

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ**

**UNIVERSITY OF ATHENS
SCHOOL OF PHILOSOPHY
POSTGRADUATE
PROGRAMME OF
PHILOSOPHY**

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ: 2015-2016

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Γ.ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ

**ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ
ΑΝΤΙΓΟΝΗΣ ΦΡΥΔΑ**

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**Ο Μηδενισμός στους Δαιμονισμένους
του Ντοστογιέφσκι**

ΑΘΗΝΑ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	3
Ο ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ.....	5
1. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΥ/ ΝΙΤΣΣΕΪΚΟΣ ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ.....	5
2. ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ.....	12
ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ.....	14
1. ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ.....	14
2. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ.....	15
3. ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ.....	17
ΟΙ ΔΑΙΜΟΝΙΣΜΕΝΟΙ.....	23
1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.....	23
2. Η ΠΑΡΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΧΟΙΡΩΝ.....	26
3. ΤΟ ΕΡΓΟ.....	27
4. ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΑΙΜΟΝΙΣΜΕΝΩΝ.....	29
4.1 Κηρίλοβ: «Ο μηδενισμός και η αυτοχειρία».....	31
4.2 Σάτοβ: «Ο μηδενισμός και η επιστημονική αλήθεια».....	34
4.3 Στεπάν Τροφίμοβιτς: «Ο μηδενισμός και τα ανθρωπιστικά ιδανικά».....	39
4.4 Η «οργάνωση»: «Ο μηδενισμός και η καταστροφή».....	43
4.5 Πέτρος Βερχοβένσκι: «Ο μηδενισμός και η μετριότητα».....	47
4.6 Σταυρόγκιν: «Ο μηδενισμός και το κακό».....	50

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ

ΜΗΔΕΝΙΣΜΟ.....51

ΕΠΙΛΟΓΟΣ : «ΜΙΑ ΚΑΙΝΗ

ΒΙΟΘΕΩΡΕΙΑ».....56

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....6

3

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία έχει στόχο να διερευνήσει τον τρόπο που ο Ντοστογιέφσκι πραγματεύεται την φιλοσοφία του μηδενισμού σε ένα από τα σπουδαιότερα έργα του, αυτό των *Δαιμονισμένων*. Το έργο αυτό βασισμένο σε ένα αληθινό περιστατικό από τη ζωή της εποχής του συγγραφέα, γίνεται το εφελτήριο και το τέλει άλλοθι για τον μεγάλο Ρώσο λογοτέχνη, για να αναπτύξει τις σκέψεις και τις αγωνίες του για τον μηδενισμό και τον αντίκτυπο που έχει στην κοινωνία και τον άνθρωπο. Η άφιξη ενός ξένου και η σύσταση μια «μυστικής επαναστατικής οργάνωσης» πυροδοτεί και εκτροχιάζει την ήσυχη ζωή μιας επαρχιακής πόλης της Ρωσίας, οδηγώντας τους κατοίκους της και την κοινωνική ζωή σε επικίνδυνα χαοτικές καταστάσεις. Το τέλος για τους περισσότερους ήρωες είναι μοιραίο.

Αυτό το πολυσχιδές μυθιστόρημα θα γίνει ο τόπος της έρευνας των συνειδητών και ασυνειδητών δεσμών της καθημερινής αντίληψης για τη ζωή και τον κόσμο, με τη φιλοσοφία του μηδενισμού. Όλα κρύβονται στα λόγια και τις πράξεις των ηρώων. Η αυτοχειρία, ο αθεϊσμός, ο υλισμός, ο ιδεαλισμός, η χρησιμοθηρία, ο αισθητισμός, ο ωφελιμισμός εκπορεύονται και βαθιά συγγενεύουν με τον μηδενισμό. Το μηδέν έχει εισβάλλει στον τρόπο που «σκέφτεται» η επιστήμη και η λογική, προκρίνοντας την καταστροφή έναντι της δημιουργίας. Οι αξίες χλευάζονται και η μετριότητα, η ραθυμία, ο εφησυχασμός, η αεργία και η αποξένωση πλάθουν από την αρχή τον άνθρωπο έξω από κάθε αξιακό σύστημα. Η νίκη του μηδενισμού, με όλη

την τραγικότητα που μια τέτοια νίκη επιφορτίζει την ύπαρξη, είναι στο βιβλίο αυτό μια πραγματικότητα. Ακόμη και ο υπεράνθρωπος του Νίτσε που τόσο συχνά υπονοείται ως πρότυπο μέσα στο έργο, θα δάκρυζε μπροστά σε αυτήν την ολέθρια επικράτηση του μηδενός και το απάνθρωπο τέλος των θιασωτών του.

Αρχικά στην παρούσα εργασία δίνονται οι βασικές συντεταγμένες της έννοιας του μηδενισμού όπως αυτός γεννήθηκε και αποτυπώθηκε στην Ευρώπη με επίκεντρο την φιλοσοφική θεώρηση του Νίτσε, και αντίστοιχα στη Ρωσία εφορμώντας από το έργο του Τουργκένιεφ και τους Ρώσους ριζοσπάστες. Στην συνέχεια επιχειρείται μια σύντομη γνωριμία με τον συγγραφέα και το έργο των *Δαιμονισμένων*, καθώς και μια πρώτη εξοικείωση με τις κεντρικές θέσεις του Ντοστογιέφσκι για τον άνθρωπο και τη ζωή, οι οποίες αναπτύσσονται στο έργο του. Στην πορεία, με δεδομένα τα παραπάνω στοιχεία για τη φιλοσοφία του μηδενισμού και για τη φύση των *Δαιμονισμένων* και του συγγραφέα τους, και με τη βοήθεια αποσπασμάτων από το κείμενο, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε και να αποκαλύψουμε τα ψήγματα εκείνα του μηδενισμού που υφέρπουν στα λόγια και τις πράξεις των ηρώων και που επηρεάζουν τη συμπεριφορά, την αντίληψη, και τον τρόπο που συνυπάρχουν με το περιβάλλον τους. Θα δούμε τον Ντοστογιέφσκι με θαυμαστό τρόπο να συνθέτει ένα μωσαϊκό χαρακτήρων αλλοτριωμένων εκούσια ή ακούσια από τον μηδενισμό. Θα γίνουμε μάρτυρες ενός πλήθους ηρώων «χτυπημένων από το κακό», να αναλύονται σε ατελείωτες φιλοσοφικές συζητήσεις και δάκρυα, ενώ βολοδέρνουν στο ερημωμένο τοπίο της ύπαρξης χωρίς προσανατολισμό και χωρίς προορισμό. Τέλος θα προσπαθήσουμε να αφουγκραστούμε και να καταγράψουμε την προσωπική θέση του συγγραφέα σε σχέση με τον τρόπο που μπορεί να ξεφύγει ο άνθρωπος και η κοινωνία από την παγίδα του μηδενισμού, προκειμένου να ανακτήσει την χαμένη αίσθηση ολοκλήρωσης και νοηματοδότησης της ζωής και του κόσμου.

«Ο Ντοστογιέφσκι στους *Δαιμονισμένους* προκαλεί ξανά και ξανά τους εχθρούς του να παλέψουν μαζί του κι όχι μονάχα τον μικροαστισμό, όχι μονάχα τις κάθε είδους κακίες, μα πριν απ' όλα και κυρίως εκείνον τον καταραμένο ματεριαλισμό που είναι τόσο σίγουρος για τον εαυτό του».¹ Αυτή είναι η θέση του Ανατόλ Λουνατσάρσκι, μελετητή του Ντοστογιέφσκι, για τους *Δαιμονισμένους* και

¹ Φ. Ντοστογιέφσκι, *Οι Δαιμονισμένοι*, μτφρ. Άρης Αλεξάνδρου, (Γκοβόστη, Αθήνα 1947), σ. 706.

είναι αληθής, γιατί δεν αποτυπώνει σωστά μόνο τον πόλεμο που κηρύττει ο Ντοστογιέφσκι ενάντια στο ψεύδος και στην κενότητα, αλλά προδίδει και τη δυναμική του λόγου και τον πυρετό των αισθημάτων του. Παράφορα γράφει και σκηνοθετεί τους ήρωές του, όπως παρορμητική και παράφορη είναι και η φύση του. Φύση όμως που στηρίζεται και κλυδωνίζεται συνάμα από μια ριζική, αρκτική απορία: Αν στην ουσία η πίστη στον Θεό δεν επιβεβαιώνεται γιατί είναι υπερκόσμια, κι αν η πίστη αυτή είναι το μοναδικό θαύμα, πώς τότε αυτή συντελείται; Η όποια προσπάθεια κατανόησης και εξιχνίασης των υπόγειων ρευμάτων που συνδέουν τον Ντοστογιέφσκι με τους δαίμονες των ηρώων αυτού του βιβλίου, θα πρέπει να γίνεται με την υπόμνηση ότι μελετάμε έναν συγγραφέα με βαθιά πίστη και βαθιά υπαρξιακή αγωνία που συγκλονίζει τον ίδιο και τα έργα του. Με δεδομένο αυτό, το καθοριστικό στοιχείο για την γραφή του, οι *Δαιμονισμένοι* μπορούν να αποτελέσουν ένα ιδανικό πεδίο μελέτης και συγκριτικής της φιλοσοφίας του μηδενισμού και των επιπτώσεών της στη ζωή του ανθρώπου της Ρωσίας του τότε και του κόσμου σήμερα.

Ο ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ

Ο μηδενισμός ή νιχιλισμός είναι μια φιλοσοφική κατεύθυνση που διαπιστώνει τη σχετικότητα ή και ανυπαρξία όλων των αξιών καταλήγοντας στην ολοκληρωτική άρνησή τους. Απορρίπτει και αποδοκιμάζει το περιβάλλον του, το καταδικάζει απόλυτα, διαμαρτύρεται ή και επαναστατεί εναντίον του. Εμφανίζεται ως “πατέρας” πολλών διαφορετικών κοινωνικών, πολιτικών και φιλοσοφικών κινημάτων όπως αυτά του σκεπτικισμού (θεωρητικός μηδενισμός), του αμοραλισμού (ηθικός μηδενισμός), του αθεϊσμού (μεταφυσικός μηδενισμός), της αναρχίας (κοινωνικός μηδενισμός) και της πεποίθησης ότι ο κόσμος οδηγείται στην αποσύνθεση και την καταστροφή (ιστορικός μηδενισμός). Ο μηδενισμός με τα πολλά του πρόσωπα και την κοινή ολοκληρωτική πίστη στο μηδέν, ευδοκίμησε τόσο στην Ευρώπη θεμελιώνοντας την φιλοσοφία του Νίτσε, όσο και στη Ρωσία από όπου προέκυψε και το όνομά του.

1. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΥ / ΝΙΤΣΕΪΚΟΣ ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ

Το «μαύρο άνθος» του 19^{ου} αιώνα, ο μηδενισμός, άφησε μεγάλα έργα και αφηγήσεις. Υπάρχει η γερμανική εκδοχή του μηδενισμού, η ρωσική και εν γένει η ευρωπαϊκή. Βέβαια φιλοσοφία του μηδενισμού ή μηδενιστική φιλοσοφία κατ' ουσίαν δεν υπάρχει. Το μηδέν μόνο αρνητικά μπορεί να νοηθεί. Άρα μετράει καταρχάς αυτό που αρνούμαστε, αυτό που εκμηδενίζουμε ή διαπιστώνουμε τον εκμηδενισμό του.² Το μηδέν μπορεί να έχει άπειρες χρήσεις αλλά ουδέποτε διεκδικεί αυτονομία. Έχει ανάγκη από το υπαρκτό για να νοηματοδοτηθεί και αποτελεί απλώς μια κατηγορία σκέψης και με κανέναν τρόπο μια άβυσσο που καταπίνει τα όντα αφαιρώντας τους το ζωτικό τους νόημα. Δεν κρύβει τίποτα το συνταρακτικό. Ετυμολογικά άλλωστε σημαίνει «μηδέ εν» δηλαδή ούτε ένα.

Στην πραγματικότητα, μπορεί ποτέ να μην βρίσκουμε το μηδέν, όμως διαρκώς το έχουμε ανάγκη. Το χρησιμοποιούμε ως μετρητική μονάδα (ένα μείον ένα ίσον μηδέν), ως συνώνυμο του τίποτε, του άδειου, ως χαρακτηρισμό της αξίας κάποιου. Ειδικά θα σταθούμε στον συσχετισμό της αξίας και του μηδενός, καθώς αυτός συνεπάγεται μια μετατόπιση του νοήματος που αλλάζει άρδην τα υπαρκτικά και πολιτισμικά δεδομένα. Ένα πράγμα αξίζει ή δεν αξίζει ανεξάρτητα από το αν αυτό υπάρχει ή δεν υπάρχει. Περνάμε έτσι σε μια σφαίρα διαλόγου και στοχασμού όπου το υπαρκτό (τουλάχιστον με όρους αισθήσεων) δεν αποτελεί προϋπόθεση για να δοκιμάσει τις δυνάμεις του στην αξιολογική κριτική. Γεννιέται συνακόλουθα ο ιστορικός και μεταφυσικός γρίφος: αξίζει κάτι επειδή έχει αξία ή έχει αξία επειδή αξίζει;³ Κατά συνέπεια αυτός ο πρωταρχικός συσχετισμός γίνεται η αφετηρία της μηδενιστικής φιλοσοφικής σκέψης στρέφοντάς την μοιραία προς το ζήτημα των αξιών. Έχει νόημα αυτό το πράγμα; Αν όχι, πιθανώς δεν έχει και αξία. Έχει νόημα η ζωή; Αν όχι, αξίζει να τη ζει κανείς; Κι αν στερείται αξίας η ζωή, αποδεικνύεται εντέλει και «αβίωτη»;

Ο Νίτσε υπήρξε ο πρώτος στον οποίο ο μηδενισμός προέκυψε ως απόρροια της κριτικής στην οποία υπέβαλε τις αξίες. Γι' αυτόν, δεν υπάρχουν αιώνιες και άχρονες αλήθειες, όλα είναι γίγνεσθαι. Ο άνθρωπος είναι ιστορικό ον «από την κορυφή ως τα νύχια». Ακόμη και τα πνευματικά ζητήματα είναι έν-χρονα έργα, ενώ τα δίπολα αληθές-ψευδές, ηθικό-ανήθικο, ωραίο-άσχημο, ιδεώδες-πραγματικό, είναι-γίγνεσθαι, δεν είναι παρά ιστορικά μορφώματα που οφείλουν τον δυαδισμό τους σε

² Κ.Παπαγιώργη, *Τρία μουστάκια – Ψιχία μηδενισμού*, (Καστανιώτη, Αθήνα 2016), σ.11.

μια πρωταρχική εκτροπή νοήματος ή παρεξήγηση. Εύκολα στις σκέψεις αυτές αναγνωρίζουμε τον παραδοσιακό υλισμό, τον εμπειρισμό, την αθεΐα, μια βαθιά άρνηση προς κάθε τι που θυμίζει ιδεαλισμό. Ο Νίτσε δεν ήταν ο πρώτος που μίσησε ή λάτρεψε το ιδεώδες, που χλεύασε τον «άλλο κόσμο» ή τον «τόπο τον επουράνιο», που πολέμησε με κάθε τρόπο το «επέκεινα». Θέλοντας να προσδώσει νόημα στην παραμικρή ανθρώπινη πράξη, ήταν ο πρώτος που στράφηκε κατά της ηθικοποίησης της ζωής. «Απογυμνώσαμε την αλήθεια από την αξία της, από το νόημα και την αληθοφάνειά της χαλκεύοντας έναν ιδεατό κόσμο με ψεύδη».⁴

Έτσι μπορεί να εξηγηθεί η συνάντηση του Νίτσε με τον μηδενισμό. Αρνούμενος τον «καλό άνθρωπο» κατ' ομοίωση Θεού και την ανθρώπινη ατέλεια ως μεταφυσική νοσταλγία της ανέφικτης ουράνιας τελειότητας, προσπαθεί να αποδεσμεύσει τον άνθρωπο από τη μεταφυσική, επιτρέποντας στη ζωή να αυτονομηθεί. Στην προσπάθειά του να υπερβεί τη μεταφυσική χωρίς να περιπέσει στην παγίδα μιας κοινότοπης αθεϊστικής καταγγελίας, θα θριαμβεύσει επί των παλαιών (πλατωνικών και χριστιανικών) ιδεωδών με τη μέθοδο της γενεαλογίας, ενός καθαρά δικού του μεθοδολογικού δημιουργήματος. Αφαιρώντας από τα ιδανικά τις ηθικές αναφορές και ιεραρχήσεις που σωρεύτηκαν με τον χρόνο, παλεύει να βρει την χαμένη εμπειρική απαρχή των αξιών αφού ό,τι εξιδανικεύεται έχει την ιδιοτυπία να λησμονά την πραγματική του καταγωγή.

Η γενεαλογία για να εφαρμοστεί θα πρέπει πρώτα να αποδυναμωθεί όλη η κλασική εννοιολογία. Το σώμα, το ένστικτο, το ορμέφυτο, η θέληση για δύναμη προκρίνονται έναντι της συνείδησης, του έλλογου, της εσωτερικότητας. Είναι η εποχή όπου ό,τι θεωρούνταν ταπεινό και καταφρονημένο, ανεπίδεκτο καλλιέργειας και εκλέπτυνσης, έρχεται στο προσκήνιο. Γενεαλογικά άλλωστε κάτι τέτοιο δικαιώνεται, αφού μιλούμε πλέον για ό,τι κινεί τη ζωή και της επιτρέπει την επιβίωση σε έναν κόσμο γεμάτο θηρευτές και ανταγωνιστές. Η «ηθική» και όποιο κανονιστικό σύστημα προσπάθησε να τιθασεύσει και να στιγματίσει το πηγαίο, έχει πρωταρχική σχέση με τη λήθη και άρα με το ψεύδος και όχι με την α-λήθεια, αφού απομάκρυνε τον άνθρωπο από την πραγματική εκκίνηση των πραγμάτων. Η ενοχή, η συνείδηση, το καθήκον, η ιερότητα του καθήκοντος, έννοιες που γεννήθηκαν από αυτήν τη βίαιη απομάκρυνση και γι' αυτό στη συνέχεια ηθικά καθαγιάστηκαν, εμφανίζονται στη

³ Z. Ντελέζ, *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*, μτφρ Ζ.Σαρίκα, Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ. 223.

νιτσεική φιλοσοφία βαπτισμένες στο αίμα. Κάθε και όποιου είδους «κοινωνικό συμβόλαιο» καταγγέλλεται από τον Νίτσε ως αποτρόπαια υπαναχώρηση του ανθρώπου απέναντι στην ελευθερία και τη δύναμη με την οποία καθένας είναι προικισμένος και στην οποία χρωστά την ύπαρξή του. «Μόνον οι εκφυλισμένοι συμβάλλονται και συναινούν. Αυτοί δηλαδή που εσωτερικεύουν τη βία, την αιχμαλωτίζουν μέσα τους, ξεθυμαίνοντας πάνω στον ίδιο τους τον εαυτό. Ο διχασμένος άνθρωπος, εχθρός του βαθύτερου εαυτού του και υπόλογος στον νόμο και στην ηθική, αυτοβασανιζόμενος και αυτοτιμωρούμενος, έφερε τελικά στο φως έννοιες όπως η ανιδιοτέλεια, η αυταπάρνηση, η αυτοθυσία.»⁵

Δεν βάλλεται μόνο ο χριστιανισμός από την μηδενιστική κριτική αλλά και ο κάθε είδους ασκητισμός αφού αυτός περισσότερο απ' όλες τις «αντι-ανθρώπινες ιδέες» που κυριεύουν τον άνθρωπο έχει τα χαρακτηριστικά της απόλυτης τρέλας και είναι έρεισμα στο πιο σκοτεινό και «άρρωστο ενοχικό προπατορικό αμάρτημα». Οι μνησίκακες περιγραφές των «ασκητικών ιδεωδών» από τις δυνάμεις του μηδενισμού που περιγελούν τον κόσμο, αποτελούν το θλιβερό και μνημειώδες επιστέγασμα της νιτσεικής κριτικής. Ο Νίτσε διαπιστώνει με πικρία ότι «σκοτώσαμε τον Θεό», δηλαδή κάθε έννοια ιερού, αφού στο πρόσωπο του Θεού πλέον απαντάται το μηδέν και η λατρεία του ρίχνει τον πιστό στην πιο βαθιά μελαγχολία και στον πιο “αφιλόξενο” για τη φύση του, βίο. Ο «ευρωπαϊκός μηδενισμός» παρελαύνει καθαιρώντας κάθε προϊόν του ανθρώπινου πνευματικού πολιτισμού. Θα μπορούσε δικαίως κάποιος να ισχυριστεί ότι οι ευρωπαϊκές αξίες του 19^{ου} αιώνα δεν ήταν παρά υποκρισία, ένα εγκαθιδρυμένο από και για την άρχουσα τάξη αξιακό σύστημα που τελικά αιματοκύλησε δύο φορές την Ευρώπη. Η κριτική είναι δικαιολογημένη και αναγκαία. Το πρόβλημα με τον μηδενισμό έγγυται στο γεγονός ότι καθαιρεί χωρίς να αντιπροτείνει εναλλακτική πρακτική στο χάος που αφήνει η ξεθεμελίωση των αξιών. Η ανατροπή των αξιών είναι πράγμα κοινότατο στην ιστορία και καθόλου ρηξικέλευθο καθότι οι καινούργιες φόρμουλες πάλι σε σχέση με τις παλιές επινοούνται κι έτσι αναπαράγεται έστω και δια τις αντίθεσης η ίδια κατασκευή, μασκαρεμένη τώρα με τα χρώματα της «ανατροπής». Αυτό συνειδητοποιώντας ο Νίτσε αντιπροτείνει όχι την «ανατροπή» των αξιών αλλά την «μεταξίωση» των αξιών

⁴ Ζ. Ντελέζ, *ό.π.*, σ.134.

⁵ Κ.Παπαγιώργη, *ό.π.*, σ. 42.

προκειμένου να προσπελαστεί η ματαιότητα και το χάος στα οποία ο μηδενισμός έριξε την ανθρωπότητα.

Ο υπερ-άνθρωπος του Νίτσε έρχεται να «διορθώσει» την μηδενισμένη ανθρωπότητα, αναλαμβάνοντας την αποστολή της μεταξίωσης, την εισαγωγή δηλαδή στον κόσμο μιας κατάφασης χωρίς μηδενιστικό χαρακτήρα. «Όσο παραμένουμε στο στοιχείο του αρνητικού, δεν έχει σημασία αν αλλάξουμε τις αξίες. Μπορούμε να άρουμε την ύπαρξη του Θεού, πλην όμως το ιερό και το θείο μας εκδικούνται καίτοι η θέση τους εκκενώθηκε. Και το νέο στοιχείο ασφαλώς είναι η θέληση για δύναμη όχι ως πρόθεση ατομική (που πάντα ισχύει και εκ περιτροπής γίνεται μηδενιστική βούληση ή βούληση για το μηδέν), αλλά ως παράγοντας διαφοροποίησης».⁶ Αυτή η σκέψη ολοκληρώνει τον μηδενισμό. Καταδεικνύει ότι η βούληση ρέπει προς το μηδέν και ελευθερώνεται σε ένα νέο πεδίο, αυτό της κατάφασης. Η βούληση για δύναμη μετατρέπεται σε παράγοντα διαφοροποίησης κι έτσι η διαφορά γίνεται η δημιουργικότητα ως κατάφαση. Στο σημείο αυτό την σκυτάλη αναλαμβάνει ο Χάιντεγκερ, ο οποίος μετονομάζει τη «βούληση για δύναμη» σε «βούληση για βούληση» προκειμένου να αποφύγει πιθανούς επικύνδινους συσχετισμούς. Έρχεται να διαλευκάνει και να ερμηνεύσει την μηδενιστική συλλογιστική του Νίτσε, που στην προσπάθεια της να ολοκληρωθεί, συνετρίβει στο αδιαπέραστο φράγμα του μηδενός.

Μολονότι ο Χάιντεγκερ εγκαινίασε την προβληματική του Είναι μέσω της εμπειρίας του μηδενός, ουδέποτε θεωρήθηκε μηδενιστής. Η φιλοσοφία του στράφηκε προς το Είναι των όντων αυτό που η δυτική παράδοση, από τον Πλάτωνα ακόμη, λησμόνησε με την πάροδο του χρόνου αφού ασχολήθηκε αποκλειστικά με τα όντα καθεαυτά. Το Είναι στέκεται δίπλα στο «μη-Είναι» και οι πιθανότητες δεν ευνοούν καμία από τις δύο καταστάσεις. Η ύπαρξη και η ανυπαρξία είναι το ίδιο πιθανές. Η φανέρωση ή η απόκρυψη της ουσίας των όντων συνθέτει τον κόσμο μέσα στον οποίο κινούμαστε. Το μηδέν λοιπόν εμφανίζεται τόσο υπαρκτό και δεδομένο όσο και τα όντα. Πώς όμως να συλλάβει κανείς αυτή την ύφανση του κόσμου; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό προέρχεται από τη δοκιμασία της αγωνίας, η οποία κατά τον Χάιντεγκερ, μπορεί να αποκαλύψει στον άνθρωπο τούτη την μοιραία συνύπαρξη όντων και μηδενός.

⁶ Μ. Χάιντεγκερ, *Νίτσε – Η βούληση για ισχύ ως τέχνη*, μτφρ. Γ.Ηλιόπουλος, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ.87.

«Φοβόμαστε για κάτι προσδιορισμένο και αγωνιούμε για κάτι απροσδιόριστο. Ακριβέστερα πρόκειται για την πανάκριβη αίσθηση “ανεσιτότητας” που μας εγκαταλείπει μετέωρους χωρίς ερείσματα. Απ’ όπου κι η αποφασιστική ρήση: Η αγωνία αποκαλύπτει το μηδέν».⁷ Τη στιγμή που η αγωνία υποχωρεί υπό το βάρος της βεβαιότητας, ο άνθρωπος κατανοεί ότι αυτό που του προκάλεσε την αγωνία δεν ήταν τίποτε - μηδέν. Αυτούσιο το μηδέν ήταν παρόν χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι και ον. Η αγωνία γίνεται το μέσο για να «γευτούμε» το μηδέν και σε καμία περίπτωση δε δύναται να το συλλάβει, αφού αυτό είναι έργο αποκλειστικά της διάνοιας. Το σημαντικότερο βέβαια όλων είναι να κατανοήσουμε ότι τα όντα και το μηδέν αποκαλύπτονται ταυτόχρονα καθότι αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Δεν εκμηδενίζουμε τα όντα για να προκύψει από την απουσία τους το μηδέν. «Τα όντα είναι - και όχι το μηδέν» σημειώνει ο Χάιντεγκερ, που σημαίνει ότι ακριβώς η ίδια η παρουσία των πραγμάτων, το Είναι τους, γεννά και την εμπειρία του μηδενός, του «μη-Είναι». Στο Είναι των όντων λοιπόν λαμβάνει χώρα η μηδενοποίηση του μηδενός, η εκμηδένισή του.

Ο Χάιντεγκερ πρώτος «αποκάλυψε» την μεταστροφή που υπέστη η φιλοσοφία από το Είναι των όντων στα όντα καθεαυτά και προσπάθησε να ιδρύσει μια «νέα γλώσσα» προκειμένου να επιστρέψει η ανθρώπινη διάνοηση στην ουσία της ύπαρξης. Αυτή η μεταστροφή είναι και η πρωταρχική αιτία που ο ανθρώπινος πνευματικός πολιτισμός οδηγήθηκε στον μηδενισμό. Όταν ο Νίτσε αναφωνεί συντετριμμένος ότι «Ο Θεός πέθανε», επαναφέρει το ζήτημα της μεταξίωσης των αξιών που ο ίδιος μεθόδευσε και ενθάρρυνε. Ο Θεός πέθανε γιατί εμείς τον σκοτώσαμε, χωρίς όμως να έχουμε τίποτα για να καλύψουμε τη θέση που έμεινε κενή από τον αφανισμό του. Αν ο Θεός πέθανε, τότε το υπεραισθητό απώλεσε κάθε δύναμη χωρίς το αισθητό να αποβεί ισχυρότερο. Μηδενισμός, ως σύγχρονη πνευματική «ασθένεια», σημαίνει ότι οι υπέρτατες αξίες απαξιώνονται. Είτε ζει λοιπόν ο Θεός είτε πέθανε, η χαριστική βολή σε βάρος του είναι ότι υποβιβάστηκε στην τάξη της αξίας. Ο Χάιντεγκερ επιμένει ότι «η σκέψη που διαλογίζεται δια των αξιών δεν επιτρέπει στο Είναι να φωτίσει τα όντα»⁸. Επειδή ακριβώς το Είναι των όντων λησμονήθηκε, για την ακρίβεια υποβιβάστηκε στην τάξη της αξίας, και η σκέψη στράφηκε προς το ον, γι’ αυτό και εμφανίστηκε ο νιτσεϊκός μηδενισμός, χωρίς

⁷ Κ.Παπαγιώργη, *ό.π.*,σ. 70.

⁸ Κ.Παπαγιώργη, *ό.π.*,σ. 93.

επί της ουσία ο στοχασμός του να προσφέρει καμία διέξοδο προς μια ζωή πιο αυθεντική, πιο αληθινή.

Ανεξάρτητα από την κριτική που μπορεί να ασκήσει κανείς στη φιλοσοφία του Νίτσε και πέρα από τις προσπάθειες του σπουδαίου αυτού διανοητή να αντιπροτείνει ως βάλασμο και λύτρωση την έννοια του «υπερανθρώπου» προκειμένου να αποκαταστήσει το χαμένο νόημα του κόσμου, ο μηδενισμός ρίζωσε βαθιά στη διανόηση της Ευρώπης. Τα πάντα οδηγούν στον πόλεμο, εκεί βρίσκεται η εκπύρωση και η ανακαίνιση! Ο πόλεμος ως διαδικασία αλλαγής, είναι στοιχείο της μεταξίωσης. Ο πόλεμος όπως θα σημείωνε ο Ηράκλειτος είναι δομικό συστατικό της ζωής. Όταν όμως διακρίνουμε στα κατορθώματα της μηχανής στοιχεία ομορφιάς και στις δυνάμεις της καταστροφής αναγεννητικές δυνάμεις, τότε ο πόλεμος γίνεται ο απόλυτος σκοπός και όχι απλώς ένα στάδιο στο δρόμο της αλλαγής, και τότε ο κίνδυνος του μηδενισμού δεν είναι μόνο ορατός, ενυπάρχει λειτουργικά μέσα στις νέες αξίες. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι που γεννήθηκαν στη γηραιά ήπειρο και η οδύνη που προκάλεσαν, είναι απόρροια του βιωμένου πλέον μηδενισμού. «Ο ελεύθερος άνθρωπος έστω και για να σώσει το τομάρι του, θα πρέπει να αναρωτηθεί πως θα φερθεί μέσα σε έναν κόσμο όπου ο μηδενισμός κατέστη πλέον φυσιολογική κατάσταση»⁹. Το όριο που δυστυχώς ξεπεράστηκε είναι η γραμμή μετά την οποία αποσαθρώνονται όλες οι αξίες, αφήνοντας ως υποκατάστατο την οδύνη.

Στο αποκορύφωμα πλέον του βιωμένου μηδενισμού δύο είναι οι φόβοι: το εσωτερικό κενό από τη μία και από την άλλη η επίθεση του έξω κενού εναντίον του εσωτέρου κενού. Καθόσον ο μηδενισμός προσλαμβάνει τη μορφή του φυσιολογικού, τα σύμβολα του κενού αποκτούν μεγαλύτερη δύναμη ακόμη και από αυτά τα σύμβολα της εξουσίας. Η ουσία του μηδενισμού έγκειται στη Λήθη του Είναι. Κάθε είδους θετικότητα, κάθε είδους στατική κι όχι δυναμική κατάσταση της ύπαρξης συνδέεται με τη Λήθη του Είναι. Η πλατωνική μεταφυσική, η ρωμαϊκή σκέψη, ο ανθρωπισμός της αναγέννησης πέφτουν στο ίδιο σφάλμα. Παρακολουθώντας λοιπόν την πορεία της φιλοσοφικής σκέψης μοιάζει τελικά ο μηδενισμός να είναι το φυσικό επακόλουθο και ίσως ακόμη μια αναμενόμενη αντίδραση απέναντι σε έναν πνευματικό κόσμο που κινείται ανάμεσα σε είδωλα και σκιές, πολύ μακριά από τα πεδία που δίνονται οι πραγματικοί αγώνες της ύπαρξης. Γι' αυτό και η αίσθηση της

⁹ Κ.Παπαγιώργη, *ό.π.*,σ. 183.

«κενότητας», της απουσίας, εδραιώνεται στις καρδιές των ανθρώπων. Στην φάση περάτωσης του μηδενισμού μοιάζει το Είναι των όντων να αφανίζεται. Κι όμως, το Είναι απλώς απουσιάζει, με τρόπο αινιγματικό. Υποχωρεί συγκαλυμμένο πίσω από την παταγώδη προβολή και εξύψωση του όντος. Αυτή είναι και η λήθη του, που όμως δεν το καθιστά αρνητικό μηδέν, αλλά μια υποχώρηση αυτοπροστασίας, η οποία διασώζει αυτό που παραμένει ακόμα αφανές.¹⁰ Η φανέρωσή του άλλωστε συμβαίνει στον «άνθρωπο», εκεί είναι ο τόπος όπου τίθεται το ερώτημα για το νόημα του Είναι. «Για την επιστημονική έρευνα, λόγου χάρη, που γνωρίζει μόνο το ον, η υπέρβαση, αυτό που ξεπερνά τα όντα, είναι το μηδέν, αλλά για τον Χάιντεγκερ αυτό το έτερο του όντος είναι το Είναι ως μηδενποιημένο μηδέν. Άρα και η ύπαρξη καθιστά τον άνθρωπο όχι γνωστικό υποκείμενο που σωρεύει γνώσεις, αλλά τοπο-τηρητή αυτού του μηδενός. Ικανό γι' αυτήν την τοπο-τήρηση επειδή ακριβώς δεν υπάγεται στον χώρο του ορθολογισμού ή του ανορθολογισμού».¹¹

Για τον Χάιντεγκερ στο σημείο αυτό εγκαθιδρύεται και εννοιολογικά τοποθετείται η σύγχρονη μηδενιστική κοινωνία. Ταυτόχρονα όμως εδώ εναπόκειται και η όποια ελπίδα, καθώς ο μηδενισμός δεν είναι ιάσιμος, απλώς υπερβαίνεται. Αυτό συμβαίνει περισσότερο ως μια ενηλικίωση του ανθρώπου, που αφού περιηγηθεί τον κόσμο των *φαινομένων* και εξαντληθεί από τη διαρκή διερώτηση του «γιατί» και του νοήματος, θα στραφεί στην ουσία των όντων ως τη μόνη ικανή να συγκολλήσει τα θραύσματα μιας χαοτικής μηδενισμένης πραγματικότητας. Κι αν έτσι διαμορφώνεται ο μηδενισμός στην Ευρώπη και συγκεκριμένα στην Γερμανία, ενδιαφέρον έχει το πως αναμετράται με αυτά τα ζητήματα η παράφορη και απόλυτη ρώσικη καρδιά.

2. ΜΗΔΕΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΩΣΙΑ

Μολονότι η λέξη *μηδενισμός* οφείλει την πατρότητα της στον Γερμανό κλασσικό μελετητή Φέλιξ Γιακόμπι¹², ο Τουργκένιεφ ωστόσο ήταν ο πρώτος που την έθεσε σε ιδεολογική κυκλοφορία στη Ρωσία και κατόπιν στην Ευρώπη. Η συγκυρία μέσα στην οποία γεννήθηκε ο όρος έχει ιδιαίτερη σημασία. Ο Τουργκένιεφ γράφει το 1862 το έργο του *Πατέρες και Παιδιά* με σκοπό να αποδείξει στους επικριτές του ότι

¹⁰ Ο.π., σ.191.

¹¹ Ο.π., σ.192.

¹² Κ.Παπαγιώργη, *Ντοστογιέφσκι*, (Καστανιώτη, Αθήνα 1990), σ. 79.

εκτός από θαυμάσιες ηρωίδες, μπορεί να δημιουργήσει «κι έναν πειστικό Ρώσο ήρωα». Το αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας ήταν το παρακάτω: «Οι ριζοσπάστες αγανάκτησαν. Εδώ έχουμε μια αξιοθρήνητη γελοιογραφία, είπαν, κι όχι έναν ήρωα. Ο μηδενιστής αυτός, ο μαχητικός υλιστής, ο αρνητής όλων των θρησκευτικών και αισθητικών αξιών, αυτός που δεν πίστευε παρά μόνο στα βατράχια, δεν είναι παρά μια καρικατούρα της νέας γενιάς, που μονάχα τους αντιδραστικούς μπορούσε να ικανοποιήσει».¹³ Οι ριζοσπαστικοί κύκλοι εξοργίστηκαν από το βιβλίο και διεμήνυσαν ότι αυτό ήταν και το τέλος του συγγραφέα. Παρόλα αυτά, λίγο αργότερα μια ομάδα νέων ριζοσπαστών, πιο ακραίων και τολμηρών, εκπροσωπούμενοι από τον κριτικό Πίσαρεφ, ανέτρεψαν την προηγούμενη καταδίκη, δέχτηκαν τον χαρακτηρισμό “μηδενιστές” και ανακήρυξαν τον πρωταγωνιστή του βιβλίου του Τουργκένιεφ, Μπαζάρωφ, ως το ιδανικό που έπρεπε να ακολουθήσουν.

Στο βιβλίο ο κεντρικός ήρωας Μπαζάρωφ επιδίδεται σε κάθε είδους εγωπαθή συμπεριφορά, πιστοποιώντας σε κάθε του κίνηση την έπαρση, την αλαζονεία και την περιφρόνηση ενός ήρωα που έχει σχηματισθεί με βάση το καλούπι του διεφθαρμένου και ασύδοτου νέου. Μοιάζει να θρέφεται κεντρίζοντας τους άλλους και να απολαμβάνει τη διαπίστωση της ομήγυρης ότι «κάθεται στο στομάχι των παρακαθήμενων του». Κι αν αυτή είναι μια πρώτη επιπόλαιη εντύπωση, ωστόσο ο συγγραφέας σαφώς προσπαθούσε να αναδείξει με το έργο του κάτι πιο βαθύ από την αιώνια πάλη μεταξύ του «παλαιού» και του «νέου».

Όταν ένας από τους ήρωες του «παλαιού» στο βιβλίο, διερωτάται: «Τι θεό λατρεύει ο Μπαζάρωφ;», λαμβάνει την απάντηση ότι είναι «μηδενιστής». Κοντά στη γενική διάθεση για κυνισμό, υλισμό, ρεαλισμό κάθε είδους και κάθε ποιότητας – πράγματα ευνόητα για μια νέα γενιά - οι παλαιοί πρέπει τώρα να δεχτούν τον άνθρωπο που δηλώνει ωμά ότι δεν παραδέχεται τίποτα, δεν προσκυνάει καμία αυθεντία, δεν υπακούει σε καμία αρχή, όποιος κι αν είναι ο σεβασμός που την περιβάλλει.¹⁴ Μπορεί λοιπόν ο κατάλογος των αρνήσεων του μηδενισμού να είναι μεγάλος, αυτό όμως που πλήττεται καιρία και πριν απ’ όλα είναι τα καθαγιασμένα και θεοφοβούμενα ρώσικα ήθη. «Ένας καλός χημικός είναι είκοσι φορές πιο χρήσιμος από τον όποιο ποιητή» λέει ο Μπαζάρωφ που ως γνήσιος φορέας του θετικού πνεύματος, απορρίπτει τον ρομαντισμό της εποχής, την αγάπη για την

¹³ Ο.π., σ.79.

ποίηση, τη φύση και την ομορφιά. Ο ιδεαλισμός είναι ύποπτος και με κάθε τρόπο άχρηστος. Εργατικός και φιλέρευνος, ανήκει στη γενιά που «βάζει την ομορφιά πάνω στο χειρουργικό τραπέζι, τα πλάσματα της φύσης στο εργαστήριο, τη θρησκεία στο περιθώριο των άχρηστων δεισιδαιμονιών»¹⁵, μια γενιά η σημασία της οποίας έχει μεγάλη ιστορία στη Ρωσία. Ο ρώσικος μηδενισμός λοιπόν, σε αντίθεση με την νιτσεική απαξίωση της επιστήμης, μοιάζει να συμβαδίζει κατά κάποιον τρόπο με τον θετικισμό του επιστημονισμού.

Ο Τουργκένιεφ, συνεπής ως προς τα δυτικόφιλά του αισθήματα, αναγάγει τη σύγκρουση του «μηδενιστή» με τους αντιπάλους του σε μια διαμάχη ανάμεσα στην καθυστέρηση και στα δυτικά “φώτα”. Τάσσεται αποφασιστικά με την πρόοδο και τον πολιτισμό, γιατί εκεί βλέπει να οδηγεί και η φυσική πορεία των πραγμάτων. Ο ήρωας του Τουργκένιεφ ομιλεί τη γλώσσα του διαφωτιστή, αντιτάσσεται στη δεισιδαιμονία και στον σκοταδισμό, αρνείται όμως να αναγάγει το πρόβλημα στην πολιτική και θρησκευτική του διάσταση. Αυτή είναι και η μεγάλη του διαφορά από τον Ντοστογιέφσκι. «Μόνο με τον Πίσαρεφ, τον Ντομπρολιούμποβ και τον Τσερνιτσέφσκι ο μηδενισμός θα βρει την πραγματική έκφραση και θα δείξει ότι όντως το ζήτημα του μηδενισμού “μύριζε αίμα”. Ο μπαζαροφισμός ήταν μόνο ένα προστάδιο του μηδενισμού, μια αθώα και ανώδυνη εκδοχή του» όπως σοφά σημειώνει ο Κ. Παπαγιώργης στο βιβλίο του για τον Ντοστογιέφσκι.¹⁶

Ο λόγος για τον μηδενισμό, μέχρι τη στιγμή που ο Ντοστογιέφσκι θα ασκήσει την πένα του επάνω στο ίδιο θέμα, έβλεπε μόνο την εξωτερική πλευρά της εξέγερσης (επανάσταση, μεταβολή οικονομικών συνθηκών, ισότητα, δικαιοσύνη). Αυτός όμως ήταν ο πρώτος που αποφάσισε να μεταφέρει το πρόβλημα στην ηθική συνείδηση για να φωτίσει αυτήν την άγνωστη, μα καταλυτική για την εξέλιξη της Ιστορίας, διάσταση.

Για τον πραγματικό μηδενισμό θα μιλήσει ο Ντοστογιέφσκι στο έργο του οι *Δαιμονισμένοι*, φωτογραφίζοντας την ιντελιγκέντσια, την καθοδηγητική δηλαδή ομάδα των διαφόρων επαναστατικών οργανώσεων απ’ άκρη σ’ άκρη της Ρωσίας, στους κύκλους της οποίας βρέθηκε στα νιάτα του κι ο ίδιος και τιμωρήθηκε για αυτό

¹⁴ Κ. Παπαγιώργη, *ό.π.*, σ. 81.

¹⁵ *Ο.π.*, σ. 82.

¹⁶ *Ο.π.*, σ. 85.

με εξορία στα κάτεργα της Σιβηρίας. Ο Μπερντιάγεφ επιμένει ότι στη στάση του Ρώσου της ιντελιγκέντσια, ενυπάρχουν τα γνωρίσματα μιας βαθιάς θρησκευτικής συμπεριφοράς, η οποία εκφραζόταν με απόλυτη πίστη στον σκοπό (ανοικοδόμηση της νέας Ρωσίας στη βάση της δυτικής επιστήμης και του Ρώσου μουζίκου) και εκδηλωνόταν με φανατισμό, μνησικάκη απομόνωση από τους αντιφρονούντες και μια διάθεση «εσχατολογικής προσήλωσης στο μέλλον».¹⁷ Οι Ρώσοι της ιντελιγκέντσιας σε καμία περίπτωση δεν εμφανίζονται εμφορούμενοι από το δυτικό πνεύμα του ορθολογισμού και του σκεπτικισμού με το οποίο τόσο κόπτονται να μπολιάσουν την ρώσικη ψυχή. Αντίθετα, περισσότερο από όλους, μοιάζει να έχουν εσωτερικεύσει την ψυχολογία του *σχίσματος* (Raskol), τον ξεσηκωμό δηλαδή των Ρώσων πιστών ενάντια στις προσπάθειες εξευρωπαϊσμού της εθνικής τους παράδοσης που μεθόδευσε η τσαρική ηγεσία του Μεγάλου Πέτρου, και η οποία καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την πνευματική, πολιτική και κοινωνική ζωή του τόπου. Τελικά ο ρώσικος μηδενισμός, παρόλες τις αντι-θρησκευτικές διακυρήξεις του και σε πείσμα την αθεϊστική προπαγάνδα του, ενείχε και μια θεολογική πλευρά.

ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ

1. ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ.

Γεννήθηκε στις 11 Νοεμβρίου του 1821 στη Μόσχα. Ο πατέρας του, Μιχαήλ Αντρέγεβιτς, ήταν στρατιωτικός γιατρός, Το 1838 έγινε δεκτός στη Στρατιωτική Ακαδημία Μηχανικών της Πετρούπολης, στην οποία έδωσε εξετάσεις κατ' επιθυμία του πατέρα του και αποχωρίζεται τον πολυαγαπημένο αδελφό. Η δολοφονία του πατέρα του το 1839 στο κτήμα της οικογένειας συνταρράσει τον νεαρό συγγραφέα. Υπηρέτησε στο στρατό για ένα μικρό χρονικό διάστημα και τον εγκατέλειψε γρήγορα για να αφοσιωθεί στη λογοτεχνία. Μελέτησε την κοινωνία και τον κόσμο όχι θεωρητικά αλλά στην πράξη. Θέμα των έργων του υπήρξε πάντα η ίδια η ζωή. Είδε από κοντά τις υποβαθμισμένες συνοικίες, γνώρισε τη φτώχεια, τον πόνο, την εξαθλίωση των ταπεινών ανθρώπων και στη συνέχεια μετέφερε τις εικόνες αυτές στα μυθιστορήματά του. Εναντιώθηκε στην πολιτική του Τσάρου Νικολάου του Α'. Αυτή του η στάση είχε αποτέλεσμα να κατηγορηθεί για συνωμοσία και να καταδικαστεί σε

¹⁷ Κ. Παπαγιώργη, *ό.π.*, σ. 85.

τετραετή φυλάκιση. Τα χρόνια του εγκλεισμού του στις φυλακές της Σιβηρίας υπέφερε τρομερά βασανιστήρια και εξευτελισμούς. Το 1857 νυμφεύεται τη Μαρία Ντιμιτρίεβνα Ισάεβα, και το 1859, μαζί με τη σύζυγό του, λαμβάνουν την άδεια που τους επιτρέπει να εγκατασταθούν στην Ευρωπαϊκή Ρωσία. Το 1859 εκδίδει στην Πετρούπολη μαζί με τον αδελφό του δύο περιοδικά τα οποία ,όμως, δεν σημείωσαν επιτυχία με αποτέλεσμα ο Ντοστογιέφσκι να βρεθεί καταχρεωμένος. Ο μόνος τρόπος για να συγκεντρώσει χρήματα και να ξεπληρώσει τα χρέη του ήταν η συγγραφή. Άρχισε λοιπόν να γράφει συνέχεια και ακούραστα με αποτέλεσμα να καταφέρει να ζήσει τα τελευταία χρόνια της ζωής του σχετικά άνετα. Σ' αυτό το διάστημα έγραψε τα καλύτερα του έργα: "Ο παίχτης", "Οι αδερφοί Καραμαζώφ", "Έγκλημα και Τιμωρία", "Ο Ηλίθιος", "Οι δαιμονισμένοι". Στις 9 Φεβρουαρίου του 1881, ο Φιοντόρ Μιχαΐλοβιτς Ντοστογιέφσκι υπέκυψε σε αγνώστου αιτίας πνευμονική αιμορραγία. Ετάφη στο κοιμητήριο της μονής Αλεξάντερ Νιέφσκι, στην Πετρούπολη.

2. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ.

Οι ήρωες του Ντοστογιέφσκι ζουν μέσα στη βαθιά γαλήνη των ρώσικων πόλεων της δεκαετίας του 1860 ή του 1870. Την εποχή αυτή, δεν εκρήγνυνται χειροβομβίδες, δεν στοιβάζονται πτώματα, δεν απειλούνται οι ζωές από συρματοπλέγματα. Η ζωή κυλά μέσα στη μονότονη και γκριζα καθημερινότητα. Προσοχή! Πίσω από αυτό το πέπλο της γκριζας, καθημερινής ζωής, κρύβονται και σιωπηλά κυοφορούνται τα πάθη της ανθρώπινης ψυχής, πολύ πιο απειλητικά, πολύ πιο αληθινά, και εμφανίζονται ως πολλαπλά πρόσωπα μιας απίστευτα διαφορετικής και σκοτεινής φύσης του ανθρώπου. Κάτω από την φαινομενικά τακτοποιημένη και οργανωμένη ζωή της πόλης, «υποβόσκει το λαμπρό πυρ μιας πρωτόγονης ζωής γεμάτης με άλυτα προβλήματα και ανερμήνευτα αινίγματα»¹⁸ που παλεύει να βγει στο φως, να δικαιωθεί, να εξιλεωθεί.

«Όλα εξαρτώνται από την ανακάλυψη της ζωής, την αδιάκοπη, αέναη ανακάλυψη της ζωής και όχι από όσα ανακαλύπτονται» γράφει ο Ντοστογιέφσκι στον *Ηλίθιο*. Αυτήν τη δυναμική και όχι στατική σχέση με την αλήθεια αναζητά ο

¹⁸ Ε.Τουρνέιζεν, *Ντοστογιέφσκι – Τα ύστατα όρια του ανθρώπου*, μτφρ. Μ.Πιράρ, (Δόμος, Αθήνα 2016), σ. 17.

συγγραφέας, όπως και ο Σωκράτης. Ή όπως θα συμφωνούσε και ο Χάιντεγκερ, ο Ντοστογιέφσκι ερευνά την αλήθεια ως μια στιγμή αποκάλυψης, φανέρωσης, καρπό μιας ατέρμονης διαδικασίας αναζήτησης και αμφισβήτησης, προκειμένου να δοθούν, κατά το μέτρο του δυνατού, αυθεντικότερες απαντήσεις. Η καινούργια μέρα στο έργο του χαράζει «εν μέσω της νυκτός» της ανθρώπινης αμφιβολίας. Δεν έχει να προσφέρει λύσεις έτοιμες και απαντήσεις δοκιμασμένες. Η λύση του βρίσκεται στη μεγάλη διάλυση, η απάντησή του είναι ένα ερώτημα, το μοναδικό και άσβεστο ερώτημα περί της υπάρξεως του ανθρώπου. Αυτή είναι η σοφία του Ντοστογιέφσκι και το απαραίτητο μυστικό της σκέψης του. Επειδή ακριβώς ο άνθρωπος έγινε γι' αυτόν αίνιγμα, κατόρθωσε και να τον κατανοήσει τόσο βαθιά.

Ποιός όμως είναι ο κόσμος των βιβλίων του Ντοστογιέφσκι; Ένα μπουλούκι εκκλησιαστικών ανθρώπων που μπορεί να φανταστεί κανείς από όλα τα στρώματα της κοινωνίας και όλες τις πνευματικές διαβαθμίσεις μεταξύ ουρανού και Άδη. Οι πάντες αναδύονται μέσα από τη ζωή και ξαναβυθίζονται σε αυτήν. Μια ζωή πεζή, κοινότοπη, ακριβώς όπως είναι η ζωή. Αρκεί να σκεφτούμε τους τόπους που διαδραματίζονται τα περισσότερα μυθιστορήματά του: σκοτεινά δρομάκια, στενές κάμαρες, ύποπτες ταβέρνες, κελιά. Ταυτόχρονα όμως σε αυτούς τους περιορισμένους και ασφυκτικούς χώρους, πόσο πολύ οι ψυχές εκτείνονται προς τον ουρανό, πόσο καταποντίζονται στην άβυσσο, πως με ανήκουστα λόγια συνομιλούν και αντηχούν στους γυμνούς τοίχους των δωματίων, κι από τι αιώνια όνειρα κυριεύονται μέσα στα φτωχικά προάστια πόλεων κατά τα άλλα συνηθισμένων. Τότε η πεζότητα και η κοινοτοπία της παρούσας ζωής κυφορεί το μυστήριο μιας ολότελα άλλης. Αυτός είναι ο μαγικός κόσμος του Ντοστογιέφσκι και των ηρώων του.

Θα θέλαμε ίσως να πιστέψουμε ότι οι άνθρωποι του Ντοστογιέφσκι αφορούν αποκλειστικά τη ρώσικη πραγματικότητα και ιδιοσυγκρασία. Θα θέλαμε να πιστέψουμε ότι απέχουμε πολύ από εκείνους τους τόσο απίθανα υπερβολικούς, δαιμονικούς, αγγελικούς, επιρρεπείς, φλύαρους, ανεξάρτητους, δουλοπρεπείς, αινιγματικούς, καταπιεσμένους και σπαραγμένους ανθρώπους που παρελαύνουν στα έργα του, αφού η δράση τους τοποθετείται σε αυτήν την μακρινή, παγερή και αχανή χώρα της Ανατολής. Η τέχνη όμως του Ντοστογιέφσκι είναι ανυπέρβλητη γιατί συγκλονίζει το σύνολο της ανθρωπότητας και τη χτυπά κατάστηθα, σφυροκοπώντας την με υπαρξιακά ερωτήματα που αγγίζουν τα ύστατα όρια του ανθρώπου.

Όλο το νόημα της ερμηνείας του ανθρώπου, το οποίο ο Ντοστογιέφσκι συμβολίζει, έγκειται στην πόλωση δύο προσδιορισμών για τον άνθρωπο, του ρεαλισμού και του υπερβατικού στοιχείου. Υπάρχει μια σχέση εσωτερική ανάμεσα σε αυτά τα δύο πράγματα, η οποία διατρέχει το σύνολο του έργου του. Μια σχέση ανάμεσα στην ανθρωπιά των ηρώων του την οποία περιγράφει με ανήκουστο ρεαλισμό και την προβληματική, αέναη τάση τους να ανηφορίσουν προς το επέκεινα, την κίνησή τους δηλαδή προς το άπειρο. Ο ίδιος αντιλαμβανόταν άριστα αυτή τη στενή συνάρτηση μεταξύ ρεαλισμού και υπερβατικού προσδιορισμού, λέγοντας για την τέχνη του ότι είναι «η αναζήτηση του ανθρώπου εντός του ανθρώπου μέσω του απόλυτου ρεαλισμού». Άρα δεν είναι οι εθνικές ιδιαιτερότητες που περιγράφει για τους αναγνώστες του, ούτε ο Ρώσος του είναι μονάχα Ρώσος άνθρωπος.¹⁹ Ο άνθρωπός του πορεύεται προς το επέκεινα με μια δίψα για το αιώνιο και ένα πάθος για το άπειρο που καταλήγει να είναι το ουσιαστικότερο κι οικουμενικότερο γνώρισμα του ανθρώπου.

3. ΟΙ ΒΑΣΙΚΟΙ ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΑΞΟΝΕΣ.

Αν και πολυγραφότατος ο Ντοστογιέφσκι, ωστόσο τα περισσότερα έργα του περιστρέφονται εμμονικά γύρω από συγκεκριμένες θεματικές. Απόλυτος και παράφορος προς τα πιστεύω του, με βιογραφικά στοιχεία και προσωπικές εμπειρίες να καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τα λογοτεχνικά του πονήματα, κατάφερε να δημιουργήσει μια σταθερή, μοναδική ταυτότητα γραφής άρρηκτα συνδεδεμένη με την επιλογή και το είδος των θεμάτων των έργων του. Τα σημαντικότερα θεματικά στοιχεία συνοψίζονται παρακάτω.

- *Οι ιδέες*

Υπάρχει μια μεγάλη φιλολογία γύρω από τις πολιτικές πεποιθήσεις του Ντοστογιέφσκι. Ήταν σοσιαλιστής, φιλελεύθερος ή δυτικόφιλος; Το πιο πιθανό είναι ότι κι αυτός όπως και οι περισσότεροι νέοι της Πετρούπολης έζησε μια βαθιά κρίση ριζοσπαστισμού. Ακόμα κι αν δεν πίστεψε ποτέ στην ιδέα της επανάστασης,

¹⁹ Ε.Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ.57..

διαποτίστηκε παρόλα αυτά από τις ιδέες του μηδενισμού και του αθεϊσμού, επιρροές που θα τον μετατρέψουν στη συνέχεια σε πύρινη γλώσσα κατά τόσο του μηδενός όσο και της αθεΐας. Αν και κινούμενος μέσα στους επαναστατικούς κύκλους, ωστόσο για τον μυθιστοριογράφο δεν τέθηκε ποτέ καθαρό ζήτημα ιδεών. Η ιδέα είναι πάντα ο άνθρωπος που τη βιώνει. Έχει δική της ζωή και συμπεριφορά. Γι' αυτό έκρινε τις ιδέες από τους ανθρώπους και όχι τους ανθρώπους από τις ιδέες που υποστήριζαν. «Ο άνθρωπος αλλάζει ιδέες, αλλά το ίδιο το φυσικό του είναι αξεριζωτο».²⁰

-Η ηθική

Στην επαφή του με τους «επίλεκτους εγκληματίες» όλης της ρωσικής επικράτειας, στο κάτεργο της Σιβηρίας, ο Ντοστογιέφσκι αποδίδει τον πλούτο που αποκόμισε από την παρατήρηση της ανθρώπινης ψυχής και των παθών της. Μοιάζει τελικά για τον νεαρό συγγραφέα η καταδίκη να υπήρξε το δώρο της τσαρικής Ρωσίας σε έναν λογοτέχνη που αγωνιούσε να βρει το στίγμα του και την αυταπάρνηση της γραφής του. Τα συμπεράσματα από την συνύπαρξη με τους «φονιάδες» της Σιβηρίας μόνο ηθικολογική χροιά δεν παρουσιάζουν. Αντίθετα, έκπληκτος διαπιστώνει ότι η πράξη είναι βαθύτερη από την τιμωρία. Ο άνθρωπος βρίσκεται περισσότερο μέσα στην παράβαση παρά στην αποφυγή της. Φλερτάρει περισσότερο με την εγκληματικότητα παρά με την αναστολή της. «Το κακούργημα φέρνει στην επιφάνεια μια καταποντισμένη αλήθεια που γελοιοποιεί την ηθική και των κόσμο των απαγορεύσεων».²¹

Αυτήν την γελοιοποίηση της ηθικής θα εξυμνήσει ο Ντοστογιέφσκι στο έργο του για να εξασφαλίσει ζωτικό χώρο στον άνθρωπο και στην ανάγκη του για αγάπη και συγχώρεση. Η ηθική, ψυχρή σαν τον νόμο, πρεσβεύει το δέον, κρίνει τον άνθρωπο χωρίς η ίδια να εκτίθεται στις διαδικασίες της ζωής. «Η ηθική είναι άνεση» λέει ο Ντοστογιέφσκι, γιατί χωρίς ποτέ να εμπλακεί με τα ανθρώπινα πάθη φροντίζει να κρατά τις αποστάσεις που περισώζουν το άσπιλο των κριτηρίων της, χωρίς να αποτολμά το αγκάλιασμα της ανθρώπινης φύσης.²² Η ρώσικη παράδοση δεν αποκαλεί τυχαία το έγκλημα δυστύχημα και τον εγκληματία δύστυχο άνθρωπο. Θεωρώντας λοιπόν τον φονιά δύστυχο άνθρωπο κι όχι παραβάτη, δεν τον κρίνει

²⁰ Κ. Παπαγιώργη, *Ντοστογιέφσκι*, ό.π., σ.174.

²¹ *Ο.π.*, σ.184.

έξωθεν αλλά μπαίνει στην καρδιά του. Η ηθική συνείδηση, οχυρωμένη πίσω απ' όλα όσα οι ηθικές επιταγές υπαγορεύουν, αδυνατεί να συλλάβει τα μεγέθη και την πολυπλοκότητα των αισθημάτων που δοκιμάζει η καρδιά του εγκληματία. Η ηθική συνείδηση μοιάζει να κάνει παιδαριώδεις σκέψεις για το έγκλημα από φόβο και φυσικά από βαθιά άγνοια.

Ο κατά Ντοστογιέφσκι ορισμός του ανθρώπου παρουσιάζει τον άνθρωπο ως το ον που συνηθίζει τα πάντα. Σε αυτό το αφοπλιστικό συμπέρασμα κατέληξε μελετώντας τους κατεργίτες. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να παραδεχτεί ότι αυτοί είναι οι πιο «ακέραιοι άνθρωποι», γιατί άντεξαν να δοκιμάσουν την ελευθερία τους στα άκρα. Όταν μάλιστα στο κακό δεν μπορεί να αντισταχθεί η λογική, το έγκλημα εμφανίζεται ως απόδειξη ελευθερίας και δυνάμεως. Μπρος σε αυτήν τη δυνατότητα που ξεπερνά σε ισχύ και γοητεία την κατασκευασμένη πραγματικότητα της ηθικής, αφού ξεπερνά τα όρια και μοιάζει να υπόσχεται μια αυθεντικότερη ζωή, ο άνθρωπος τελικά δύναται να συνηθίσει σε όλα, ακόμα κι αν πρόκειται για το σφαγείο. Κι έτσι γεννιέται και ανδρώνεται ένας εγκληματίας.

-Η λογική

Ο Ντοστογιέφσκι μέσα από τη συμβίωσή με τους κατεργίτες ανακαλύπτει ένα αναπάντεχο μυστικό της ανθρώπινης φύσης. Ο άνθρωπος, μολονότι γνωρίζει το καλό και το συμφέρον του, ρίχνεται με μανία σε άλλους δρόμους, χάνεται μες τα σκοτάδια μόνο και μόνο για να ικανοποιήσει την επιθυμία και την ελευθερία του. Η φρόνηση επιπλέον, αντί να λειτουργεί συμβουλευτικά και αποτρεπτικά, γίνεται μάλλον αφόρητο, δυσάρεστο φορτίο. Αναρωτιέται τελικά γιατί οι θεωρίες για τον άνθρωπο δεν αντιλήφθηκαν τη ροπή του κυρίως προς το αλόγιστο παρά προς το λογικό, όταν είναι με κάθε τρόπο έκδηλο ότι η παραφροσύνη είναι πιο εγγενής στην ανθρωπότητα από τη λογική και τα φώτα της.

Το ζήτημα βέβαια για τον συγγραφέα «δεν είναι ότι η λογική αποτρέπει τον άνθρωπο από την ανηθικότητα, αλλά ότι η ανηθικότητα και η κάθε είδους ποταπότητα είναι πιο «ανθρώπινη» από τη λογική».²³ Ο κεντρικός άλλωστε ήρωας

²² Ο.π.,σ.185.

²³ Ο.π.,σ.196.

του *Υπογείου*, ενός από τα σημαντικότερα έργα του, θα αποφθεγματολογήσει κατονομάζοντας τον άνθρωπο ως «ον δίποδο και αγάριστο». Θα μπορούσε άραγε κανείς να ισχυριστεί ότι η ντοστογιεφσκική θεώρηση του ανθρώπου είναι αυθαίρετη, όταν η Ιστορία αποδεικνύει πως η αφροσύνη και η ανηθικότητα μόνιμα μεγαλουργούν; Ακόμα και αν στον άνθρωπο προσφερθούν όλα, αυτός πάλι θα βρει τον τρόπο να σκαρώσει κάποιου είδους καταστροφή. Η ετυμηγορία του συγγραφέα είναι αποστομωτική: η ηθική βγάζει τον άνθρωπο από το στοιχείο του, τον μετατρέπει σε μαριονέτα, ενώ η καταστροφή τον επαναφέρει στο στοιχείο του, στην πραγματική του φύση.

Πολλοί είναι οι μελετητές του Ντοστογιέφσκι που θεωρούν ότι η αληθινή φιλοσοφία του είναι η φιλοσοφία του κάτεργου. Η βαθιά του κατανόηση και η ως ένα βαθμό συγχώρεση των εγκληματικών χαρακτήρων που συνάντησε και στη συνέχεια ζωντάνεψε στα έργα του, φανερώνουν την ιδιότυπη σχέση του Ντοστογιέφσκι με τις φθαρμένες και «υπεραλιευμένες» έννοιες της «αλήθειας» και του «ιδεώδους». «Δεν είναι περίεργο που δεν αισθάνεται καμία τρυφερότητα ούτε για τις αλήθειες ούτε για τα ιδεώδη, μια και τόσο η μεν όσο και τα δε, είτε με τη μορφή φυσικών νόμων είτε με τη μορφή υψηλών ηθικών διδασκαλιών, «δεν έπαψαν να πιλατεύουν τον άνθρωπο, ένα ον αθώο και παιδικά εύπιστο. Τι άλλο από άσβεστο μίσος μπορούμε να τρέφουμε για τη φυσική τάξη και τα ανθρωπιστικά αισθήματα; Να γιατί ο Ντοστογιέφσκι, προς μεγάλη κατάπληξη των συγχρόνων του, αρνιόταν πεισματικά να δεχτεί τα ανθρωπιστικά ιδεώδη που είχαν κυριεύσει όλα τα μεγάλα λογοτεχνικά πνεύματα στις δεκαετίες του '60 και '70» σημειώνει ο Ρώσος μελετητής Σεστώφ²⁴, ο οποίος σωστά έχει μαντέψει την αποστροφή του Ντοστογιέφσκι για τα ιδεώδη τόσο του ρομαντισμού όσο και του ανθρωπισμού. Από την άποψη αυτή κάλλιστα ο Ντοστογιέφσκι θα μπορούσε να ασπαστεί τον μηδενισμό.

-Η ζωή

Αν λοιπόν ο Ντοστογιέφσκι αρνείται τις κατεστημένες αλήθειες και τα ιδανικά της εποχής του, τότε στο όνομα ποιου πράγματος επιδίδεται σε αναλύσεις σε διηγήματα και μυθιστορήματα με καταγιγιστικούς ρυθμούς; Οι κακεντρεχείς θα ανέτρεχαν στην ταραγμένη ζωή της Πετρούπολης και ύστερα του κατέργου, για να

²⁴ Ο.π., σ.199.

χαρακτηρίσουν το έργο του ως μια προσπάθεια ικανοποίησης των βαθιών αισθημάτων απόρριψης που δοκίμασε ο νεαρός συγγραφέας από τους ισχυρούς λογοτεχνικούς και πολιτικούς κύκλους της πρωτεύουσας. Κάποιοι άλλοι ίσως θα στέκονταν αποκλειστικά στο χριστιανικό μήνυμα της αγάπης και της συγχώρεσης που ευαγγελίζεται στα έργα του. Ωστόσο ο Ντοστογιέφσκι γράφοντας εξομολογείται κάτι σπαρακτικό για τη ζωή που αφορά όλους μας ανεξαιρέτως. Στο τέλος του *Υπόγειου* γράφει: «Όλοι μας ξεσυνηθίσαμε τη ζωή. Όλοι μας κουτσαίνουμε, ποιος λίγο, ποιος πολύ. Τόσο μάλιστα ξεσυνηθίσαμε, που είναι στιγμές που νοιώθουμε κάποιον αποτροπιασμό για τη “ζωντανή ζωή”, και για τούτο δεν μπορούμε να το ανεχτούμε όταν μας το θυμίζουν. Φτάσαμε βλέπετε στο σημείο που την πραγματική ζωή την θεωρούμε σχεδόν αγγαρεία, σχεδόν υπηρεσία, κι όλοι μας νοερά συμφωνούμε πως η ζωή του βιβλίου είναι καλύτερη.»²⁵ Ο Ντοστογιέφσκι συμφωνεί με τον Αριστοτέλη: άνθρωπος μόνος είναι ή θεός ή θηρίο. Η σκληραγωγία στην οποία υποβάλλονται οι ήρωες στα έργα του διδάσκει ότι δεν μπορεί να είναι ένας, μακριά από τους άλλους, έξω από τους “κανονικούς” ανθρώπους. Άρα το πρωταρχικό, το ζωτικό, δεν είναι το εγώ, μια δεδομένη δηλαδή ελευθερία, αλλά η αλλόκοτη διφυΐα του εγώ-εσύ με όλους τους αγώνες και τις δοκιμασίες που η συνύπαρξη αυτή επιβάλλει.

-Το κακό

Στο έργο του Ντοστογιέφσκι βλέπουμε να παρελαύνουν όλων των ειδών οι εγκληματίες, μικροαπατεώνες, ψεύτες, φονιάδες. Το κακό εμφανίζεται σε όλες τις δυνατές εκδοχές και χτυπά δίκαιους και αδίκους. Ο συγγραφέας με την ιδιότυπη ταυτότητά του, ακραίος ηθικιστής ή απλά θρησκευόμενη προσωπικότητα, τάσσεται υπέρ των δοκιμασιών που μόνο το κακό μπορεί να παράσχει στον άνθρωπο. Στις σημειώσεις του απαντάται η παρατήρηση: «Μόνο μετά από το έγκλημα αρχίζει η ηθική εξέλιξη του δράστη και εμφανίζεται η δυνατότητα ορισμένων ερωτημάτων που πρωτύτερα δεν υπήρχαν.»

Ωστόσο ο ίδιος δεν δείχνει να απομακρύνεται από τη βιβλική ερμηνεία της «εισαγωγής» του κακού στον κόσμο. Ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για το κακό, αυτός το εισήγαγε γιατί το κακό δεν υπάρχει ούτως ή άλλως παιδεύοντας τους ανθρώπους,

²⁵ Φ.Ντοστογιέφσκι, *Το Υπόγειο*, μτφρ. Κ.Μακρή, (Γκοβόστη, Αθήνα 2014), σ.126.

αλλά οι άνθρωποι του επιτρέπουν να εμφανίζεται και να τους δοκιμάζει. Υπό το πρίσμα αυτό κι όλες οι αξίες, έργα του ανθρώπου, εμφανίστηκαν από τη στιγμή που ο άνθρωπος ενέδωσε στο «κακό» μέσα του. «Όταν οι άνθρωποι γίνανε κακοί, άρχισαν να μιλούν για την αδελφότητα και τον ανθρωπισμό, όταν γίνανε εγκληματικοί, εφήυραν τη δικαιοσύνη και συνέταξαν ολόκληρους κώδικες για να τη διαφυλάξουν, και για την εξασφάλιση των κωδίκων βάλανε την γκιλοτίνα στις πλατείες. Έχοντας χάσει την προηγούμενη πίστη τους, χτίσανε ναούς και αρχίσανε να προσεύχονται στη δική τους ιδέα, στην ίδια τους την επιθυμία»²⁶. Ο κόσμος της αμαρτίας κατά τον Ντοστογιέφσκι είναι η ίδια η εγκοσμιότητα και η Ιστορία σε όλες της τις διαστάσεις.

Τελικά αν ο άνθρωπος είναι ο εισηγητής της διαφθοράς στον κόσμο, αυτό αποδεικνύει ότι όχι μόνο είναι ικανός για το κακό (και το καλό), αλλά κυρίως ότι είναι ελεύθερος να το πράξει. Ένας κόσμος εξ ανάγκης και εκ θεϊκής επιβολής καλός, είναι ένας ανόητος κόσμος γιατί δεν έχει κανένα νόημα. Τι νόημα μπορεί να έχει από τη στιγμή που ο εκ φύσεως καλός παρουσιάζει σχεδόν φυτική συμπεριφορά, αντανακλώντας με τις πράξεις του ακούσια μια «καλοσύνη» που ούτε ελέγχει ούτε επιλέγει.

Άρα ο άνθρωπος έχει και οφείλει να έχει απόλυτη ευθύνη αυτού που του συμβαίνει κι αυτού που πράττει. Ο Ντοστογιέφσκι, όπως και ο Νίτσε, δε μπορούσε να αντέξει την τυφλή εμπιστοσύνη των Ρώσων μηδενιστών και των ριζοσπαστών στον άνθρωπο, στις ικανότητές του, στην κατά βάση αγαθή φύση του η οποία διαφθείρεται από τον κοινωνικό περίγυρο. Δεν μπορούσε να ανεχτεί την δικαιολογία των μηδενιστών ότι: «Όλα εξαρτώνται από το περιβάλλον και ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα. Όλα εξαρτώνται από τις συνθήκες όπου ζει ο άνθρωπος»,²⁷ για τον απλούστατο λόγο ότι αυτό έχει ως αποτέλεσμα να καταλήγουμε σε μια θεωρία για τον άνθρωπο, όπου ο εαυτός δομείται από έξω προς τα μέσα, με απώτερη συνέπεια να μην του αποδίδεται τελικά καμία ευθύνη.

ΟΙ ΔΑΙΜΟΝΙΣΜΕΝΟΙ

²⁶ Κ.Παπαγιώργη, *Ντοστογιέφσκι*, ό.π., σ.254.

1. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ.

Οι *Δαιμονισμένοι* πρωτοδημοσιεύτηκαν (σε συνέχειες) το 1871 και ουσιαστική αφορμή για την συγγραφή τους ήταν η δολοφονία του φοιτητή Ιβάνοφ από την οργάνωση «Λαϊκή Εκδίκηση». Καθοδηγητής υπήρξε Νιετσάγεφ (1847-1882) πνευματικό τέκνο του πατριάρχη του αναρχισμού Μπακούνιν, και συγγραφέας της «Κατήχησης ενός Επαναστάτη», ενός βιβλίου που επηρέασε τις «τρομοκρατικές οργανώσεις» του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα (Ερυθρές Ταξιαρχίες, Μπάαντερ-Μάϊνχοφ κλπ). Ο Νιετσάγεφ, έχει μείνει στην ιστορία ως ο πατέρας του «Μηδενισμού» (όρος που πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Τουργκένιεφ όπως είπαμε στο μυθιστόρημα *Πατέρες και Παιδιά* του 1862), του κινήματος που άκμασε στην Ρωσία των δεκαετιών 1860 και 1870 και κορυφώθηκε με την δολοφονία του Πρίγκηπα Αλέξανδρου το 1881. Ο Νιετσάγεφ εν ολίγοις έλεγε, ότι «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» και ότι ο μοναδικός σκοπός, πάθος, προορισμός ενός πραγματικού επαναστάτη είναι η εξολόθρευση των νόμων, της τάξης, των συνθηκών και της ηθικής του κόσμου με κάθε τρόπο, με κάθε μέσον.

Ο Νιετσάγεφ χρησίμευσε λοιπόν ως πρότυπο για έναν εκ των κεντρικών χαρακτήρων του μυθιστορήματος, τον Πέτρο Στεπάνοβιτς, που γύρω από αυτόν και τον αινιγματικό Νικολάι Σταυρόγκιν εξελίσσεται ουσιαστικά η πλοκή του βιβλίου. Οι δύο δαιμονικές αυτές προσωπικότητες επιτελούν διαφορετικούς ρόλους στο μυθιστόρημα. Ο Πέτρος Στεπάνοβιτς είναι ο αδίστακτος μηδενιστής που το μόνο που θέλει είναι η ανατροπή των πάντων και μετέρχεται κάθε μέσου, θεμιτού και αθέμιτου, για να το πετύχει. Δεν διστάζει να δολοφονήσει, να προδώσει, να κλέψει, αφού εμφανίζεται ως ένας χαρακτήρας αδίστακτος, τσαρλατάνος και γητευτής, δολοπλόκος και συνωμότης, ο οποίος στον μόνο που δείχνει να υποτάσσεται και ίσως να φοβάται είναι ο Σταυρόγκιν. Ο Νικολάι Σταυρόγκιν από την άλλη είναι η απόλυτη μυθιστορηματική φιγούρα. Μία προσωπικότητα που τα εμπεριέχει όλα. Το καλό και το κακό, την γοητεία και την απώθηση. Ικανός για μεγάλα πράγματα τα οποία μπορεί να γκρεμίσει ανά πάσα στιγμή. Τραγικός χαρακτήρας που εμπνέει μεγάλα πάθη, από την στιγμή που εισβάλλει στο μυθιστόρημα όλοι περιστρέφονται γύρω από αυτόν. Η ψυχοπαθολογική του προσωπικότητα ξεκαθαρίζεται αρκετά στο «λογοκριμένο»

²⁷ Ο.π.,σ.255.

κεφάλαιο που συμπεριλήφθηκε στις μεταγενέστερες εκδόσεις του μυθιστορήματος όπου ομολογεί χωρίς δείγμα μεταμέλειας την παιδοφιλία του και περιγράφει τους «δαίμονες» του.

Γύρω από αυτούς τους δύο χαρακτήρες περιστρέφονται διάφορες φιγούρες με κυριότερους, τον πατέρα του Πέτρου Στεπάνοβιτς, τον Στέπαν Τροφίμοβιτς, στο πρόσωπο του οποίου ο Ντοστογιέφσκι θα ασκήσει σκληρή κριτική στους Ευρωπαϊστές φιλελεύθερους διανοούμενους της Ρωσίας του 1840. Αυτοί κατά τον Ντοστογιέφσκι εξέθρεψαν με την στάση τους το «τέρας» του μηδενισμού και της τρομοκρατίας στην χώρα. Η ομάδα του Πέτρου Στεπάνοβιτς, οι Σάτοβ, Λιπάτιν, Κηρίλοβ αποτελείται από εξίσου εξαιρετικούς μυθιστορηματικούς χαρακτήρες ενώ στο πρόσωπο του Σιγαλιόφ του θεωρητικού της οργάνωσης αναλύεται το όραμα ενός ιδιότυπου κομμουνισμού που χρησιμοποιεί τις ουτοπικές ιδέες του Φουριέ σε συνδυασμό με τον κυνισμό των μηδενιστών. (όπως για παράδειγμα την πεποίθηση ότι το 90% του πληθυσμού πρέπει να είναι εργάτες-σκλάβοι ώστε το 10% που έχει τα διανοητικά προσόντα να ασχολείται με την πρόοδο και την ανάπτυξη).

Στο μυθιστόρημα συγκρούονται σε ιδεολογικό επίπεδο τα δύο πρόσωπα, οι δύο κατευθύνσεις της Ρωσίας. Από τη μια το «Δυτικό» πρόσωπο, οι Ευρωπαϊστές, οι Σοσιαλιστές και από την άλλη το «Ανατολικό» πρόσωπο, οι Σλαβόφιλοι. Οι μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Πέτρου τον 18^ο αιώνα και η στροφή που έδωσε προς το Ευρωπαϊκό πρόσωπο της χώρας συνεχίστηκαν και κατά τον 19^ο αιώνα. Οι «Ευρωπαϊστές» πίστευαν ότι η Ρώσικη κοινωνία είναι ακόμα πολύ οπισθοδρομική και θα έπρεπε να εκμοντερνιστεί και να «δυτικοποιηθεί» περισσότερο μέσα από την επιστήμη και τον σοσιαλισμό. Οι «Σλαβόφιλοι» από την άλλη θεωρούσαν ότι η Ρωσία πρέπει να «πατάει» με το ένα πόδι στην Δύση και το άλλο στην Ανατολή εκμεταλλευόμενη την γεωγραφική της θέση και την θρησκευτική της ομοιογένεια. Ουσιαστικά συγκρούονταν ο νους με την καρδιά, κι ο Ντοστογιέφσκι ως λογοτεχνικός «οδηγός» της Σλαβόφιλης τάσης, εξέφρασε στο έργο του την βαθιά του επιθυμία η Ρωσία να κυριαρχήσει παγκόσμια με την μοναδική της κουλτούρα και πνευματική κληρονομιά.

Όταν λοιπόν το 1871 πρωτοδημοσιεύτηκαν οι *Δαιμονισμένοι*, αυτό το κατεξοχήν πολιτικό και προφητικό μυθιστόρημα του Ντοστογιέφσκι, θύελλα

αντιδράσεων ξέσπασε στους λογοτεχνικούς και πολιτικούς (κατά κύριο λόγο στους επαναστατικούς) κύκλους της Ρωσίας. Σλαβόφιλοι, ευρωπαϊστές, μηδενιστές, άθεοι, λιμπεραλιστές, οπαδοί των ουτοπιστικών ιδεών του Φουριέ, παθιασμένοι έρωτες, κρυφές σχέσεις, συνθέτουν το βαθιά πολιτικό έργο του συγγραφέα με φόντο μια Ρωσία που διαλύεται. Μια τεράστια συζήτηση άνοιξε κι ένας πόλεμος κηρυσσόταν εναντίον του "μεταμελημένου" πρώην θανατοποινίτη και πρώην κατάδικου της Σιβηρίας. Το μυθιστόρημα βασίστηκε όπως είπαμε στην "υπόθεση Νιετσάγεφ" και τη δολοφονία του φοιτητή Ιβάνοφ. Το ενδιαφέρον του Ντοστογιέφσκι τράβηξαν οι ιδεολογικές και οργανωτικές αρχές των μηδενιστών, οι συνεργοί στο έγκλημα και η προσωπικότητα του αρχηγού τους Σ. Γ. Νιετσάγεφ.

Τόσο ο Ντοστογιέφσκι οργίζεται με αυτήν την υπόθεση, που παρασυρμένος γράφει στις σημειώσεις του: « Οι δαίμονες βγήκαν από το Ρώσο για να μπουν στους Νιετσάγεφ, στους Σερνο-Σολόβιεβιτς κτλ. Και αυτοί πνίγηκαν και θα πνιγούν σίγουρα, και ο θεραπευμένος άνθρωπος θα προσπέσει στα πόδια του Ιησού. Η Ρωσία ξέρασε όλα αυτά τα δηλητήρια που την πότισαν και είναι βέβαιο ότι τα ξερασμένα καθάρματα δε διατήρησαν τίποτα ρωσικό». Με αφορμή την δολοφονία του φοιτητή, το έναυσμα δόθηκε στον Ντοστογιέφσκι προκειμένου να μιλήσει για αυτά που περισσότερο τον αφορούν, την μοίρα της πατρίδας του. Ο ίδιος δηλώνει ότι το θέμα του μυθιστορημάτος του συνοψίζεται στη φράση: «Όποιος χάνει το λαό του και το εθνικό του συναίσθημα χάνει, επίσης, την πίστη στους προγόνους και στο Θεό».²⁸ Εμφορούμενος λοιπόν από την βαθιά θρησκευτική του πίστη αποφασίζει να τιτλοφορήσει το έργο του: *Οι Δαίμονες* ή *Δαιμονισμένοι*, από την περιγραφή της εισόδου των δαιμόνων στο κοπάδι των χοίρων.

2. Η ΠΑΡΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΧΟΙΡΩΝ.

Ο Ντοστογιέφσκι χρησιμοποιεί την παραβολή των χοίρων με απόλυτη συνείδηση των ισχυρών συμβολισμών της και του ψυχικού και πνευματικού αντίκτυπου που μια τόσο τολμηρή ονοματοδοσία προκαλεί στο κοινωνικό σύνολο. Ο διάβολος είναι καταστροφέας για το σώμα, *σκώλωψ τη σαρκί*, όπως τον ονόμασε ο

²⁸ Κ.Παπαγιώργη, *Ντοστογιέφσκι*, ό.π., σ.292.

απόστολος Παύλος που είχε νιώσει την παρουσία του. Χρησιμοποιεί το σώμα σαν σκάλα, σκαρφαλώνει στην ψυχή και πιάνεται από την καρδιά και το νου, ωστόσο κατασπαράζει ολόκληρο τον άνθρωπο, ώσπου να τον παραμορφώσει και να τον γυμνώσει από κάθε κάλλος και αγνότητα, από κάθε αίσθημα δικαιοσύνης, αγάπης και πίστης, ελπίδας κι επιθυμίας για το αγαθό. Μετά εγκαθίσταται στον άνθρωπο όπως κάθετα ο βασιλιάς στο θρόνο του, και παίρνει τα ηνία της ψυχής και του σώματος στα χέρια του. Τότε ο άνθρωπος μεταβάλλεται σε κτήνος που το ιππεύει ο δαίμονας, γίνεται ένα άθυρμα που τον διασκεδάζει, ένα άγριο θηρίο που κατασπαράζει. Κάπως έτσι ήταν και οι δαιμονισμένοι που περιγράφονται στο ευαγγέλιο.

Ο Ιησούς Χριστός μαζί με τους μαθητές του αποβιβάζονται από το πλοίο και πορεύονται μέσα στη χώρα των Γεργεσηνών, οπότε και συναντούν τους δυο δαιμονισμένους, που κατοικούσαν μέσα στα μνήματα και αποτελούσαν κίνδυνο και φόβο για τους διερχόμενους. Όταν οι δαιμονισμένοι αντίκρισαν τον Ιησού Χριστό άρχισαν να φωνάζουν: «Τι δουλειά έχεις εσύ μ' εμάς Υιέ του Θεού; Ήλθες εδώ για να μας βασανίσεις πριν την ώρα μας;». Φυσικά εκείνη τη στιγμή δεν μιλούσαν οι άνθρωποι εκείνοι, αλλά τα δαιμόνια που είχαν μέσα τους. Τα δαιμόνια αναγνώρισαν τη θεϊκή ιδιότητα του Ιησού Χριστού γι αυτό και τον παρακαλούσαν: «Αν είναι να μας διώξεις, άφησέ μας να πάμε στο κοπάδι των χοίρων». Ο Ιησούς Χριστός τους επιτρέπει να πάνε στο κοπάδι των χοίρων που έβοσκε εκεί κοντά και τότε όλο το κοπάδι έπεσε μέσα στη θάλασσα και καταποντίστηκε. Οι ιδιοκτήτες του κοπαδιού, φοβισμένοι πήγαν μέσα στην πόλη και διηγήθηκαν τα γεγονότα, οπότε όλος ο λαός βγήκε από την πόλη για να συναντήσει τον Ιησού Χριστό και να τον παρακαλέσει να φύγει από τις περιοχές του. Πράγμα το οποίο και έγινε: «Ο Ιησούς επιβιάστηκε στο πλοίο, διέσχισε τη λίμνη και ήρθε στην πόλη του».

Η διήγηση της ευαγγελικής περικοπής δεν αναφέρει αν οι άνθρωποι αυτοί είδαν το Χριστό, αν τον αναγνώρισαν, τον ονόμασαν ή αν συνομίλησαν μαζί Του. Όλα αυτά τα έκαναν οι δαίμονες που ήταν μέσα τους. Οι δαιμονισμένοι ήταν σαν να μην υπήρχαν, σαν δυο σώματα που τα οδηγούσαν οι δαίμονες και τα κατεύθυναν με τα καμτσίκια τους. Το να θεραπεύσει κανείς τέτοιους ανθρώπους, ήταν σαν να ανασταίνει νεκρούς. Αλλά ήταν και κάτι παραπάνω απ' αυτό, γιατί νεκρός άνθρωπος σημαίνει πως η ψυχή έχει αποχωριστεί από το σώμα. Τότε όμως η ψυχή βρίσκεται στα χέρια του Θεού, κι ο Θεός μπορεί να την ξαναγυρίσει στο σώμα, να επαναφέρει

τη ζωή. Οι άνθρωποι αυτοί όμως ήταν αιχμάλωτοι στους δαίμονες, που τους κρατούσαν δέσμους. Έπρεπε ν' αποσπάσει πρώτα τις ψυχές τους από τους δαίμονες, να εκβάλλει τους δαίμονες από το σώμα τους κι έπειτα να τους θεραπεύσει. Έτσι το θαύμα της θεραπείας των ανθρώπων αυτών είναι τουλάχιστον ίσο με ανάσταση νεκρών, αν όχι μεγαλύτερο.

3. ΤΟ ΕΡΓΟ.

Για τη Ρώσικη λογοτεχνική παράδοση, ο αινιγματικός ξένος που καταφθάνει σε μια πόλη και την αναστατώνει με τα καμώματα και τις ιδέες του, είναι ένα πολύ ισχυρό σύμβολο και μια πολύ σημαντική κληρονομιά. Μετά τον Μπαζάρφ του Τουργκένιεφ κι άλλων αντίστοιχων «ξενόφερτων» των ρώσικων Γραμμάτων, είναι η σειρά του Ντοστογιέφσκι να καταπιαστεί με το πρότυπο αυτό. Αυτή η εξαιρετικά γοητευτική φιγούρα του ξένου που βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τα ήθη της κοινότητας την οποία επισκέπτεται, υπήρξε άκρως ερεθιστική για τον συγγραφέα ιδιαίτερα μάλιστα αφού μπορούσε άψογα να συνδυαστεί με την εισροή ξένων ιδεών, ένα θέμα για το οποίο ο Ντοστογιέφσκι καιγόταν να μιλήσει. Η μικρή πόλη όπου εξελίσσεται το δράμα αντιπροσωπεύει τα καθιερωμένα. Ο ξένος ενσαρκώνει τα καινά δαιμόνια. Μαζί του, δηλαδή, εισβάλλει κάτι από το μέλλον.²⁹ Ο Μπαζάρφ του Τουργκένιεφ μπροστά στον Σταυρόγκιν του Ντοστογιέφσκι μοιάζει «αθώος και άκαπνος».

Ο Ντοστογιέφσκι, είτε λόγω προσωπικών ανεξόφλητων λογαριασμών του παρελθόντος είτε όχι, αποφασίζει να γράψει το δράμα του μηδενισμού. Μέσα από την προσωπική του ανάνηψη, πλάθει τον κόσμο των αντιπάλων του φέρνοντας στο φως τα δικά του σκοτεινά και εκδικητικά φαντάσματα. Ακόμη κι όταν μιλά για τον Σταυρόγκιν χαρακτηρίζοντάς τον ως κάθαρμο ή ολέθριο άτομο, τονίζει παρόλα αυτά ότι είναι τυπικός Ρώσος και συμπληρώνει ότι «έψαξα να τον βρω μέσα στην καρδιά μου». Τα προσωπικά του βιώματα ζωντανεύουν για να σκιαγραφήσουν μια εποχή μίσους και χολής. Ο ίδιος ήταν διατεθειμένος ακόμη και να θυσιάσει την καλλιτεχνική μορφή του έργου χωρίς κανέναν ενδοιασμό, στο όνομα της αποκάλυψης της ζοφερής εκείνης εποχής και σκοπιμότητας. Ήδη από τον πρόλογό του καταφέρνει να δώσει στον αναγνώστη κάτι ακριβό: «το ζέον κλίμα της εποχής με μέσα

συζητήσιμα όσο και η εποχή. Η σχέση αφηγητή-ήρωα δεν είναι απλώς λογοτεχνική, αλλά έχει κάτι από το δηλητήριο και τη βυσσοδομούσα διάθεση από την οποία διακατέχονταν όλα τα πρόσωπα της ιντελιγκέντσια που τόσο μίσησε ο Ντοστογιέφσκι». ³⁰

Η δράση τοποθετείται στο Σκβορένσκι, ιδανικό σκηνικό για έναν κόσμο γεμάτο από φαντασιόκοπους, υποκριτές, σπιούνους και κάθε λογής παλιανθρώπους. Ο τόπος μοιάζει ανίκανος να κυφορήσει κάτι το μεγάλο. Το πραγματικά καλό ή κακό απαιτεί ηγεμονικές δυνάμεις για να εμφανιστεί. Ο Ντοστογιέφσκι μπορεί να απολαμβάνει να σκιαγραφεί εξονυχιστικά τους μέτριους και ασήμαντους, αυτούς που αποτελούν την πιο χυδαία εκδοχή του εαυτού τους, ωστόσο ο κόσμος τους δεν προσφέρεται για να ευδοκιμήσει το μεγαλείο. Για αυτό και καταφθάνει έξωθεν ο Σταυρόγκιν. Αυτός ο γνωστός – άγνωστος για την μικρή πόλη, το πλουσιόπαιδο που λείπει χρόνια στην Πετρούπολη, επιστρέφει για να προκαλέσει την απέχθεια και τον θαυμασμό και σταδιακά να προετοιμάσει το σκάνδαλο. Στον μικρό κύκλο μιας επαρχιακής πόλης, με την ευθιξία και την αποκοτιά να μεσουραρούν, στήνεται το τέλειο σκηνικό όπου ο ηγεμόνας του μηδενισμού θα μεγαλουργήσει. Στο πλευρό του ο Πέτρος Στεπάνοβιτς Βερχοβένσκι, φιλόδοξος, οπορτουνιστής και ικανός για όλα, εγκαθιδρύει μια «μυστική κοινωνία» με μόνο σκοπό να απλώσει το χάος και την απελπισία, χωρίς ουσιαστικά να υπάρχει κανένα πολιτικό όραμα ή ιδεολογία. Δολοπλοκεί, εκβιάζει και προσηλυτίζει «επαναστάτες» χωρίς αιτία και πράττει αποκλειστικά κατά το συμφέρον του ακόμη κι αν αυτό παρακινείται από κάποιου είδους αρρωστημένης, σαδιστικής, μισανθρωπικής ευχαρίστησης.

Σε ευθεία λοιπόν αντιπαραβολή προς την ευαγγελική περικοπή, αντιλαμβανόμαστε ότι οι ήρωες έχουν καταληφθεί από δαιμόνια που βασανίζουν την παλιά Ρωσία. Η ασφάλεια που παρείχαν ο χριστιανισμός και η παλιά τσαρική τάξη πεθαίνει. Τα πάντα καταρρέουν. Για να θεραπευτεί η χώρα πρέπει να αφανιστούν όλοι, ν' αυτοκτονήσουν όπως και τα γουρούνια στα Ευαγγέλια. Ο Ντοστογιέφσκι έχει αυτή την τρομερή ικανότητα να καταπιάνεται με τα πιο σύνθετα πολιτικά, κοινωνικά, πνευματικά ζητήματα, συνθέτοντας μια διήγηση πραγματικών ανθρώπων και όχι θεωριών. Στο συγκεκριμένο έργο άλλωστε, ο ίδιος ο συγγραφέας μοιάζει να ήθελε

²⁹ Κ.Παπαγιώργη, *Ντοστογιέφσκι*, ό.π., σ.293.

περισσότερο να δημιουργήσει αισθήματα παρά να νουθετήσει. Η θρησκεία παίζει πολύ μικρό ρόλο κι ακόμα μικρότερο η φιλοσοφία. Η ουσία είναι η πολιτική. Όλοι οι ήρωες είναι άθεοι. Μόνο ένας προσπαθεί να επιστρέψει στη θρησκεία, χωρίς αποτέλεσμα. Ο μόνος επιζών είναι ο υποκινητής της καταστροφής που εξαφανίζεται πηγαίνοντας σε άλλα μέρη για να συνεχίσει το έργο του. Στο τέλος δεν απομένει καμιά ελπίδα εκτός, ίσως, από τη φράση ότι η Ρωσία -και τελικά όλος ο κόσμος- θα ξαναγεννηθεί. Είναι πραγματικά εκπληκτική η διορατικότητα του Ντοστογιέφσκι να προβλέπει το μέλλον, τόσο που η ιστορία των *Δαιμονισμένων* να μην έχει τίποτα το παλιό, να μιλά στο σήμερα με ανατριχιαστική ακρίβεια.

4. ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΑΙΜΟΝΙΣΜΕΝΩΝ.

Ύστερα από την σύντομη γνωριμία με τη φιλοσοφία του μηδενισμού και τους βασικούς άξονες της γραφής και της ιδιοσυγκρασίας του Ντοστογιέφσκι, θα επιχειρήσουμε τον εντοπισμό και σχολιασμό αποσπασμάτων από τους *Δαιμονισμένους*, με σκοπό να διερευνήσουμε τα μέσα που μεταχειρίστηκε ο συγγραφέας για να ασκήσει κριτική στον μηδενισμό και στους υποστηρικτές του. Θα μελετήσουμε μερικούς από τους πιο εμβληματικούς χαρακτήρες του έργου όπως οι Κηρίλοβ, Σάτοβ, Στεπάν Τροφίμοβιτς, Πέτρος Βερχοβένσκι, Λιάμισιν, Σιγαλιόφ, Σταυρόγκιν, ο μοναχός Τύχων, για να διαπιστώσουμε πέρα από τον αριστοτεχνικό τρόπο που ο Ντοστογιέφσκι μετασηματίζει τις «ιδέες» σε ζωντανούς ανθρώπους, τους ορατούς και αόρατους δρόμους που ο μηδενισμός μηχανεύεται για να εισβάλλει στην αντίληψη και την ψυχή των ηρώων.

4.1 Κηρίλοβ: «Ο μηδενισμός και η αυτοχειρία»

«Όλη η ελευθερία θα υπάρχει τότε, όταν θα είναι το ίδιο αν θα ζεις ή δε θα ζεις... Όποιος τολμάει να σκοτώσει τον εαυτό του, είναι θεός. Τώρα ο καθένας μπορεί να κάνει να μην υπάρχει Θεός και να μην υπάρχει τίποτα... Όποιος σκοτώσει τον εαυτό του, μόνο και μόνο για να σκοτώσει τον φόβο, εκείνος θα γίνει αμέσως θεός.»³¹

Το παραλήρημα του Κηρίλοβ μοιάζει με απόκρυφη εκμυστήρευση του Μαλαρμέ ή εκστατικό μονόλογο του Νίτσε. Δεν είναι τυχαίο που και οι δύο αυτοί

³⁰ Ο.π., σ.300.

³¹ Φ. Ντοστογιέφσκι, *Οι Δαιμονισμένοι*, ό.π., σσ. 120-1.

διανοητές αφιέρωσαν τη ζωή τους στην προσπάθεια να «ξεδιαλύσουν» το μηδέν. Ο Νίτσε μηχανεύτηκε τον Υπεράνθρωπο και ο Μαλαρμέ, υποκινούμενος περισσότερο από τον αισθητισμό παρά από καθαρό μηδενισμό, θα γράψει στο αινιγματικό του έργο ο *Τγκιτουρ ή η τρέλα του Έλβενον* ότι «Τίποτα δε θ' απομείνει από σας – το άπειρο ξεφεύγει επιτέλους από την οικογένεια, που μαζί του υπέφερε, - αρχαίο διάστημα – κανένα τυχαίο. Είχε δίκιο να τ' αρνηθεί, - τη ζωή του – για να μπορέσει να γίνει αυτός απόλυτο».³² Και στο απόσπασμα αυτό όπως και στα λόγια του Κηρίλοβ, μέγιστη μέριμνα του ήρωα είναι να αποκτήσει τον έλεγχο επί της ζωής του, κόβοντας το νήμα της αυτοβούλως, ως ένδειξη της απόλυτης ελευθερίας και αυτοδιάθεσής του. Βέβαια δε χρειάζεται να στέκεσαι επιφυλακτικά απέναντι στον μηδενισμό για να συνειδητοποιήσεις την φαιδρότητα των λόγων του Κηρίλοβ αφού ακόμη κι αν κανείς αντιμετωπίσει στα σοβαρά τα επιχειρήματά του, θα μπορούσε να αντιτάξει ότι αυτός που αυτοχειρεί δεν μπορεί να είναι τίποτα (ούτε άνθρωπος, ούτε θεός), πόσο μάλλον που οι θεοί ουδέποτε φημίζονταν για πράξεις αυτοχειρίας..

Ο μηδενισμός παρόλα αυτά, την ελευθερία ευαγγελίζεται. Στο όνομα αυτής καθαιρεί και ισοπεδώνει τις αξίες, ακόμη και αυτή της ίδιας της ζωής. Το ζήτημα για τον Ντοστογιέφσκι δεν είναι το κατά πόσο ρεαλιστικό είναι το πρόσωπο που συνθέτει το παραπάνω παραλήρημα (κι αυτό γιατί είναι μυθιστοριογράφος και όχι ιστορικός αναλυτής), αλλά ποια εκτροπή στη σκέψη ενός κατά τα άλλα ευφυούς ατόμου οδήγησε τον μηχανικό αυτόν, τον περισπούδαστο εις την Ευρώπη, να ακροβατεί μεταξύ ανοησίας και τρέλας. Το πολιτικό του παρελθόν φυσικά, τον εμπλέκει με την ιντελιγκέντσια. Είναι σαφώς κι αυτός ένας από τους *δαιμονισμένους*. Αλλά στην προκειμένη περίπτωση ποιός είναι ο δαίμονάς του;

Ο Κηρίλοβ έχει συναντήσει το μηδέν. Έχει γευτεί τη ματαιότητα του ματεριαλισμού που τόσο πολύ πιστεύει στον εαυτό του. Μπορεί να παρασυρθεί για λίγο από τη χαρά ή τον πόνο κάποιου και να νοηματοδητήσει για δευτερόλεπτα τη ζωή του σε σχέση με κάποιο άλλο πλάσμα έξω από τον εαυτό του, κι αυτό θα του προσφέρει για λίγες στιγμές πρωτόγνωρη ανακούφιση. Όμως αλίμονο, η μηδενιστική αντίληψη για τον κόσμο είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στην ψυχή αυτού του - κατά τα άλλα - ευαίσθητου ανθρώπου, που εμμονικά κινείται γύρω από την ίδια θεματική:

³² S. Mallarme, *Ο Τγκιτουρ ή η τρέλα του Έλβενον*, μτφρ. Ν.Πεντζίκης, (Άγρα, Θεσ/νικη 1947), σ. 13.

πώς θα επαναστατήσει απέναντι στην ίδια του τη φύση, πως θα αρνηθεί το δώρο της ζωής για να απαντήσει τελειωτικά στο ερώτημα περί Θεού.

Στον Κηρίλοβ συμβαίνει αυτό που έχει συμβεί και σε τόσους άλλους ήρωες του Ντοστογιέφσκι. Χάνει την πραγματική ζωή, γιατί προσκολλήθηκε με μανία σε μια απάνθρωπη θεωρητική προσέγγιση της ζωής. Το ανδρείκελο – υπεράνθρωπος, εξοβέλισε την αγάπη από την κοινωνικοπολιτική του αντίληψη για τον άνθρωπο και ο ίδιος τσακίστηκε στα βράχια της στείρας ιδεοληψίας. Σε μια από τις λίγες περιπτώσεις όπου συνομιλεί ιδιαιτέρως με τον μέγα προβοκάτορα Σταυρόγκιν, ο Κηρίλοβ λέει: *«Υπάρχουν στιγμές, φτάνει κανείς σε στιγμές που ο χρόνος σταματάει και θα είναι αιώνια... Στην Αποκάλυψη ο άγγελος ορκίζεται πως δεν θα υπάρχει πλέον ο χρόνος... Ο άνθρωπος είναι δυστυχισμένος επειδή δεν ξέρει ότι είναι ευτυχισμένος, μονάχα γι' αυτό. Αυτό είναι όλο!... Αυτοί δεν είναι καλοί, γιατί δεν ξέρουν ότι είναι καλοί. Όταν το μάθουν, δε θα ξαναβιάσουν το κορίτσι. Πρέπει να μάθουν ότι είναι καλοί, και όλοι θα γίνουν παρευθύς, όλοι, ως τον τελευταίο... Κείνος που θα τους μάθει πως όλοι είναι καλοί, κείνος θα τελειώσει τον κόσμο.»*³³

Όλα περιστρέφονται γύρω από τον χρόνο που βασανίζει τον άνθρωπο γιατί του στερεί την αιωνιότητα. Ο χρόνος που μαρτυρά τη θνητότητα του ανθρώπου και το πεπερασμένο της ύπαρξής του θα πάψει να υπάρχει όταν ο άγγελος της Αποκάλυψης θα δώσει το σάλπισμα. Τον κόσμο θα τελειώσει ο «ανθρωποθεός» όπως λέει ο Κηρίλοβ κι όχι ο Θεάνθρωπος όπως του ανταπαντά ο Σταυρόγκιν. Εδώ ο Ντοστογιέφσκι αποκαλύπτει την πλάνη ενός ανθρώπου που κατά τα άλλα θέλει να πιστέψει στην αγάπη και η καρδιά του διψά για συγχώρεση. Ο ανθρωποθεός που προσμένει είναι μια κατασκευή υπερ-ανθρώπινη, νιτσεική. Προσμένει βασιζόμενος μόνο στις δικές του δυνάμεις. Η μηδενιστική θεώρηση του κόσμου θρέφεται από τον θηριώδη εγωισμό. Μόνον ο άνθρωπος μπορεί να κρίνει, να δημιουργήσει, να ερμηνεύσει, να σώσει και αφ' εαυτού του να σωθεί. Μόνον ό,τι η λογική του πολυμήχανου αυτού πλάσματος μπορεί να καταλάβει και να αντιληφθεί, να στοιχειοθετήσει και να επεξηγήσει, αντέχει στις επιθέσεις μιας ιδεολογικής κατασκευής βασισμένης στην ύλη, τη χρήση, την απόδοση, την αιτία. Όποιος μιλά για το «επέκεινα» ή τέλος πάντων ασπάζεται κατά τρόπο εξομολογητικό την

³³ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σσ. 241-3.

σωκρατική άγνοια, ευθύς χαρακτηρίζεται μωρόπιστος, ξεπερασμένος, οπισθοδρομικός ή αλαφροϊσκιωτος.

Το κρυφτό όμως που επιβάλλει η εξορθολογισμένη αντίληψη του κόσμου οδηγεί στο πιο μαύρο σκοτάδι. Ο Κηρίλοβ, θιασώτης ενός μάλλον μεταφυσικού εξορθολογισμού, καταλήγει να αγορεύει ως εξής: *«Είμαι υποχρεωμένος να τινάζω τα μυαλά μου, γιατί το πιο πλήρες σημείο του αυτεξουσίου μου είναι να σκοτώσω μόνος τον εαυτό μου... Για μένα δεν υπάρχει υψηλότερη ιδέα απ' τ' ότι δεν υπάρχει Θεός. Υπερ εμού είναι η ανθρώπινη ιστορία. Ο άνθρωπος το μόνο που έκανε ήταν να εφευρίσκει τον Θεό, για να ζει χωρίς να σκοτώνει τον εαυτό του. Σε αυτό έγκειται όλη η παγκόσμια ιστορία ως τα τώρα. Εγώ μονάχα για πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία δε θέλησα να εφεύρω Θεό. Ας το μάθουν μια για πάντα... Σκοτώνω τον εαυτό μου για να δείξω την ανυπακοή και την καινούργια, τρομερή μου ελευθερία!»*³⁴

Ο Ντοστογιέφσκι οδηγεί αυτόν τον ήρωα στα άκρα. Καταδιώκεται από τον ίδιο του τον εαυτό όπως τόσοι άλλοι μεγάλοι ντοστογιέφσκιικοί ήρωες σαν τον Ρασκόλνικοβ ή τον Μίσκιν. Ωστόσο το σχόλιο που επιχειρεί μέσα απ' αυτό το πρόσωπο είναι ιδιαίτερα καυστικό και ευθύβολο. Η “ασθένεια” του Κηρίλοβ δεν είναι τυχαία. Το ταξίδι του στο «τίποτα» δεν είναι άσχετο με το ταξίδι του στην Αμερική. Εκεί μετανάστευσε με τον Σάτοβ, προκειμένου να δει από κοντά και «να δοκιμάσει τη ζωή του ανθρώπου που ζει υπό τας πλέον δυσμενείς συνθήκας». Η εμπειρία του σε αυτές τις συνθήκες της απόλυτης εξαθλίωσης και απανθρωπιάς, γεννά μέσα του τις ακραία αυτοκτονικές του τάσεις. Ο ανθρώπινος πόνος και η αδικία στο βασίλειο του υλισμού όπως ήταν τότε η Αμερική, υπήρξαν ο δούρειος ίππος για να εισχωρήσει η μηδενιστική αντίληψη της ζωής στο μυαλό αυτού του ανθρώπου και να τον τρελάνει. Ακόμη και αυτός ο «μεταφυσικά ανιδιοτελής» χαρακτήρας δεν μπόρεσε να γλυτώσει από το κακό. Η επαφή του με τους «δαιμονισμένους» και με την πηγή όλων των δεινών, τον Σταυρόγκιν, εξουθένωσαν κάθε αισιόδοξη και καταφάσκουσα προς τη ζωή δύναμη εντός του και τον οδήγησε να αφιερώσει τον εαυτό του σ' έναν μάταιο και προτετελεσμένο αγώνα. Το μόνο που κατόρθωσε τελικά, ήταν να υφάνει κι αυτός με τον τρόπο του μια ιδεολογική πλεκτάνη όπου θύμα της υπήρξε πρώτα από όλα ο ίδιος.

4.2 Σάτοβ: «Ο μηδενισμός και η επιστημονική αλήθεια»

«Άνθρωποι χωρίς καρδιά. Όλες αυτές οι ιδέες έχουν την αιτία τους στον λακεδισμό. Υπάρχει και μίσος σε όλα αυτά. Αυτοί οι ίδιοι θα ήταν οι πρώτοι που θα ένοιωθαν τρομερά δυστυχισμένοι, αν κατά οποιονδήποτε τρόπο τα κατάφερνε η Ρωσία να ανασυγκροτηθεί απ' τα θεμέλια, έστω και με τον τρόπο που θέλουν αυτοί, κι αν γινόταν ζαφνικά εξαιρετικά πλούσια και ευτυχισμένη. Τότε δεν θα 'χαν πια κανέναν να μισούν, κανέναν να φτύνουν, κανέναν να χλευάζουν! Όλ' αυτά είναι μονάχα ένα ζωώδικο, χωρίς όρια μίσος για τη Ρωσία, που έγινε σάρκα και αίματα τους... Και στο γέλιο τους δεν υπάρχει κανένα αόρατο δάκρυ! Ποτέ στη Ρωσία δεν ειπώθηκε μεγαλύτερο ψέμα από αυτό, πως τάχα γελάμε για να μην κλάψουμε!»³⁵

Στο απόσπασμα αυτό ο Σάτοβ μιλά για τον «ρούσικο αθεϊσμό» και τους θιασώτες του. Μόλις έχει εγκαταλείψει το δωμάτιο ένα από τα μέλη της «μυστικής οργάνωσης» που πια απέκτησε παράρτημα και στο Σκβορέσνικι. Ο Σάτοβ είναι πλέον αποστάτης και νεοφώτιστος. Έχει πληρώσει τις επιλογές των νιάτων του, με σκληρές ταπεινώσεις. Ανήκει σε εκείνη την κατηγορία ανθρώπων που γεννήθηκαν σε μια πολύ φτωχή οικογένεια, με ελάχιστα μέσα βιοπορισμού και καμιά προοπτική. Σε μια οικογένεια όπως εκατομμύρια άλλες στη Ρωσία. Η τεράστια απόκλιση στο βιωτικό επίπεδο των λίγων αφεντάδων και του απλού λαού, όπως ήταν φυσικό και επόμενο, γέννησε στην καρδιά ανθρώπων όπως ο Σάτοβ την επιθυμία για αλλαγή, βίαιη ανατροπή. Το ένστικτο της επιβίωσης, της πίστης ότι ένας πιο δίκαιος κόσμος είναι εφικτός, τα ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης, οδήγησαν αυτόν τον νέο, όπως και τόσους άλλους στην επαναστατική δράση. Και δικαίως. Γνωρίζουμε όμως καλά την απέχθεια του Ντοστογιέφσκι για τα ιδεώδη και τα ιδανικά, το δριμύ κατηγορώ του για όλες αυτές τις κάλπικες ανθρωπιστικές ιδέες που φτιασιδώνουν το πρόσωπο ενός αδίστακτου, μισανθρωπικού και υποκριτικού φιλελευθερισμού. Ο Σάτοβ είναι γνήσιο τέκνο του συγγραφέα. Είναι ο δολοφονημένος φοιτητής Ιβάνοφ. Πίστεψε στις επαναστατικές ιδέες, αγωνίστηκε και διαψεύστηκε. Όχι από τις ιδέες, αλλά από τους ανθρώπους. Γιατί όπως είπαμε, για τον Ντοστογιέφσκι δεν υπάρχουν ιδέες αλλά άνθρωποι που εμφορούνται από αυτές. Κι οι «μάρτυρες» της επανάστασης τελικά, όπως παρουσιάζονται από τον συγγραφέα, μόνο αγάπη για τον άνθρωπο και την πατρίδα δεν ομολογούν.

³⁴ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σσ. 621-3.

Ο Σάτοβ όπως και ο Ντοστογιέφσκι, δέχθηκε αλλεπάλληλες ταπεινώσεις από τα «υψηλά ιστάμενα πρόσωπα» της ιντελιγκέντσιας. Ο Σταυρόγκιν φρόντισε γι' αυτό όσο καλύτερα μπορούσε, ποδοπατώντας την αξιοπρέπειά του, υποβαθμίζοντάς τον σε γραφική φιγούρα επαίτη, απατημένου συζύγου. Κι όλα αυτά όχι από φθόνο ή ιδιοτέλεια, αλλά από καθαρή αδιαφορία. Θύμα του Σταυρόγκιν λοιπόν κι ο Σάτοβ, στο ναδίρ της αυτοεκτίμησής του, μοιάζει χωρίς να το ξέρει, να ξαναγεννιέται. Ο μηδενισμός με τους ανθρώπους του, τον αφάνισαν και απ' αυτόν τον αφανισμό, την απώλεια κάθε πίστης στον εαυτό και στις αξίες, εμφανίστηκε ένας άνθρωπος που, έστω και δειλά ή κακότροπα ή ακόμη και ασυνείδητα, τολμά να αρθρώσει την αλήθεια. Ο Σάτοβ βλέπει το αδιέξοδο της μηδενιστικής επανάστασης, τον χλευασμό κάθε αξίας, το ανεπίγνωτο της καταστροφής που το ξεχαρβάλωμα του Θεού προκαλεί στην κοινωνία και αντιστέκεται. Η εκδίκηση, που για τον Νίτσε είναι η πιο ισχυρή κινητήριοι αναφορά, επισκίασε κάθε κοινωνικό αίτημα προόδου και πότισε τους Ρώσους ριζοσπάστες με τυφλό μίσος για οτιδήποτε παραδεδομένο και καθιερωμένο αδιακρίτως.

Στους αυθάδικους και μηδενιστικούς αφορισμούς του Σταυρόγκιν, ο Σάτοβ απαντά: *«Κανένας λαός δεν οργανώθηκε ακόμα πάνω στη βάση της επιστήμης και της λογικής... Η ουσία του σοσιαλισμού δεν μπορεί παρά να είναι ο αθεϊσμός, διότι διεκύρηξε από μιας αρχής ότι είναι θεωρία αθεϊστική, κι έχει σκοπό να οργανωθεί αποκλειστικά πάνω στις αρχές της επιστήμης και της λογικής... Οι λαοί διαμορφώνονται και κινούνται από μια άλλη δύναμη, προσταχτική και κυρίαρχη, που η προέλευσή της είναι άγνωστη κι ανεξήγητη. Αυτή η δύναμη, είναι η δύναμη της άσβεστης λαχτάρας να φτάσει κανείς ως το τέλος, ενώ ταυτόχρονα η ίδια αυτή δύναμη αρνιέται κάθε τέλος... Το ζωοποιό πνεύμα, όπως λέει η Γραφή, οι «ποταμοί ζώντος ύδατος»... Ο Θεός είναι η συνθετική προσωπικότητα όλου του λαού – απ' την αρχή ως το τέλος της ιστορίας του. Όταν οι θεοί αρχίζουν να γίνονται κοινοί, έχουμε κιάλας το πρώτο σημάδι της καταστροφής των λαών... Όταν αρχίζουν πολλοί λαοί ν' αποκτούν κοινές αντιλήψεις για το καλό και κακό, τότε πεθαίνουν οι λαοί, και τότε η διάκριση ανάμεσα στο καλό και στο κακό αρχίζει να εξαφανίζεται.»³⁶*

³⁵ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 142.

³⁶ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σσ. 255-6.

Στο απόσπασμα αυτό, δεν είναι ζητούμενο να σταθούμε στις απόψεις του συγγραφέα που αφορούν στον σοσιαλισμό και στην κοσμοσωτήρια αποστολή του ρώσικου έθνους που αυτό μόνο γνώρισε τον αληθινό Θεό και οφείλει να τον μεταλαμπαδεύσει. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Ντοστογιέφσκι υπήρξε εξαιρετικά πολωμένος πολιτικά και κατηγορηματικά Ρώσος Ορθόδοξος, για να μπορεί να αξιολογήσει πολιτικές ιδεολογίες και εθνικές ταυτότητες με κάποια αντικειμενικότητα. Δεν είναι πολιτικός, ούτε εθνογραφικός αναλυτής. Αυτό όμως που έχει ενδιαφέρον εδώ είναι το γεγονός ότι διαβλέπει την βαθιά συγγένεια του μηδενισμού με την επιστήμη και τον ορθολογισμό, ενώ στον αντίποδα τοποθετεί την ομολογία πίστης προς τον Θεό.

Η επιστημονική αλήθεια και η λογική υπήρξαν πάντοτε δευτερεύουσες κινητήριες δυνάμεις στην ανάπτυξη του ανθρώπινου πολιτισμού. Με άλλα λόγια η τεχνολογία και η υλική πρόοδος μιας κοινωνίας, δεν απαντούν κι ούτε μπορούν να δώσουν απαντήσεις σε ύστατα ερωτήματα, να λογοδοτήσουν εντέλει για τη ζωή. Ο Χάιντεγκερ αναδεικνύει τον βαθύ συσχετισμό της εμμονής στον επιστημονικό λόγο με τον μηδενισμό. Εντοπίζει τον κίνδυνο στο ενδεχόμενο κάποια στιγμή ο μόνος αποδεκτός τρόπος σκέψης να είναι αυτός της υπολογιστικής τεχνικής και η ισοπέδωση αυτή της ανθρώπινης σκέψης να οδηγήσει τελικά στην υποβάθμιση του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε την ύπαρξη.³⁷ Είναι σχεδόν αποκαλυπτικός ο τρόπος που ο Ντοστογιέφσκι μιλά για την τεχνολογική πρόοδο το έτος 1871. Η ουσία της σύγχρονης τεχνολογίας, κατά τον Χάιντεγκερ, είναι η απαίτηση για ολοένα μεγαλύτερη ευελιξία και αποτελεσματικότητα, στο όνομα απλά και μόνο της βελτιστοποίησης.³⁸ Λες και η πρόοδος ή η εξέλιξη είναι διαδικασίες που νοηματοδοτούνται μόνο υπό το πρίσμα μιας υλιστικής και μονοδιάστατης κάλυψης ολοένα διογκούμενων αναγκών. Εφόσον λοιπόν η ουσία της τεχνολογίας είναι η αποτελεσματικότητα, ο άνθρωπος, ως απόθεμα πλέον, δεν μπορεί παρά να ορίζει την ευτυχία ως την κατάσταση που ο ίδιος είναι αποτελεσματικός, αξιοποιεί δηλαδή στο έπακρο τις δυνατότητες του. Μια κοινωνία ευμάρειας, μια κοινωνία βελτιστοποίησης δεν είναι παρά η απόλυτη νίκη της τεχνολογίας, η απόλυτη αποξένωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο και την πραγματική ζωή, η απόλυτη επικράτηση του μηδενισμού.

³⁷ H.Dreyfus, "Heidegger on Gaining a Free Relation to Technology", *Readings in the Philosophy of Technology*, edited D.M.Kaplan, (Rowan & Littlefield Publishers Inc.), σ.55.

³⁸ H.Dreyfus, *ό.π.*, σ. 56.

Ο Ντοστογιέφσκι, με τεράστια οξυδέρκεια, σημειώνει μέσα από τα λόγια του Σάτοβ, ότι η επανάσταση στο όνομα της ανθρωπότητας πολεμά να στηριχθεί αποκλειστικά στα ανθρώπινα έργα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Αυτά θα εξασφαλίσουν τροφή, στέγη, ανέσεις για όλους. Πόσο έχει αλλάξει αυτή η αντίληψη σε σχέση με την εποχή μας; Καθόλου. Το γεγονός ότι η τεχνική εμφανίζεται στις μέρες μας ως η μοναδική δύναμη που δεν παρουσιάζει συμπτώματα παρακμής, αποκαλύπτει σαφέστατα πως ανήκει σε ένα άλλο σύστημα αναφοράς, πιο αποφασιστικό.³⁹ Όπου εισδύει η αντικειμενική γλώσσα των τεχνικών συμβόλων, ο παλαιός νόμος ζωής καταρρέει. Σχηματοποιώντας λοιπόν χωρίς να απλοποιούμε, μπορούμε να πούμε ότι η τεχνική είναι κι αυτή μια άλλη περάτωση της μεταφυσικής. «απολυτοποιεί το ον, αποκρύπτοντας το Είναι»⁴⁰ όπως θα μουρμούριζε ο Χάιντεγκερ. Γι' αυτό και δεν χρειάζεται καμία πίστη σε κανέναν Θεό, αφού αυτός απλώς αντικαταστάθηκε από την απόλυτη πίστη στις κάθε είδους μηχανές. Οι μοντέρνοι θνητοί κατάφεραν να είναι αναλώσιμοι, αλλά επιμένουν ψευδαισθητικά να ζουν σαν αθάνατοι.⁴¹

Όλα αυτά βέβαια δε σημαίνουν ότι ο Ντοστογιέφσκι καταδικάζει την επιστήμη και την λογική ως «δαιμονικές». Αυτό θα ήταν οπισθοδρομικό και ανόητο. Προδικάζει όμως ότι μια κοινωνία που διατίθεται να αντικαταστήσει τον Θεό και το ιερό με τα εφήμερα έργα του ανθρώπου, θα καταλήξει στην απώλεια κάθε αξίας, κάθε μέτρου και βουβή θα στέκει μπροστά στη θηριωδία ή την ομορφιά χωρίς να μπορεί να τις διακρίνει. Για αυτό και ο Σάτοβ ρωτά τον Σταυρόγκιν: «*Είναι αλήθεια πως τάχα βεβαιώνετε ότι η ομορφιά που υπάρχει σε μια οποιαδήποτε φιληδονία ή θηριωδία δεν έχει καμιά διαφορά απ' την ομορφιά που υπάρχει σ' έναν οποιοδήποτε ηρωισμό, έστω και στη θυσία της ζωής για το καλό της ανθρωπότητας;*» ενώ λίγο παρακάτω θα συμπληρώσει: «*Χάσατε τη διάκριση του καλού και του κακού, γιατί πάματε να μελετάτε τον λαό σας...*»⁴² Ο Ντοστογιέφσκι βλέπει στον ιδιότυπο ρώσικο μηδενισμό, μια καταφανή επίθεση στην ομορφιά και στον λαό, ως ιδανικά της ζωής στην πληρέστερη έκφρασή της.

³⁹ Κ. Παπαγιώργη, *ό.π.*, σ. 176.

⁴⁰ *Ο.π.*, σ. 195.

⁴¹ *Ο.π.*, σ. 101.

Αυτό που υποστηρίζει ο Ντοστογιέφσκι, όσο σκληρό ή αφοριστικό κι αν ακούγεται, είναι ότι ο μηδενισμός είναι μια δαιμονική κατάσταση. Η απώλεια της διάκρισης μεταξύ του καλού και του κακού δεν έχει να κάνει με αισθητικά ή ηθικά κριτήρια. Το να μην μπορείς να διακρίνεις τη διαφορά τους, υποδεικνύει ότι το όργανο της καρδιάς είναι νεκρωμένο, αχρηστευμένο. Σημαίνει ότι η αγάπη, το μόνο βάλαμο για τις ψυχές, έχει εξοβελιστεί ως παρωχημένη ένδειξη ανθρώπινης αδυναμίας. Είναι ακραία η κατάσταση αυτή κι αβίωτη. Γι' αυτό και ο Σταυρόγκιν είναι ακραία προσωπικότητα και άδοξα θα καταλήξει. Όμως ο στόχος εδώ είναι σαφής: προκειμένου να ξεσκεπάσει το σκότος που κρύβει η λατρεία του μηδενός, ο μυθιστοριογράφος μετέρχεται της περιγραφής ακραίων καταστάσεων.

Το ερώτημα παρόλα αυτά παραμένει. Γιατί το αρχοντόπουλο αυτό, που για τίποτα δε χρειάστηκε να μοχθήσει, να ανησυχήσει, να αγωνιστεί, που όλα του δόθηκαν απλόχερα από την δεσποτική μητέρα του, να καταλήξει στο πέλαγος της ματαιότητας; Ο Σάτοβ δίνει μια απάντηση στο γιατί συμβαίνει αυτό. Θεωρεί ότι ένας άνθρωπος που αποκόπτεται από τις ρίζες του, μοιραία θα γίνει έρμαιο των δαιμονικών ανέμων της αμφισβήτησης κάθε τι οικείου και προγονικού. Ο άνθρωπος που απομακρύνεται ανεπιστρεπτί από την πηγή της ζωής, που δεν είναι άλλη από τις ανθρώπινες σχέσεις και την επαφή με τους απλούς ανθρώπους, είναι καταδικασμένος να τιμωρηθεί με τον πιο σκληρό αφανισμό, λέει ο Αυστριακός λογοτέχνης Μπέρνχαρτ⁴³ κι έχει δίκιο. Αυτό σημειώνει στα λόγια του ο Σάτοβ για να καταλήξει στην πιο πηγαία και ζωτικής σημασίας παρατήρηση: *«Παραμερίζοντας το Χριστό, αφαιρείτε από την ανθρωπότητα ένα ανέφικτο ιδανικό ομορφιάς και καλοσύνης. Τι αντίξιο προτείνετε στη θέση του;»*⁴⁴ Αυτή είναι και η αναρώτηση του Ντοστογιέφσκι, βαθιά εξομολογητική και βαθιά ανθρώπινη.

4.3 Στεπάν Τροφίμοβιτς: «Ο μηδενισμός και τα ανθρωπιστικά ιδανικά»

«Φίλε μου, η πραγματική αλήθεια δεν είναι ποτέ αληθοφανής, το ξέρετε τάχα αυτό; Για να γίνει η αλήθεια αληθοφανέστερη, πρέπει το δίχως άλλο να την

⁴² Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σσ. 259-261.

⁴³ T. Bernhard, *Αυτοβιογραφία*, μτφρ. Β.Τομάνας, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1995, σ.357.

⁴⁴ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 738.

*ανακατέψουμε με λίγο ψέμα. Αυτό έκαναν πάντα οι άνθρωποι.»*⁴⁵ Τα λόγια αυτά ανήκουν στον Στέπαν Τροφίμοβιτς. Αυτή η υποβόσκουσα ειρωνεία σε συνδυασμό με τη φροντίδα πάση θυσία να κρατηθούν τα προσχήματα, δεν θα μπορούσαν να ταιριάξουν στη γλώσσα κανενός άλλου ήρωα στο συγκεκριμένο έργο. Ο Στέπαν Τροφίμοβιτς είναι ένα δυνατό κράμα λίγο πονηρού, λίγο συμπονετικού, λίγο επηρμένου, πολύ βολεμένου και αποτυχημένου καθηγητή που όπως όλοι οι φιλελεύθεροι θέλει να πιστεύει στον σημαίνοντα πολιτικό του ρόλο. Ανήκει κι αυτός την πλειάδα των διάσημων αγωνιστών της περασμένης από τον Ντοστογιέφσκι γενιάς (όπως ο Μπελίνσκι), με τη διαφορά ότι η δική του δράση τελείωσε προτού καν αρχίσει. Αρέσκεται να παρουσιάζει τον εαυτό του ως διωκόμενο για τις πολιτικές του πεποιθήσεις, εξορισμένο στην μικρή πολιτεία του Σκβορέσνικι και θύμα των μεγάλων λογοτεχνικών κύκλων που ποτέ δεν αναγνώρισαν την αξία του.

Η αλήθεια είναι ότι αυτός ο εξαιρετικά συμπαθής, ευθυνόφοβος και παραπονιάρης χαρακτήρας έχει προ πολλού απολέσει την επαφή με την πραγματικότητα. Λάτρης του ευρωπαϊκού πνεύματος, μοιάζει να εκφράζεται καλύτερα στη γαλλική γλώσσα παρά στη ρωσική, κοπιάζει πάντα ώστε να διαχωρίζει σαφώς τη θέση του από οτιδήποτε λαϊκό και ανατολίτικο. Στο πρόσωπο του ο Ντοστογιέφσκι ενσαρκώνει τον τύπο εκείνου του Ρώσου, που με μανία προσπάθησε να πετάξει από πάνω του κάθε το ρωσικό ως παρωχημένο, χοντροκομμένο και οπισθοδρομικό. Ανήκει σε αυτή τη γενιά που βαυκαλιζόμενη με τα Ευρωπαϊκά ιδεώδη και πιθηκίζοντας τις συμπεριφορές της γαλλικής μπουρζουαζίας, προετοίμασε καλύτερα από τον καθένα την έλευση του μηδενισμού.

Δεν είναι λοιπόν περίεργο που ο Στέπαν Τροφίμοβιτς χαριτολογώντας θεωρεί ευγενές και κοινωφελές το ανακάτεμα της αλήθειας με λίγο ψέμα, ή και το αντίθετο. Η ρητορική των ασαφών ορίων χαλαρώνει τις αντιστάσεις, επιτρέπει τον εφησυχασμό των συνειδήσεων, παρασύρει το νου σε ένα παιχνίδι άρσης ακόμη και των ίδιων των ορίων. Στην ασαφή αυτή περιοχή της νοχέλειας του πνεύματος, σταδιακά η αλήθεια και το ψέμα, το πραγματικό και το φανταστικό, η ομορφιά και η φρίκη, το καλό και το κακό, παύουν να διακρίνονται, γίνονται ένα. Αίροντας τα όρια, οι αξίες εξανεμίζονται, τα νοήματα εξαφανίζονται. Το μηδέν κάνει την εμφάνισή του τη στιγμή που ο άνθρωπος υποκειμενοποιεί τον κόσμο, τον προσαρμόζει στην κατά

⁴⁵ Ο.π., σ.220.

περίπτωση ανάγκη και διάθεσή του, μετατρέποντάς τον σε παιχνίδι χειρός με προδιαγραφές ατομικής χρήσης και απόλαυσης.

Ο Στεπάν Τροφίμοβιτς πάσχει από μια αστείρευτη ανάγκη προσωπικής προβολής και σχεδόν παιδιάστικα επιθυμεί να βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής. Δεν υπάρχει χρόνος και μυαλό για αυτοκριτική, για προσωπική αξιολόγηση, για ανάληψη ευθυνών. Φυσικά δηλώνει πρόθυμος να εμπλακεί σε ατελείωτες φιλολογικές και αισθητικές συζητήσεις, όπου με πάθος θα υπερασπιστεί τον ανθρωπισμό, την ελευθερία, την τέχνη και θα καταδικάσει αυτούς που μένουν ασυγκίνητοι εμπρός στο κάλλος των ιδανικών, όπως στο παρακάτω απόσπασμα: *«Θα μιλήσω για κείνον τον ποταπό δούλο, για κείνον τον βρομερό και διεφθαρμένο λακέ που θ' ανέβει πρώτος στην ανεμόσκαλα μ' ένα ψαλίδι στο χέρι για να καταξεσκίσει το θεϊκό πρόσωπο του μεγάλου ιδανικού, εν ονόματι της ισότητας, του φθόνου και της πέψεως...»*⁴⁶ Με μεγάλη ευκολία διακρίνει τη βαρβαρότητα από την ευγένεια. Δυστυχώς όμως εξαντλεί το πνεύμα και την ευφυΐα του αποκλειστικά σε αγώνες λόγου ακαδημαϊκού ενδιαφέροντος και ποτέ στην αναμέτρηση με τα σφάλματα και τις λιποταξίες του.

Ωστόσο ο Ντοστογιέφσκι ονειρεύεται καλύτερο τέλος για τον ήρωά του. Τα χτυπήματα της μοίρας που θα δεχτεί ο Στεπάν Τροφίμοβιτς θα κλονίσουν τόσο βαθιά τον επιπόλαιο ευρωπαϊστή, που ο αναγνώστης θα γίνει μάρτυρας της συνειδητοποίησης και της μεταστροφής του. Ήδη από την εμφάνιση του γιου του Πέτρου Βερχοβένσκι, ο άσωτος πατέρας θα έρθει αντιμέτωπος με τις επιλογές του. Οι ταπεινώσεις που υφίσταται θα αναστήσουν μέσα του κάτι από την χαμένη του αθωότητα και αλήθεια. Θα τον ακούσουμε να λέει: *« Ο ενθουσιασμός της σημερινής νεολαίας είναι το ίδιο καθαρός και φωτεινός όπως και της δικής μας εποχής. Συνέβη μονάχα το εξής: μετατοπίστηκαν οι σκοποί, αντικατέστησε η μια ομορφιά την άλλη! Αυτό που δεν μπορούν να ξεχωρίσουν είναι ποιο έχει περισσότερη ομορφιά: ο Σαίξπηρ ή τα παπούτσια, ο Ραφαήλος ή το πετρέλαιο... Μα το ξέρετε, λοιπόν πως χωρίς τον Άγγλο η ανθρωπότητα θα μπορέσει να ζήσει, χωρίς τον Γερμανό θα μπορέσει, χωρίς τον Ρώσο θα μπορέσει και με το παραπάνω, χωρίς την επιστήμη θα μπορέσει, χωρίς*

⁴⁶ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 346.

ωμοί θα μπορέσει, μα χωρίς ομορφιά είναι αδύνατον να ζήσει, γιατί τότε δε θα μας μείνει τίποτε πια να κάνουμε σε αυτόν τον κόσμο!»⁴⁷

Ο Σαίξπηρ στον *Βασιλιά Αηρ* γράφει: «Αν η φύση είχε μόνον ό,τι η φύση χρειάζεται, θα ξέπεφτε ως το τίποτα η ζωή του ανθρώπου!». Πέρα από το προσωπικό δράμα του ήρωα, που αγωνίζεται να σώσει την τιμή του αφού θεωρείται πια από την τοπική κοινωνία ένας ξεπερασμένος, γραφικός συγγραφέας που φαντασιοκοπεί, ο Ντοστογιέφσκι εκθέτει μια άλλη όψη του μηδενισμού. Την χρησιμοθηρία ή αλλιώς τον ωφελμισμό. Ό,τι δεν καταναλώνεται ή εξαργυρώνεται είναι άνευ αξίας, γιατί η αξία έχει μόνον ένα πρόσημο, χρηματικό. Όλα πωλούνται και αγοράζονται. Ο κόσμος όλος δεν είναι μια σκηνή όπως λέει ο Σαίξπηρ, αλλά μια παγκόσμια αγορά. Με τρόπο ο Στεπάν Τροφίμοβιτς παρακολουθεί αυτήν την μετατόπιση των σκοπών από την ομορφιά στην χρησιμότητα. Πρόκειται για μια μετακύλιση εννοιών, αφού προοδευτικά το χρήσιμο καταλαμβάνει τη θέση του ωραίου.

Η ομορφιά όμως λέει ο Ντοστογιέφσκι στον *Ηλίθιο* είναι αίνιγμα. Δεν πιάνεται, δεν απαντιέται. Με όρους υλιστικών, είναι άχρηστη και περιττή. Και παρακάτω, στο ίδιο έργο, συμπληρώνει: «η ομορφιά θα σώσει τον κόσμο». Ο Ντοστογιέφσκι είναι πολύ προσεκτικός στη χρήση αυτής της έννοιας. Γνωρίζει ότι εύκολα παρερμηνεύεται, όπως συνέβει στην περίπτωση του Στεπάν Τροφίμοβιτς. Μιλά για την ομορφιά ως ένδειξη, εικόνα και παραβολή. Ποτέ ως πράγμα καθεαυτό, ποτέ ως πειραστική άνοιξη θείων ονείρων, όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Εδουάρδος Τουρνέιζεν⁴⁸ και χωρίς κανένα αισθητισμό όπως στην περίπτωση του Μαλλαρμέ. Βρέθηκε λοιπόν στο έργο αυτό ο Στεπάν Τροφίμοβιτς, ο ιδεολόγος εραστής της αισθητικής ομορφιάς που αδιάκοπα φλερτάρει με το μηδέν, να οφείλει ερήμην του να υπερασπιστεί την ομορφιά ως αλήθεια και προορισμό του κόσμου. Το τέλος είναι προδιαγεγραμμένο. Θα χάσει παταγωδώς και γι' αυτό θα αυτομολήσει.

Είναι συγκλονιστική η εξέλιξη αυτό του χαρακτήρα. Γέρος και μόνος, με ότι περίσσειμα αξιοπρέπειας του έχει απομείνει, φεύγει για το άγνωστο χωρίς προορισμό και χωρίς σχέδιο επιβίωσης. Ο τελευταίος από τους οικείους του που συναντά είναι η Λίζα και σε αυτήν τη σπαραχτική συνάντηση τον βλέπουμε να λέει: «*Είμαστε όλοι δυστυχισμένοι μα πρέπει να τους συγχωρήσουμε όλους. Ας συγχωρούμε, Λίζα, και θα*

⁴⁷ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 493.

⁴⁸ Ε. Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ. 50.

ελευθερωθούμε για πάντα. Για να ξεκόψει κανείς απ' τον κόσμο και να γίνει απόλυτα ελεύθερος πρέπει να συγχωρεί, όλο να συγχωρεί... Γονατίζω μπροστά σε κάθετί που υπήρξε όμορφο στη ζωή μου, το ασπάζομαι και το ευχαριστώ!»⁴⁹ Η συντριβή αυτού του ήρωα είναι μεγαλειώδης. Τα χρόνια που τον βαραίνουν του στέρησαν τη ευελιξία και την προσαρμοστικότητα κι έτσι στή μηδενιστική διάλυση της κοινωνίας στην οποία επιδόθηκαν οι πράκτορες της μυστικής ψευτο-επαναστατικής οργάνωσης, ο Στεπάν Τροφίμοβιτς δεν μπόρεσε να επιβιώσει. Το πιο πιθανό είναι ότι κανείς γέρος, όντας άχρηστος κι ασήμαντος για επαναστατική δράση, δεν έχει θέση στο ριζοσπαστικό σχέδιο απελευθέρωσης της инτελιγκέντσιας, παρ' εκτός κι αν είναι ένας από αυτούς.

Κι όμως «κάθε θρίαμβος είναι μια πτώση και κάθε πτώση ένας καινούργιος θρίαμβος» μουρμουρίζει η Κασσάνδρα στις *Τρωάδες* του Ευριπίδη. Αυτό συμβαίνει και στον Στεπάν Τροφίμοβιτς, θριαμβεύει δια της πτώσης του, θριαμβεύει γιατί η καρδιά του πλημμυρίζει από αγάπη και συγχώρεση. Λίγο πριν το τέλος συνειδητοποιεί ότι: «Ο μόνος νόμος της ανθρώπινης ζωής είναι να μπορεί ο άνθρωπος να προσκυνήσει κάτι το άμετρα μεγάλο. Αν αφαιρέσεις απ' τους ανθρώπους το άμετρα μεγάλο, δε θα θελήσουν να ζήσουν και θα πεθάνουν απελπισμένοι. Το άμετρο και το ατελεύτητο είναι το ίδιο απαραίτητα στον άνθρωπο όπως και κείνος ο μικρός πλανήτης, που πάνω σε αυτόν κατοικεί...»⁵⁰ Σε μια βαθιά ομολογία πίστης αποκαλύπτεται όλο το ψεύδος του μηδενισμού. Βέβαια μπροστά στους τόσους *Δαιμονισμένους* του βιβλίου (και του κόσμου) που σπαράσσουν και σπαράσσονται, τι σημασία έχουν τα λόγια ενός αδύναμου γέρου εμπρός στον θάνατο; Η απάντηση στο απαισιόδοξο και υπονομευτικό αυτό ερώτημα δίνεται εύστοχα από τον Ευαγγελιστή Λουκά, για όσους μπορούν να την αντέξουν: «Στη γη, μπορεί να είναι κάτι μηδαμινό, όμως στον ουρανό γίνεται περισσότερη χαρά για έναν αμαρτωλό που μετανοεί παρά για ενενήντα εννέα δίκαιους που δεν έχουν ανάγκη από μετάνοια».⁵¹

4.4 Η «οργάνωση»: «Ο μηδενισμός και η καταστροφή»

⁴⁹ Φ. Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 543.

⁵⁰ *Ο.π.*, σ. 666.

⁵¹ Ε. Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ. 34.

Η περιβόητη «ομάδα δράσης» των επαναστατών αποτελείται από μια χούφτα ανθρώπους. Βέβαια οι Φον Λέμπκε, Σιγαλιόφ, Λιάμσιν, Μαυρίκιος Νικολάγιεβιτς φαντασιώνονται ότι ανήκουν σε ένα τεράστιο δίκτυο πυρήνων διάσπαρτων σε όλα τα μήκη της Ρωσίας, με ισχυρούς συνδέσμους στο εξωτερικό. Είναι προφανές ότι κι αυτοί οι δευτεραγωνιστές του έργου μαζί με τον Σταυρόγκιν και τον Πέτρο Βερχοβένσκι, συγκαταλέγονται στους *Δαιμονισμένους*. Αυτή η δεύτερη σειρά στην τάξη των φιλελεύθερων φερέφωνων δανείζεται σε μεγάλο βαθμό στοιχεία από την κοινωνική πραγματικότητα και εδώ ο συγγραφέας έχει την ευκαιρία να αφήσει ελεύθερο το αντιδραστικό μένος του απέναντι στους ανθρώπους της ιντελιγκέντσιας. Χολωμένος και άδικος πολλές φορές ο Ντοστογιέφσκι, αποδίδει ανοησιολογίες στα λεγόμενα των προσώπων της οργάνωσης, με αποτέλεσμα να μην μπορεί κανείς επί της ουσίας να αξιολογήσει τις απόψεις που εκφράζονται. Αρκεί μια ματιά στα λόγια του Λιάμσιν για να εντοπίσει την έλλειψη μέτρου και την προσωπική εμπάθεια του γράφοντα: «... για τη συστηματική υπονόμηση των θεμελίων, για τη συστηματική διάλυση της κοινωνίας και όλων των αρχών της: για να χάσουν όλοι το ηθικό τους και να γίνουν όλα σαλάτα, κι η υπονομευμένη κατά αυτόν τρόπο κοινωνία, άρρωστη και πλαδαρή, κυνική και άπιστη, διψώντας όμως συνεχώς για μια καθοδηγητική σκέψη και μια αυτοδιατήρηση, να πέσει ξαφνικά στα χέρια μας, όταν θα σηκώναμε τη σημαία της ανταρσίας...».⁵²

Εύλογη είναι η απορία αν τελικά υπάρχει αξία να σταθεί κανείς σε ένα τέτοιο απόσπασμα και να το αξιολογήσει. Ο Ντοστογιέφσκι στην προκειμένη περίπτωση είναι απροκάλυπτα πολωμένος και υπονομευτικός απέναντι στους παλιούς του «συντρόφους». Παρόλα αυτά, ακόμη και μέσα από τον παραμορφωτικό φακό αυτής της υπερβολής, υπάρχουν στοιχεία αλήθειας που αφορά στα πρόσωπα και στην εποχή τους. Μπορεί ο συγγραφέας να συκοφαντεί τις μηδενιστικές ιδέες της ιντελιγκέντσια και έμμεσα τον ίδιο τον σοσιαλισμό, ωστόσο οι άνθρωποι που γνώρισε και που στη συνέχεια ενσάρκωσαν χαρακτήρες του βιβλίου, ήταν ικανοί να μιλήσουν όντως έτσι. Κι αν λάβουμε υπόψιν μας την πεποίθησή του ότι δεν υπάρχουν ιδέες αλλά άνθρωποι που εμφορούνται από αυτές, τότε τα βέλη του δεν απευθύνονται στις εκάστοτε ιδεολογίες αλλά στους ανθρώπους που τις διαφεντεύουν.

⁵² Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 671.

Ο Λιάμσιν είναι λοιπόν ένα τυπικό παράδειγμα ανθρώπου που τον συγκινεί η καταστροφή και τον ερεθίζει το χάος. Η μηδενισμός δηλαδή, λέει ο Ντοστογιέφσκι, χρειάζεται αφενός ιδεαλιστές του μηδενός αλλά αφετέρου η εξάπλωση και η διείσδυσή του βασίζεται στις πλάτες των πολλών πρόθυμων «βαστάζων». Χρειάζεται «εργαλεία», λακέδες που θα κάνουν τις «βρομοδουλειές». Άτομα με φυσική ροπή προς τη διάλυση και όχι τη δημιουργία, γίνονται δεκτά στους κόλπους του με χαρά και ενθουσιασμό. Δεν υπάρχει λογική, διάλογος, ή επιχειρηματολογία, όταν το μηδέν έρχεται σε επαφή με συνειδήσεις ανεπεξέργαστες. Εκεί η άλωση είναι απόλυτη και δεν υπάρχει σωτηρία. Δεν ενδιαφέρει το πώς και το γιατί δημιουργούνται τέτοια άτομα. Λόγοι πολιτικοί, κοινωνικοί, πνευματικοί μπορούν να φανερώσουν αμέτρητα παραδείγματα τέτοιων ανθρώπων. Αυτό που αφορά τον Ντοστογιέφσκι είναι ότι υπήρχαν στην εποχή του και πάντα θα υπάρχουν άτομα τόσο πρόθυμα για την καταστροφή, χωρίς ενδοιασμούς, αρκεί αυτό να υπαγορεύεται από μια ηγεμονική φιγούρα στην οποία δηλώνουν υπακοή. Κι αυτό γιατί στο εσωτερικό του ρώσικου μηδενισμού υπάρχει μια ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα στους ολιγάριθμους ιδεολόγους και στους υπεράριθμους εθελόδουλους εξουσιαστικών λόγων.

Αυτό είναι ένα ακόμη από τα επικίνδυνα χαρακτηριστικά του μηδενισμού. Η ευκολία και η ταχύτητα με την οποία εξαπλώνεται στις τάξεις ανθρώπων αποθαρρυσμένων από τη ζωή και τη δημιουργία. Ο Σιγαλιόφ είναι ακόμη ένας από αυτούς: *«...την εικόνα μιας Ρωσίας σκεπασμένης με ένα ατελείωτο δίχτυ κόμπων. Κάθε δρων πυρήνας, δημιουργώντας παραφυάδες κι επεκτεινόμενος απεριόριστα, έχει σαν άμεσο καθήκον του να υποσκάπτει με μια ακατάπαυστη προπαγάνδα το κύρος των τοπικών Αρχών, να κάνει τον πληθυσμό να τα χάσει, να ρίξει το σπόρο του κυνισμού και του σκανδάλου, της απόλυτης απιστίας σε κάθε αξία, τη δίψα για κάτι καλύτερο και τέλος, με το μέσο των πυρκαγιών – επειδή οι πυρκαγιές είναι σύμφυτες με το λαϊκό αίσθημα – να ρίξει την κατάλληλη στιγμή τη χώρα στην απελπισία».*⁵³

Η αποκαθήλωση των αξιών είναι μια διαδικασία που απαιτεί πολύ λιγότερη προσπάθεια και χρόνο από την αναστήλωσή τους. Η δημιουργία εν γένει, σε αντίθεση με την καταστροφή χρειάζεται κόπο, αφοσίωση, αγάπη. Η ικανότητα για δημιουργία είναι το δώρο του Θεού στον άνθρωπο κατά τον Μπερντιάγεφ και η κυριότερη ένδειξη ότι ο άνθρωπος πλάστηκε κατ' εικόνα Θεού, του Θεού ως δημιουργού και

⁵³ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 553.

ζωοδότη. Η δημιουργική πράξη είναι πράξη εσχατολογική⁵⁴, είναι πράξη που μετέχει στην έλευση ενός διαφορετικού κόσμου, πραγματοποιεί ένα νέο σχέδιο υπάρξεως. «Αυτή η πτήση προς τα επάνω» όπως γλαφυρά περιγράφει τη δημιουργία ο Ρώσος διανοητής, είναι πέταγμα προς τον Θεό, το φως, την ελπίδα. Η απόλυτη απιστία στις αξίες που οραματίζεται ο Σιγαλιόφ αποσκοπεί να βυθίσει τον άνθρωπο στην πιο μαύρη απελπισία. Εδώ βρίσκεται η τερατώδης διαφορά. Δεν υπάρχει άνθρωπος που να μην προσδοκά να αλλάξει τον κόσμο ή να αλλάξει ο κόσμος, μια που αυτός είναι εκ φύσεως ατελής. Το ζήτημα όμως βρίσκεται στο πώς και στο γιατί. Μέσω της δημιουργίας ή μέσω της καταστροφής. Για να μεταμορφωθεί υπό το φως της αγάπης και της ελπίδας ή για να αποσυντεθεί στα εξ ων συνετέθη. Φωτιά είναι η απάντηση του μηδενισμού, εμπρησμός.

*«Όλα είναι εμπρησμός! Είναι μηδενισμός! Ό,τι βγάζει φλόγες είναι μηδενισμός!... Τα δάκρυα των καμένων θα τα σκουπίσουν, μα την πολιτεία θα την κάψουν... Η πυρκαγιά είναι στα μυαλά κι όχι στις στέγες των σπιτιών...».*⁵⁵

Αλλοπαρμένος φωνάζει ο Αντρέι Αντόνοβιτς, ο τοπικός άρχοντας της πόλης, βλέποντας μια ολόκληρη συνοικία να έχει τυλιχτεί στις φλόγες, ανίκανος να συλλάβει το μέγεθος της καταστροφής και ανήμπορος να την εμποδίσει. Οι άνθρωποι και ο μόχθος τους αγόγγυστα θυσιάζονται στον βωμό της μεγάλης ιδέας της επανάστασης. Προφανώς στην περίπτωση αυτή, πρόκειται για εγκληματική ενέργεια και όχι συνειδητή επαναστατική πράξη. Αφενός όμως στην πλειοψηφία της η κοινωνία θεωρεί τους μηδενιστές της «μυστικής οργάνωσης» ικανούς για κάτι τέτοιο, αφετέρου όπως υποδεικνύει και ο Αντρέι Αντόνοβιτς, η πρόθεση του συγγραφέα είναι συμβολική.

Η φωτιά βρίσκεται στα μυαλά και όχι στις στέγες. Η καταστροφή στρέφεται στο εσωτερικό των ανθρώπων και όχι στο περιβάλλον τους. Κατατρώει τις καρδιές, αφήνοντας πίσω της το κενό, το τίποτα. Ποιός μπορεί να αντέξει να ζει σε αυτήν την ερημιά του Είναι; Κι όταν φτάσει εκεί, με ποια δύναμη θα ξαναγεννηθεί από τις στάχτες όταν προηγουμένως κάθε αξία, ότι ιερό και όσιο, έχει αποτεφρωθεί; Για τον Ντοστογιέφσκι αυτή είναι η κατάληξη του μηδενισμού. Μια πυρκαγιά που πίσω της αφήνει έρημη, καμμένη γη ανίκανη για σπορά. Τίποτα δεν φυτρώνει στο μηδέν, είναι

⁵⁴ Ν.Μπερντιάεφ, *Δοκίμιο Εσχατολογικής Μεταφυσικής*, μτφρ. Χ.Μαλεβίτσης, (Αρμός, Αθήνα 2010), σ. 271

⁵⁵ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 523.

ο ίδιος ο θάνατος. Για τον Ντοστογιέφσκι, ο μηδενισμός είναι ανίκανος να ολοκληρώσει το σκοπό του, δηλαδή την «απελευθέρωση» του ανθρώπου. Ωστόσο για τον βαθιά θρησκευόμενο αυτόν διανοητή, η ελπίδα ποτέ δεν πεθαίνει. Μέσω της μετάνοιας και της μεταστροφής επέρχεται η λύτρωση, η ανάσταση. Το αποτέλεσμα είναι τελικά η ερημιά του μηδενός, με απροσδόκητο τρόπο και παρά τις «προγραμματικές δηλώσεις» του μηδενισμού, να γίνεται για τον άνθρωπο που θέλει και αισθάνεται, η αφορμή να αναγεννηθεί σε έναν τόπο πολύ πιο ουσιαστικό και αυθεντικό, αυτόν του «μεταφυσικώς υπάρχειν». Η αξιολόγηση όμως της θέσης αυτής υπεισέρχεται σε περιοχές θεολογικών καταβολών και πολύ προσωπικών μεταφυσικών αναζητήσεων που ξεπερνά τα ερευνητικά όρια της παρούσας εργασίας.

4.5 Πέτρος Βερχοβένσκι: «Ο μηδενισμός και η μετριότητα»

Είναι πραγματικά αξιοθαύμαστη η διασπορά και η βιοποικιλότητα του κακού σε αυτό το έργο. Ο αφηγητής συνεχώς ξετυλίγει τα προστατευτικά περιτυλίγματα, ξεγυμνώνει και καταδεικνύει. Ειδικά από τη στιγμή που τα γεγονότα επιταχύνονται και οι δαίμονες «δαιμονίζονται», η μαεστρία στην διολίσθηση των προσώπων και στη διανομή των συμφορών είναι εντυπωσιακή. Από δαίμονα σε δαίμονα (και από χοίρο σε χοίρο), η διαφορά είναι μεγάλη και τα επιτίμια αλλάζουν κατά την περίπτωση. Το βέβαιο είναι ότι κανείς δε θα μείνει έξω από την τελική κρίση.

Ο Ντοστογιέφσκι έπλασε τον Πέτρο Βερχοβένσκι κατά το πρότυπο Νιετσάγεφ. Ο Νιετσάγεφ (1847-1882), γόνος μικροαστικής οικογένειας, αιώσιος φοιτητής, γνώρισε τον αναρχικό δάσκαλο Μιχαήλ Α. Μπακούνιν το 1869 στη Γενεύη. Γενικά υπήρξε ένα αμφιλεγόμενο πρόσωπο και πολλοί αναρχικοί τον θεώρησαν μέγα προβοκάτορα. Παρά τις επιφυλάξεις άλλων εκπροσώπων του κινήματος της εποχής, όπως του Χέρτσεν, ο Μπακούνιν γοητεύτηκε και συνεργάστηκε με τον Νιετσάγεφ στην έκδοση μιας σειράς ακραίων επαναστατικών μανιφέστων. Φευ, όμως, ο Νιετσάγεφ κάθε άλλο παρά το πρότυπο του καλού επαναστάτη έγινε αφού κατηγορήθηκε ως προβοκάτορας και ψεύτης. Σκηνοθέτησε την υποτιθέμενη απόδρασή του από φυλακές υψίστης ασφαλείας του τσαρικού καθεστώτος, ενώ ουδέποτε είχε συλληφθεί έως τότε και παρουσίαζε τον εαυτό του ως αρχηγό μιας ανύπαρκτης επαναστατικής ομάδας.

Όλα αυτά ανήκουν στην πολιτική ιστορία της Ρωσίας. Οι λογοτεχνικές όμως συνθήκες του έργου που επινόησε ο Ντοστογιέφσκι ακολουθούν πιστά τα πραγματικά γεγονότα. Ο Πέτρος Στεπάνοβιτς Βερχοβένσκι είναι ο αδίστακτος μηδενιστής που το μόνο που θέλει είναι την ανατροπή των πάντων και μετέρχεται κάθε μέσου (θεμιτού και αθέμιτου) για να την επιτύχει. Ενσαρκώνει την έκπτωση ενός χαρακτήρα από τον ιδεαλιστή επαναστάτη της γενιάς του πατέρα του στον μηδενιστή ρουφιάνο της νεώτερης γενεάς. Δεν υπάρχει πληρέστερη περιγραφή του προσώπου του, από τα ίδια του τα λόγια: *«Ποιο είναι το πραγματικό μου πρόσωπο; Η χρυσή μετριότης. Ούτε ανόητος, ούτε έξυπνος, ως ένα σημείο «άμοιρος πνεύματος» κι ακόμα σαν να 'χα πέσει μόλις απ' το φεγγάρι, όπως λένε εδώ πέρα οι λογικοί άνθρωποι».*⁵⁶

Αυτή είναι η αξιολόγηση του συγγραφέα για τον ψευτο-ιδεολόγο μηδενιστή που άνανδρα δολοφόνησε τον φοιτητή Ιβάνοφ. Ο Νιετσάγκεφ ή αλλιώς ο Πέτρος Στεπάνοβιτς Βερχοβένσκι είναι μια μετριότητα. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, δεν είναι λίγοι οι λόγιοι που εξαπέλυσαν τα πυρά τους κατά της μετριότητας, κατά των καταστροφικών της επιπτώσεων στην ανθρώπινη κοινωνία και τον πολιτισμό. Η μετριότητα είναι μια μεγάλη απειλή για τη ζωή του κάθε ανθρώπου προσωπικά. Ένας δαίμονας εφησυχασμού και νάρκωσης που διαφθείρει το πνεύμα και παρακμάζει το σώμα. Πόσο εύγλωττα ο Χρήστος Μαλεβίτσης ομιλεί συμβολικά για τα πνευματικά ύψη: *«Οι κορυφές των βουνών χαρακτηρίζονται από το ύψος τους και όχι από την ύλη τους. Η ύλη μεταφέρεται στην πεδιάδα, το ύψος όχι»* και συνεχίζει λέγοντας ότι *«οι μεγάλες συνειδήσεις είναι ορεσίβιες, διότι το αληθές τοπίο της υπάρξεως είναι ορεινό».*⁵⁷ Το μέγεθος και η μετριότητα είναι ασυμβίβαστα. Όχι μόνο για το καλό, ακόμη και για το κακό. Ο Πέτρος Στεπάνοβιτς Βερχοβένσκι δεν ενσαρκώνει το απόλυτο κακό, αυτή η θέση δικαιοματικά ανήκει στον Σταυρόγκιν. Ο Βερχοβένσκι είναι καταδικασμένος στο μέτριο, και η ανικανότητά του για «τα μεγάλα» τον κατέστησε ενθουσιώδη κοινωνό του μηδενισμού.

«Το υψηλό επίπεδο των επιστημών και των ταλέντων είναι προσιτό μονάχα σε ανθρώπους με ανώτερες ικανότητες – δε μας χρειάζονται οι ανώτερες ικανότητες! Οι ανώτερες ικανότητες άρπαζαν πάντοτε την εξουσία κι είχαμε δεσποτισμό. Οι ανώτερες ικανότητες δεν μπορούν να μην είναι δεσποτικές, και πάντοτε μάλλον διέφθειραν παρά

⁵⁶ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 225.

⁵⁷ Μ.Χάιντεγκερ, *Εισαγωγή στη Μεταφυσική*, μτφρ. Χ.Μαλεβίτσης, (Αρμός, Αθήνα 2010), σ. 7.

ωφελοῦσαν. Αυτούς πρέπει να τους διώξουμε ή να τους αποκεφαλίσουμε....».⁵⁸ Έτσι απροκάλυπτα ζηλόφθονα και εγωιστικά αρέσκειται ο ήρωας αυτός να μιλά για πράγματα παράλογα. Έτσι απροκάλυπτα κι ο Ντοστογιέφσκι εκθέτει τον ήρωά του στην κοινή λογική και τον καταδικάζει. Αφού η βλακεία όπως κι ο Αϊνστάιν παραδέχτηκε είναι άπειρη και η παιδεία σπανίζει, ο κίνδυνος να βρουν θιασώτες οι αποκρουστικές ιδέες του παραπάνω αποσπάσματος είναι υπαρκτός. Η θέση του συγγραφέα είναι σαφής. Η κυριαρχία της μετριότητας προετοιμάζει την έλευση του μηδενός. Με δέλεαρ την ισότητα και τις ίσες ευκαιρίες, οι εξαθλιωμένες μάζες κινδυνεύουν να παρασυρθούν και να οδηγηθούν με μαθηματική ακρίβεια στον ολοκληρωτισμό. Αυτό συνέβει στην Ρωσία. Αυτό συνέβει και στην Γερμανία. Ο μηδενισμός στα χέρια αχρείων ανεγκέφαλων μπορεί να φέρει καταστροφικά αποτελέσματα, εκ διαμέτρου αντίθετα από αυτά που οι ιδεολόγοι ρεφορμιστές του επιζητούσαν.

Ωστόσο ο Βερχοβένσκι δεν είναι τυφλός. Δεν ανήκει σε εκείνους του δαιμονισμένους του έργου που ανεπίγνωτα και ασυνείδητα τρομοκρατούν και τρομοκρατούνται. Ο ίδιος άλλωστε εφηύρε την οργάνωση, ενέπλεξε και εκβίασε χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα την επαναστατική δράση για να ικανοποιήσει την αγάπη του για δολοπλοκία, λαϊκισμό, παραλογισμό και φυσικά την ανάγκη του βιοπορισμό. Στην καθηλωτική σκηνή που διαδραματίζεται μεταξύ του Σταυρόγκιν και του Βερχοβένσκι, ο τελευταίος ανάμεσα σε άλλα, εμφανίζεται να λέει: *«Απ' την άλλη μεριά, η τάση της υποταγής έχει φτάσει στους μαθητές και στους άλλους αφελείς στο ακρότατο σημείο, παντού η φιλοδοξία στον ακρότατο βαθμό, μια όρεξη ζωώδικη, πρωτάκουστη... Όταν έφυγα για το εξωτερικό έκανε θραύση η θέση του Littré πως το έγκλημα είναι τρέλα. Έρχομαι πίσω και βρίσκω πως το έγκλημα δεν είναι πια τρέλα, μα η ίδια η λογική, σχεδόν χρέος ή τουλάχιστον ευγενική διαμαρτυρία. «Μα και πώς να μην σκοτώσει ένας ανεπτυγμένος δολοφόνος, τη στιγμή που του χρειάζονται χρήματα!»... Ο ρούσικος Θεός πήγε περίπατο μπροστά στη “φτηνή πραμάτεια των ιδεών”».*⁵⁹

Αυτό που συνειδητοποιεί κανείς αναλογιζόμενος τα λόγια του Βερχοβένσκι, που στην προκειμένη περίπτωση είναι πέρα ως πέρα αλήθεια, είναι ότι στην πραγματικότητα κανένας ηγέτης δεν μπορεί να διαφθείρει μια ολόκληρη κοινωνία, αν

⁵⁸ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 424.

η ίδια η κοινωνία δεν είναι έτοιμη για αυτό. Πολύ περισσότερο καμία ιδεολογική αντίληψη της ζωής, όπως αυτή του μηδενισμού δεν μπορεί να μεταμορφώσει τον άνθρωπο έξωθεν, αν ο ίδιος ο άνθρωπος δεν έχει ήδη εντός του μεταστραφεί. Για να ωχριά ο «ρούσικος Θεός» μπροστά στη «φτηνήπραμάτεια των ιδεών», σημαίνει ότι η έννοια του Θεού και του ιερού στην καρδιά του ρώσικου λαού εκφυλίστηκε. Όποια ευθύνη κι αν φέρει ο μηδενισμός και οι επαναστάτες του για το ξεχαρβάλωμα των αξιών, το έδαφος της Ρωσίας παρόλα αυτά στάθηκε πρόσφορο. Φυσικά, θα έσπευδε να ανταπαντήσει κάποιος, ότι η απήχηση αυτών των ιδεών υπήρξε μεγάλη γιατί το εν λόγω «έδαφος» προετοιμάστηκε επί δεκαετίες γι' αυτή τη μεταστροφή, από τα απολυταρχικά και διεφθαρμένα εξουσιαστικά συστήματα που συντηρούνταν υπό τις ευλογίες του Τσάρου και της Εκκλησίας. Η αντίδραση απέναντι σε αυτές τις ανάλγητες και αρτηριοσκληρωτικές εξουσίες καλλιέργησε τον μηδενισμό ως επαναστατική πράξη. Ωστόσο ορθά θα υποστήριζε κάποιος άλλος ότι είναι ολοκληρωτικό και επικίνδυνο ένας ολόκληρος λαός και οι κοινωνικές δομές του, να εμφανίζονται άμοιροι ευθυνών, γιατί αφενός υποτιμά τερατωδώς τις πνευματικές του ικανότητες και αφετέρου τορπιλίζει το αναφαίρετο δικαίωμά του στην ελευθερία. Αλίμονο αν ο πολίτης δεν διαθέτει τα πνευματικά μέσα για να αξιολογήσει αφ'εαυτού του και για τον εαυτό του τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής του. Αν δεν μπορεί να εκπληρώσει αυτό το πρωταρχικό καθήκον που έχει ως μέλος της κοινωνίας, ως πολίτης, τότε δυστυχώς προοδευτικά θα χάσει και το δικαίωμά της ελευθερίας του, είτε γιατί θα μπορούσε να αποβεί επικίνδυνος για τον ίδιο και για τους άλλους, είτε γιατί τελικά δε θα ήξερε τι να κάνει με αυτό.

4.6 Σταυρόγκιν: «Ο μηδενισμός και το κακό»

Οι *Δαιμονισμένοι* του Ντοστογιέφσκι συγκαταλέγονται στα μεγαλύτερα έργα των ευρωπαϊκών γραμμάτων, γιατί στις σελίδες τους αναπνέει μια από τις πιο χαρισματικές φιγούρες της παγκόσμιας λογοτεχνίας, ο Νικολάι Βσεβολόντοβιτς Σταυρόγκιν. Αν δεν ήταν γι' αυτόν, ο Ντοστογιέφσκι θα είχε απλώς εκτονώσει το εκδικητικό του μένος και την προσωπική του έριδα με τους Ρώσους ρεφορμιστές, μηδενιστές, χοντροκομμένα και κακόβουλα. Ο ντοστογιεφσκικός άλλωστε κόσμος έχει αποδείξει ότι για να βρει τη βαθύτητά του, χρειάζεται ένα βαρύ ίσκιο. Με τα

⁵⁹ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 427.

πεζά πρόσωπα και τις μικρές ψυχές, το πνεύμα του υποαπασχολείται χωρίς να αποκαλύπτει τις διεισδυτικές του ικανότητες.

Η πολυφωνία του κακού που παρακολουθούμε στον *Δαιμονισμένους*, πηγάζει από μια μονοφωνική δύναμη ενός και μόνο προσώπου. Ο Σταυρόγκιν είναι όλα. Αυτός διαφθείρει, αυτός παρασύρει, αυτός εγκαταλείπει, αυτός ταπεινώνει, αυτός απελπίζει, αυτός εκμαυλίζει. Οι ιδέες του δεν μεταδίδονται με τη μορφή γνώσης ή συνθήματος, αλλά απαιτούν μια ολόκληρη διαδικασία γοητείας και θυμικής υποδούλωσης. Γι' αυτό και εμφανίζεται ως ηθικός αυτουργός των περισσότερων, αν όχι όλων, των εγκλημάτων του έργου. Η σφοδρή αρνητικότητα της προσωπικότητάς του έχει κάτι το μεγαλειώδες, το ηγεμονικό. Σχετίζεται πάντα με το μυστικιστικό δέος που εμπνέει και ποτέ με την ευτέλεια. Γι' αυτό και γοητεύει θανάσιμα, γιατί ποτέ δεν ευτελίζεται και ποτέ δεν εκπέφτει σε μικροπρέπειες ή μετριότητες. Ως ένας άλλος «όσιος» του κακού, δαιμονίζει τις γυναίκες με τον ναχελικό του κυνισμό και το απρόσιτο της φύσης του. Είναι αυτός που για τους άντρες γίνεται πρότυπο δύναμης και ευφύιας, αφού το βλέμμα του μαρτυρά τη δοκιμή του απαγορευμένου καρπού αλλά και τη νίκη του να μην δοθεί απολύτως σε αυτό το βίωμα. Όλες του οι εμφανίσεις στο βιβλίο είναι παραλλαγές μιας απόκοσμης αδιαφορίας και μιας στείρας ιδιοφυΐας, η έκφραση ενός «μεταφυσικού σνομπισμού».

Ο Νικολάι Σταυρόγκιν είναι μια ψυχοπαθολογική προσωπικότητα που -στο «λογοκριμένο» κεφάλαιο του βιβλίου- ομολογεί χωρίς δείγμα μεταμέλειας την παιδοφιλία του και περιγράφει τους «δαίμονές» του. Μόνο ένας άνθρωπος καταφέρνει να κοιτάξει μέσα στην ψυχή του, ο Τύχων ο μοναχός. Ο ιδιόμορφος αυτός καλόγερος θα προσπαθήσει να εξηγήσει το «φαινόμενο Σταυρόγκιν» λέγοντας: *«Φαίνεται κανένας δεν μπορεί να αποχωριστεί από την πατρίδα του ατιμωρητί. Όσοι χωρίζονται από την πατρίδα τους τιμωρούνται: τους πιάνει βαρεμάρα και μια κλίση προς την τεμπελιά ακόμα κι όταν λαχταράνε να δουλέψουν»*.⁶⁰ Στο συγκεκριμένο απόσπασμα είναι εμφανής ο τρόπος που ο Ντοστογιέφσκι συνδέει την απουσία ουσιαστικών δεσμών με την προγονική εθνική και θρησκευτική ταυτότητα, με την πνευματική οκνηρία εντός της οποίας συντελείται ο μηδενισμός κάθε αξίας και εν γένει κάθε ανθρώπινης δημιουργικής πράξης. Δεν είναι άλλωστε λίγοι οι πατέρες της Εκκλησίας όπως ο Άγιος Πορφύριος ο Κausοκαλυβίτης, που θεωρούν την αεργία

⁶⁰ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 711.

μητέρα όλων των δεινών και ορμητήριο πάσης φύσεως δαιμονικών λογισμών. Γιατί η αεργία πέρα από το ότι αφήνει ανοχύρωτο τον νου απέναντι σε κάθε είδους πνευματικούς πειρασμούς και επιθέσεις, φανερώνει και την απουσία ουσιαστικής αγάπης, φροντίδας, ενδιαφέροντος για οτιδήποτε δεν αφορά στην ικανοποίηση προσωπικών αναγκών και απολαύσεων.

Γι' αυτό και για τον Ντοστογιέφσκι «το κακό δεν είναι η συντελεσμένη κακουργία που αποκόβεται από την συνείδηση» όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Πέτρου Βερχοβένσκι.⁶¹ Το κακό ενσαρκώνεται στον Σταυρόγκιν ως μια ηδονική εξαχρείωση πέρα από την ηθική, που εκμαυλίζει τις λεπτότερες αποχρώσεις της ψυχής. Ο Σταυρόγκιν είναι ένας «χαλασμένος» όπως πολύ σωστά σημειώνει ο Παπαγιώργης. Είναι ο ηγεμόνας της αναισχυντίας που θέλησε να «βάλει δυναμίτη στις τέσσερις γωνίες της γης», γιατί υποφέρει υπό το βάρος της «βαρεμάρας», του κενού, την απουσία οποιουδήποτε νοήματος, του μηδενός. Και επειδή ακριβώς αποτελεί αρχέτυπο, κάθε χαρακτήρας βρίσκει σε αυτόν το βαθύτερο και πιθανώς το χειρότερό του στοιχείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αποθραυσμένη κυρία που ομολογεί στο άκουσμα της είδησης πως μόλις κάποιος αυτοκτόνησε και στην πρόταση κάποιου άλλου να επισκεφτούν ευθύς τον αυτόχειρα ότι: «όλα καταντήσανε πια τόσο βαρετά, που δεν υπάρχει λόγος να πολυδιαλέγουμε τις διασκεδάσεις μας, φτάνει μονάχα να είναι ενδιαφέρουσες» Η ιδέα άρεσε σε όλους και ιδιαίτερα στις κυρίες που ποτέ ως τότε δεν είχαν δει αυτόχειρες.⁶²

Ο κυνισμός εμφανίζεται ως ένα από τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του μηδενισμού. Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση θα καταδείκνυε ότι σχετίζεται με έναν βαθύ φόβο απόρριψης και για αυτό ίσως απαντάται στις μηδενιστικές αντιλήψεις. Ο κυνισμός ως βαθύς, ανομολόγητος φόβος, παίζει τεράστιο ρόλο στο έργο του Ντοστογιέφσκι. Είναι μάλιστα ένας κυνισμός που προχωρεί πιο πέρα απ' το κήρυγμα του Νίτσε, που ο υπεράνθρωπος του πρέπει να βρίσκεται πέραν του καλού και του κακού. «Ο κυνικός-μικροαστός κι όταν ακόμα έπεφτε και βρισκόταν στο υπόγειο, διατηρούσε σχεδόν πάντα τον κυνισμό του, μονάχα που τότε γινόταν ένας κυνισμός φιδιού που σφύριζε πένθιμα και μηδενιστικά».⁶³ Εδώ όμως έγκειται η μεγάλη διαφορά του Σταυρόγκιν από τους υπόλοιπους ήρωες του βιβλίου. Ο Σταυρόγκιν

⁶¹ Κ. Παπαγιώργη, *Ντοστογιέφσκι*, ό.π., σ. 322.

⁶² Φ. Ντοστογιέφσκι, ό.π., σ. 331.

⁶³ *Ο.π.*, σ. 761.

λόγω πνευματικού μεγέθους δεν μπορεί να είναι μηδενιστής, ακόμη κι αν εμφανίζεται ως ηγέτης και καθοδηγητής τους. Ο μηδενισμός αγαπά την μετριότητα. Το πάθος και η ανεξήγητη επιθυμία για το μεγάλο κακό είναι δυνατότητες που δεν αντέχουν στη σκιά του μηδενός. Τα μεγάλα αμαρτήματα απαιτούν μεγάλες συνειδήσεις. Ο Σταυρόγκιν είναι κυνικός έως εγκληματικού βαθμού. Καμιά τελετουργία δεν μπορεί να θεραπεύσει το αρχετυπικό χάος και την απουσία δομής στην ψυχή του. Ο συγγραφέας προειδοποιεί: πρόκειται για την κατάσταση «απώλειας συνείδησης» για την οποία μιλά ο Σταυρόγκιν στην εξομολόγησή του. Ακόμη και τα κακουργήματα του, «ο πρίγκιπας του κακού» τα φέρει ως ένημα δυνάμεως. Μια καρδιά που αν και ζητά την εξιλίωση, ωστόσο παραμένει αλύγιστη μπροστά στα κρίματα, αδυνατώντας να εξηγήσει αυτήν την αναλγησία της. Ο Σταυρόγκιν είναι ένας αλλοτριωμένος άνθρωπος, ο οποίος όμως τελικά ποτέ δεν ελευθερώνεται αλλά συνθλίβεται υπό την επίγνωση της αλλοτρίωσής του. Ο Σταυρόγκιν είναι το σύμβολο της γενικής αλλοτρίωσης.

Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΟΝ ΜΗΔΕΝΙΣΜΟ

Σε κάθε ντοστογιεφσκικό μυθιστόρημα η ανομία φουντώνει για να οδηγήσει μια συνείδηση στο ξεπέραςμα της ανθρώπινης συνθήκης. Αν και στην περίπτωση του Σταυρόγκιν η υπέρβαση αυτή συντελείται με τα πιο βλάσφημα μέσα, ωστόσο δεν παύει να ισχύει. «Ο πλήρης αθεϊσμός», λέει ο Τύχων, «είναι πιο αξιοσέβαστος από την αδιαφορία ενός ανθρώπου των κοσμικών κύκλων. Ο απόλυτος αθεϊστής στέκεται στο προτελευταίο επάνω σκαλοπάτι και τον χωρίζει ένα βήμα από την απόλυτη πίστη, μα ο αδιάφορος δεν έχει καμία πίστη, εκτός από κάποιον κακό φόβο».⁶⁴ Υπάρχει κάτι το αληθινά κολοσσιαίο στην συνάντηση του Σταυρόγκιν με τον Τύχωνα που δεν συνοψίζεται σε κανένα απόσπασμα. Φέρνοντας τον μεγάλο αμαρτωλό στον εξομολογητή ο Ντοστογιέφσκι σκηνοθετεί μια συνάντηση που προφανώς θα ζήλευσαν όλοι οι Ρώσοι δημιουργοί. Ξαφνικά, «όλο το ένοχο μεγαλείο μιας νεότητας που σαν

⁶⁴ Φ.Ντοστογιέφσκι, *ό.π.*, σ. 688.

την ύαινα οσμιζόταν το αίμα το δικό της και των αντιπάλων της» πρόσπεφτε στο μοναστήρι να ζητήσει ή να επιδείξει τη διάθεση για βοήθεια.⁶⁵

Ο Τύχων δεν είναι ένας τυπικός μοναχός. Απαξιώνεται από τον κλήρο, ακόμη και από κάποιους κοσμικούς, θεωρείται αιρετικός και τσαρλατάνος. Η εξομολόγηση λοιπόν ενός πρίγκιπα όπως ο Σταυρόγκιν, δεν γίνεται σε κάποιον κληρικό καταξιωμένο που το κύρος του επιβεβαιώνει τον θεσμό και την ισχύ της εκκλησίας. Ο Ντοστογιέφσκι μολονότι υπήρξε ένθεος, άσκησε δριμύτατη κριτική στην ρώσικη εκκλησία. Σε καμία περίπτωση λοιπόν δεν προσπαθεί να πατάξει τον μεγάλο αμαρτωλό εκθέτοντάς τον στην αυστηρή ματιά ενός εξομολογητή που θα κρίνει και θα καταδικάσει τον εγκληματία υποχρεώνοντάς τον σε μετάνοια. Αντίθετα, αποφεύγοντας τους επίσημους εκπροσώπους της θρησκευτικής πίστης, επιδιώκει να λυτρώσει τον ήρωά του τοποθετώντας απέναντί του έναν άνθρωπο που μπορεί να διακρίνει τα ανθρώπινα πάθη και τις αρετές, να δικαιολογήσει τις αδυναμίες, να αγαπήσει την ψυχή που βασανίζεται από τους δαίμονές της. Το σπουδαιότερο χάρισμα του μοναχού αυτού είναι η διάκριση, που του επιτρέπει να καταλάβει τα βαθύτερα κίνητρα της ακραίας συμπεριφοράς του πρίγκιπα και του δίνει τη δυνατότητα να υπερασπιστεί τον εαυτό του και να κριθεί με τα μέτρα της δικής του προσωπικότητας, με βάση αυτό που είναι εφικτό και ψυχοφελές για τον ίδιο. Δεν θα τον συμβουλέψει λοιπόν ούτε να αυτομαστιγωθεί, ούτε να κλειστεί για πάντα σε μοναστήρι, αλλά να αποκτήσει μια οικεία και ελεύθερη σχέση με τον Θεό, γιατί ουσιαστικά την αγάπη Του και την συγχώρεσή Του αποζητά με το εξομολογητικό του γράμμα.

Ο Ντοστογιέφσκι έχει τη δική του εικόνα για τον άνθρωπο. Στα έργα του, όλοι οι ήρωες μοιάζουν άρρωστοι σαν από μια μυστική πληγή: ταλανίζονται από ένα βαθύ ερώτημα γύρω από τη ζωή τους, ανήμποροι να δώσουν απαντήσεις μέχρις ότου βρουν μέσα στην αρρώστια τους την αληθινή ανάρρωσή τους.⁶⁶ Μέσα σε αυτήν την ασθένεια κατανοούν το νόημα της ζωής, ανακαλύπτοντας ένα ύστατο ερώτημα που οδηγεί σε μια καινούργια θεώρηση της ζωής. Η νέα αυτή βαθιά αντίληψη του κόσμου θα μπορούσε να ονομαστεί και «σοφία του θανάτου».⁶⁷ Οι ήρωές του, όπως και ο Ντοστογιέφσκι όταν βρέθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα, αντλούν την τελική

⁶⁵ Κ. Παπαγιώργη, *ό.π.*, σ. 321.

⁶⁶ Ε. Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ. 54.

⁶⁷ *Ο.π.*, σ. 44.

αντίληψή τους για την ύπαρξη από μια στιγμή που με τον θάνατο μόνο συγκρίνεται. Από αυτή τη συνάντηση με τον θάνατο, αυτό το σημείο «μηδέν» όπως θα έλεγε και ο Γάλλος συγγραφέας Μαριβό, η θεώρηση και η κατανόηση των πάντων απέχει συντριπτικά από το είδος της καθημερινής θεώρησης και κατανόησης, οι οποίες συν τις άλλους είθισται να επιβάλλουν τα χαρακτηριστικά τους στον τρόπο που ζούμε και θωρούμε τον κόσμο.

«Η θεμελιακή αντίφαση στην ανθρώπινη ύπαρξη έγκειται στο ότι ο άνθρωπος είναι ένα πεπερασμένο ον που κατέχεται από την δυνατότητα του απείρου και από τη φιλοδοξία να αγωνιστεί προς την κατεύθυνση του απείρου».⁶⁸ Με τον Μπερντιάγεφ συμφωνεί και ο Ντοστογιέφσκι, λέγοντας με τη σειρά του ότι η ζωή είναι γεμάτη από τη λαχάρα για το αιώνιο. Τα «βέλη του πόθου για την αντίπερα όχθη» για τα οποία μιλά ο Νίτσε διαπερνούν την ύπαρξη στο πέρασμά της από τούτον τον κόσμο. Το αποτέλεσμα όλων των διεισδυτικών αναλύσεων του ανθρώπου, επιβεβαιώνει μια συνθετική συνάφεια ανάμεσα στο κάθετί ανθρώπινο και σε «ένα σημείο φυγής» βρισκόμενο πέραν της ψυχολογικής πραγματικότητας. Το αντίστοιχο στη ζωγραφική θα ήταν το σημείο της προοπτικής. Μια τέτοια «έξοδος» ονειρεύονται οι ήρωες του Ντοστογιέφσκι και τη μνήμη αυτής της δυνατότητας αναζητούν για να πορευθούν στη ζωή.

Αυτήν την υπόμνηση αντιμάχεται ο μηδενισμός. Για αυτό και δεν χωρά Θεός στον ορίζοντα, γιατί δεν υπάρχει «έξοδος» από την μεγάλη εικόνα της ζωής, πέραν της αυτοθέλητης «ανταρσίας». Μόνον ότι αναγνωρίζουν και επιβεβαιώνουν οι αισθήσεις μας είναι υπαρκτό, το οποίο για έναν ευφυή και ευαίσθητο άνθρωπο γρήγορα αποκαλύπτει το ψευδεπίγραφο της αισθητηριακής του αξίας, με αποτέλεσμα να αποκαλύπτει το μηδέν. Το μηδέν γίνεται η μόνη αλήθεια και το μόνο συμπέρασμα που δεν θα διαψευσθεί. Και πώς να διαψευσθεί το «τίποτα», αφού η απουσία δεν διαθέτει κανένα στοιχείο σύγκρισης ή αναμέτρησης για να ηττηθεί. Το μηδέν λοιπόν, ανεξάρτητα από την αρνητικότητα της δύναμής του, παρουσιάζεται τόσο ισχυρό και απρόσβλητο δια της απουσίας του, που ο άνθρωπος πίστεψε ότι βρήκε στην μηδενιστική αντίληψη την απάντηση για τη δυστυχία και τα αδιέξοδα του κόσμου. Αποφάσισε έτσι να γίνει κύριος της μοίρας του, καταδιώκοντας με μένος τον Θεό, ως στοιχείο προϊστορικό και σημάδι πνευματικής αδυναμίας και εθελούσιας τύφλωσης.

⁶⁸ Ν.Μπερντιάγεφ, *ό.π.*, σ. 130.

Ο Ντοστογιέφσκι ασκεί κριτική στην κοινωνία που διαμορφώθηκε με βάση αυτήν τη στρεβλή αντίληψη για τη ζωή, μια αντίληψη που θέλει τον άνθρωπο ρυθμιστή και δημιουργό του κόσμου του. «Σε όλους τους υπερήφανους πύργους, διέβλεπε τον πύργο της Βαβέλ, τη βαθιά ριζωμένη τάση του ανθρώπου να εγκαθίσταται στον κόσμο χωρίς Θεό και εναντίον του Θεού ως αυτοθεός... Η απουσία νοήματος, η φρικαλέα συντριβή και η κατάρρευση πρέπει να είναι το αναγκαίο αποτέλεσμα και το τέλος μιας παρόμοιας κουλτούρας που είναι εσωτερικά ψευδώς προσανατολισμένη και απωθεί τον Θεό».⁶⁹ Επανειλημμένα άλλωστε είχε προμηνύσει ότι η Ευρώπη θα σπαραχτεί από τον πόλεμο και βυθιστεί στο αίμα. Επειδή οι άνθρωποι έγιναν συνετοί και ευσεβείς δίχως τον Θεό, ο Θεός στέκεται σε μια γωνιά της γης και τον βλέπουν και τον αντιλαμβάνονται μόνον οι περιφρονημένοι και οι απόκληροι, μόνον οι φαύλοι και οι διεφθαρμένοι. Αυτή είναι για τον μεγάλο Ρώσο διανοητή, η σύγχρονη μηδενιστική και μηδενισμένη κοινωνία.

Αν στους *Δαιμονισμένους* δεν τοποθετείται σε πρώτο πλάνο η σωτηρία και η λύτρωση των ηρώων, στους *Αδελφούς Καραμάζωφ* ωστόσο ο Ντοστογιέφσκι εκθέτει όλη την κοσμοθεωρία του, από τη στιγμή που ο άνθρωπος αμαρτάνει μέχρι τη στιγμή που λυτρώνεται. Εκεί μπορούμε να δούμε καθαρότερα την απάντηση που δίνει στα ισοπεδωτικά αποτελέσματα του μηδενισμού. Ο ετοιμοθάνατος μοναχός Ζωσιμάς συνιστά στους μαθητές του: «Να αγαπάς, να γονατίζεις και να ασπάζεσαι τη γη. Να φιλάς τη γη και να την αγαπάς ακούραστα, αχόρταγα, όλα να τα αγαπάς, να επιζητάς τον ενθουσιασμό και την έκσταση της αγάπης. Πότισε τη γη με τα δάκρυα της αγαλλίασης και αγάπα αυτά τα δάκρυά σου. Αυτή την έκσταση μην την ντρέπεσαι, αγάπα την, διότι είναι μεγάλο δώρο του Θεού.» Αυτή η γεμάτη έκσταση και έκπληξη συμμετοχή του ανθρώπου στο θαύμα της Δημιουργίας είναι το αντίδοτο στη ματαιότητα και την απελπισία. Στην κοινή εμπειρία αυτού του θαύματος οι άνθρωποι βρίσκουν και αναγνωρίζουν τον εαυτό τους μέσα στο «αλληλέγγυο της αμαρτίας», το μοναδικό αληθινό αλληλέγγυο επί γης, μέσα στην βαθιά απορία και αμηχανία της ζωής, προσδοκώντας και αναμένοντας μαζί την κοινή σωτηρία.

Η μέριμνα του στάρετς Ζωσιμά για τις ψυχές είναι εκπληκτικά αρνητική. Το μέλημα του δεν είναι να αρθεί το φορτίο από τους ανθρώπους, να τερματιστούν τα βάσανά τους, να απομακρυνθούν εντέλει από την προβληματική της ζωής τους. Αυτό

⁶⁹ Ε.Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ. 68.

που επιδιώκει είναι να εισχωρήσει σε αυτήν και να την ανακαινίσει. Διότι γι' αυτόν όπως σημειώνει ο Εδουάρδος Τουρνέιζεν, το να βαστά κανείς τα βάρη και να υποφέρει την προβληματική της ζωής, αποτελεί την μοναδική οδό λυτρώσεως. Κι όπως περιγράφεται αποκαλυπτικά από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη: «Εάν μη ο κόκκος σίτου πεσών εις την γην αποθάνει, αυτός μόνος μένει. Εν δε αποθάνει, πολύν καρπὸν φέρει.» ο δρόμος για την λύτρωση περνά μέσα από τον προσωπικό θάνατο. Όχι τον σωματικό φυσικά, αλλά τον θάνατο της επιθυμίας και του εγωισμού. Γιατί μόνο τότε ο άνθρωπος ουσιαστικά στρέφεται στον Θεό και αφήνεται στην πρόνοιά του. Μόνο όταν φτάσει στο σημείο να αποτολμήσει αυτό που ο Κίρκεγκορ ονομάζει «άλμα πίστης», ένα άλμα που προϋποθέτει την άρνηση της λογικής και το πέταγμα προς τα πάνω, προς αυτό που δεν βλέπεις αλλά μόνο αισθάνεσαι, ο άνθρωπος βρίσκει διέξοδο και πραγματική πνευματική ελευθερία.

Ο Μπερντιάγεφ από την μεριά του επιχειρεί μια διαφορετική ερμηνεία της ιστορίας, του χρόνου, της βούλησης, της ευτυχίας προκειμένου να δια φωτίσει τη στάση του Ντοστογιέφσκι απέναντι στο μηδέν. Ο χρόνος, γράφει ο Ρώσος φιλόσοφος, δεν είναι εικόνα της αιωνιότητας, αλλά η αιωνιότητα που κατέπεσε σε ερείπια. Η ιστορία στον χρόνο είναι το μονοπάτι που οδηγεί προς την αιωνιότητα και το στο οποίο πορεύεται ο άνθρωπος σωρεύοντας εμπειρίες. Αλλά είναι απολύτως ανέφικτο να συλλάβει κανείς τη δημιουργία του κόσμου ή το τέλος του, μέσα στον χρόνο. Ο άνθρωπος τοποθετεί με χαρά και ενθουσιασμό την δημιουργική του δύναμη μέσα στην ιστορία. Από την άλλη μεριά όμως η ιστορία δεν λαμβάνει υπόψιν της τον άνθρωπο. Τον χρησιμοποιεί ως υλικό για τη δημιουργία μιας απάνθρωπης κατασκευής με τον δικό της «εξω-ανθρώπινο» χαρακτήρα.⁷⁰ Ο άνθρωπος διεξάγει έναν ατελείωτο αγώνα στο όνομα των ιστορικών σκοπών και το μόνο που καταφέρνει είναι ο καταποντισμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ο βασανισμός του ανθρώπινου είδους.

Μπορεί λοιπόν η ιστορία όπως παρουσιάζεται από τον Μπερντιάγεφ να μοιάζει συνώνυμη του εγκλήματος, ωστόσο δεν μπορούμε ούτε να την αγνοήσουμε, ούτε να την αρνηθούμε. Είναι όμως και αδύνατο να τη δούμε ως μια αποκλειστικά προοδευτική δύναμη όπου θριαμβεύει ο Λόγος. Όλος αυτός ο μακρύς πρόλογος της φιλοσοφίας του Μπερντιάγεφ που αφορά στην ερμηνεία της ιστορίας, δεν έγινε παρά

⁷⁰ Ν.Μπερντιάγεφ, *ό.π.*, σ. 298.

για να αναδείξει το θεμελιώδες ζήτημα που θέτει ο Ντοστογιέφσκι στα έργα του: την επικράτηση της βούλησης του ανθρώπου επί της παγκόσμιας αρμονίας. Ο άνθρωπος τοποθετεί τη βούλησή του υψηλότερα από την ευτυχία του. Η βούληση για δύναμη και η βούληση για την επιβολή ενότητας πάνω στον κόσμο με τη βία, ταλανίζουν και εξαχρειώνουν τον άνθρωπο.⁷¹ Οι άνθρωποι κατατρέχουν τους εαυτούς τους και τους όμοιούς τους, στο όνομα της εκπλήρωσης απατηλών σκοπών ιστορικής δύναμης και μεγαλείου. Η ιστορία προϋποθέτει την ανθρώπινη ελευθερία, ωστόσο αρνείται την ελευθερία και τη μηδενίζει.

Η θέληση ή αλλιώς η βούληση για δύναμη που οδήγησε τον Νίτσε στην επινόηση του “υπεράνθρωπου” και στην μηδενιστική αντίληψη για τη ζωή, τίθεται στα έργα του Ντοστογιέφσκι ως πειρασμός της ανθρώπινης φύσης. Μόνο ο άνθρωπος που αποδέχεται την απώλεια της υλικής του ασφάλειας για να κερδίσει μια ασφάλεια παντελώς διαφορετική, εντελώς αδιανόητη, μπορεί να βρει παρηγοριά και να νικήσει τις αγωνίες του κόσμου τούτου, χωρίς να εγκλωβιστεί στην ματαιότητα και την απελπισία που η υλική θεώρηση του κόσμου γεννά στις καρδιές των ανθρώπων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ : «ΜΙΑ ΚΑΙΝΗ ΒΙΟΘΕΩΡΕΙΑ»

Στον Ντοστογιέφσκι, την μεγαλύτερη πιθανώς ρώσικη συγγραφική μεγαλοφυΐα, μπορεί κανείς να μελετήσει την φύση της ρώσικης σκέψης, τον θετικό και τον αρνητικό της πόλο. Ο Ρώσος είναι είτε αποκαλυπτικός είτε μηδενιστής. Ο αποκαλυπτικός ανήκει στον θετικό πόλο, ο μηδενιστής στον αρνητικό. Η αποκαλυπτική και μηδενιστική φύση ακυρώνει τον πυρήνα της ζωής, όλα τα ιστορικά στάδια, δεν θέλει να ξέρει καμία αξία του πολιτισμού, όλα τα εξωθεί στα όριά τους, στις εσχατιές.⁷² Οι ακραίες αυτές καταστάσεις εύκολα περνούν η μια στην άλλη. Η αποκαλυπτικότητα αν συγκριθεί με τις μεγάλες αξίες της γήινης ιστορικής ζωής και τον πολιτισμό, εύκολα μπορεί να θεωρηθεί μηδενισμός, και αντίστοιχα ο μηδενισμός προβάλλοντας το αίτημα του τέλους μπορεί να αποκτήσει το περίβλημα της

⁷¹ Ο.π.,σ. 299.

αποκαλυπτικότητας. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι δεν είναι εύκολο να διακρίνει κανείς αν η απόρριψη του Ρώσου για τον κράτος, τον πολιτισμό, την ηθική προκύπτει από την μηδενιστική ή την αποκαλυπτική του διάθεση. Είναι τέτοια η φύση της ρώσικης ψυχής που οδηγεί τα πράγματα στα άκρα. Παράφορα αντιδρά επιτιθέμενη ή υπεραμυνόμενη. Το ίδιο συμβαίνει και με τον μηδενισμό. Ο Μπερντιάγεφ για παράδειγμα πιστεύει ότι ο ρώσικος μηδενισμός είναι ένας «βωμός στον άγνωστο Θεό» αντίστοιχος του Σωκράτη. Είναι μια έκκληση, μια απαίτηση για αλλαγή, ανακαίνιση, επαναπροσδιορισμό της ζωής που έχει ευτελιστεί και τελεί υπό διωγμό.

Γι' αυτό και ο άνθρωπος του Ντοστογιέφσκι στο σύνολό του είναι μια μεγάλη φλογισμένη διαμαρτυρία εναντίον παντός κατεστημένου ως έχει (status quo). Δεν είναι τυχαίο που η ανάγνωση των έργων του ασκεί τεράστια γοητεία, προκαλώντας ταυτόχρονα αγωνία και ερωτήματα επιθετικά, πειστικά, απειλητικά. Διότι ποιός δεν εξαρτάται από όσα υπάρχουν; Ποιός δεν φοβάται το άλμα στο σκοτάδι, την περιπέτεια της πίστewς, προς την οποία όλα στον Ντοστογιέφσκι μας σπρώχνουν; Στο βαθμό που αποκαλύπτει με μέγιστη ένταση, χωρίς ενδοιασμούς, την κενότητα, τη διαφθορά, τον εκμαυλισμό, την ήδη μηδενισμένη κοινωνία της Ρωσίας της εποχής του, μπορούμε να τον αποκαλέσουμε προφήτη της ρώσικης επανάστασης. Η κρίση όμως υπό την οποία βλέπει το κάθετί ανθρώπινο να δοκιμάζεται, είναι απείρως βαθύτερη και ριζικότερη από ότι θα μπορούσε να φανταστεί ποτέ ο Μπολσεβικισμός. Ουσιαστικά, όχι μόνο προείδε την επανάσταση, αλλά προέβλεψε και την κατάληξή της. Γιατί η αδικία και η φαυλότητα στην ανθρωπότητα, δεν μπορούν να υπερκεραστούν με τον μηδενισμό των παλιών αξιών και την εκκόλαψη μιας νέας μηδενιστικής κοινωνίας, αλλά με τον πνευματικό αγώνα και το βλέμμα στραμμένο στο "επέκεινα".

Αναρωτιέται εύλογα κανείς στο τέλος των *Δαιμονισμένων*, αν έχει κάτι αλλάξει προς το καλύτερο. Οι περισσότεροι από τους ήρωες του έργου έχουν πεθάνει, ενώ οι ζωντανοί είτε έμειναν απελπιστικά μόνοι, είτε κλείστηκαν στην φυλακή. Αναρωτιέται τελικά ποιο είναι το αποτέλεσμα της μάχης με τους Δαίμονες; Ο θάνατος, το τίποτα, το μηδέν; Ο Ντοστογιέφσκι που με τόσο σθένος αγωνίστηκε κατά τις απαξίωσης του κόσμου και των ανθρώπων, μήπως με το έργο αυτό πέτυχε το αντίθετο από το επιθυμητό αποτέλεσμα; Μήπως δηλαδή κατάφερε χωρίς να το θέλει

⁷² Ν.Μπερντιάγεφ, *Οι Δαίμονες της Ρώσικης Επανάστασης*, μτφρ. Δ.Τριανταφυλλίδης, (Αρμός,

να αποδείξει το αήττητο και το αναπόφευκτο του μηδενός; Κι όμως η απάντηση του ίδιου είναι αρνητική. Αυτό που προσπαθεί να καταγράψει στα έργα του είναι μια «καινή βιοθεωρία». Η ανακαίνιση της ζωής υπό τη σκέψη ότι η αληθινή, πραγματική ζωή του ανθρώπου βρίσκεται πέραν του ανθρώπου ως είναι εδώ και τώρα, πέραν του υψηλότερου ορίου εκείνου που συνήθως αποκαλούμε ζωή. Για τον Ντοστογιέφσκι αυτό δεν είναι μηδαμινό. Στο τέλος του βιβλίου του δεν υπάρχει «ούτε ένας επαναστάτης, ούτε ειρηνιστής, ούτε μια ψυχή ιδιαίτερα καθαρή και ευγενική, ούτε ένας μάρτυρας ή ένας άγιος, ούτε ένας ερασιτέχνης ή μεταρρυθμιστής, ούτε καν κάποιος που μετανοεί τελειωτικά».⁷³ Απομένουν μόνο τρεις γυναίκες, που παρόλο το βάρος του παρελθόντος τους και τις αγκυλώσεις του χαρακτήρα τους, στέκονται με μια καινούργια θεωρία για τη ζωή, αντιμετωπίζοντας τον κόσμο ως έχει εδώ και τώρα.

Οι ήρωές του πορεύονται σε έναν δρόμο δίχως αρχή και τέλος. Το αίνιγμα της ανθρώπινης φύσης τους κατατρώγει κι εκλιπαρεί για λύτρωση. Καθ' οδόν συμβαίνουν διάφορα πρωτόγνωρα, μεγάλα και φριχτά εγκλήματα. Κι όμως πέραν της ταραχής και της πρόσκαιρης εκτροπής από την κανονικότητα, η κοινωνία επιστρέφει σε αυτό που ξέρει. Όσο κι αν τα έκθαμβα πρόσωπα αναφωνούν «αυτό δεν ξανάγινε ποτέ!», στην πραγματικότητα τίποτε δεν άλλαξε. Τα αινίγματα δε βρήκαν τη λύση τους, οι δαίμονες δεν έγιναν άγγελοι, οι άνθρωποι δε μεταμορφώθηκαν σε αγίους. Η κοινωνία όπως και πριν είναι αμφίβολη και διεφθαρμένη, και τα διάφορα πρόσωπα αμφίβολα και ακαλλιέργητα όπως και πριν. Στο τέλος δεν στέκονται απέναντί μας πρόσωπα που έχουν ωριμάσει, φωτιστεί και εξαγνιστεί, αλλά αντίθετα πρόσωπα καταδικασμένα, απαγχονισμένα, εγκλεισμένα. Κι όμως κάτι άλλαξε. Κάτι συνέβει. «Η αμφιβολία για κάθετι ανθρώπινο έγινε ακόμη μεγαλύτερη, και τώρα, με μια πράγματι εκρηκτική δύναμη, η προβληματική της εκάστοτε ύπαρξης κράζει για την τελική λύση της εν Θεώ. Ιδού το αποτέλεσμα!».⁷⁴

Οι πολύπαθοι ήρωες έχουν πράγματι καινούριες ιδέες, αλλά δεν ξέρουν πώς να τις εφαρμόσουν. Θέλουν ν' αλλάξουν την κοινωνία, αλλά αδυνατούν. Το βασικό θέμα είναι η δημιουργία του Νέου Ανθρώπου με κάθε τρόπο, ακόμα και βίαια. Δυο

Αθήνα 2009), σ. 51.

⁷³ Ε.Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ. 34.

⁷⁴ Ε.Τουρνέιζεν, *ό.π.*, σ. 62.

γενιές συγκρούονται: Η μια είναι θεωρητική, ορθολογιστική, η άλλη επιτάσσει δράση. Ο Ντοστογιέφσκι επινοώντας τον Σταυρόγκιν που ισχυριζόταν ότι μπορεί να είναι τα πάντα αλλά και τίποτα, φωτογραφίζει το αδιέξοδο των νέων: "Να καταστρέψουμε τα πάντα ώστε να μπορέσουμε να τα ξαναφτιάξουμε από την αρχή", γι' αυτό και αρχικά είχε απαγορευθεί η δημοσίευση του μακροσκελούς μονολόγου του. Αλλά αυτό που τότε ήταν σκανδαλώδες, σήμερα αποτελεί κοινή πρακτική. Την ίδια αδιαφορία βιώνουμε στη σημερινή μετα-ιδεολογική εποχή. Το θέμα δεν είναι η έλλειψη αξιών. Βρίθουν θα έλεγε κανείς, τόσο που εύκολα διαλέγεις όποια θέλεις. Το πρόβλημα ξεκινά από το γεγονός ότι προσπαθούμε να ζήσουμε απομονωμένοι μπροστά σε μια οθόνη τηλεόρασης ή υπολογιστή και για να το καταφέρουμε χρησιμοποιούμε τρόπους ίσως και διεστραμμένους. Η «ατομική» ζωή, η αποστειρωμένη από την ουσιαστική επαφή πάσχει όχι από την έλλειψη αξιών αλλά από την καταστροφικά λανθασμένη ιεράρχησή τους.

Η εργασία αυτή φτάνοντας στο τέλος της, προσπάθησε να αφουγκραστεί τον Ντοστογιέφσκι και την πολεμική της γραφής του, σε σχέση με την φιλοσοφία του μηδενισμού που εμφανίστηκε στην εποχή του και υποσχέθηκε έναν καινούργιο κόσμο. Η όλο και μεγαλύτερη απήχηση που γνώριζε στην Ευρώπη και την Ρωσία το ξεχαρβάλωμα των αξιών, γέννησε στον μεγάλο συγγραφέα την ανάγκη να μιλήσει για όλα αυτά που προείδε κατακλυσμιαία να επακολουθούν και να παρασύρουν την ανθρωπότητα στο κενό και την απελπισία. Η εποχή μας είναι μια εποχή που δεν απέχει από τη σκοτεινιά, τη μοναξιά, την απογοήτευση και την απελπισία των χρόνων του Ντοστογιέφσκι, μολονότι η ζωή μοιάζει να έχει περισσότερες παροχές, δυνατότητες, απολαβές. Ανεξάρτητα από τον τρόπο που απαντά στον μηδενισμό ο Ντοστογιέφσκι, το μηδέν και οι τρόποι που παρεισφρύει στην αντίληψη για τη ζωή και οι οποίοι με ιδιαίτερη οξύδερκεια αποκαλύπτονται και στηλιτεύονται στα έργα του, είναι δεδομένα. Μπορεί κανείς να αμφισβητεί την πίστη και την πεποίθησή του ότι η λύτρωση από τα δεινά του κόσμου βρίσκεται στο «επέκεινα» και ότι ο δρόμος προς αυτήν περνά μέσα από την ταπείνωση, ωστόσο οι παρατηρήσεις του πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά και στο αχαλίνωτο της βούλησης που γεννά η κυριαρχία του μηδενός είναι όχι μόνο αδιαμφισβήτητες αλλά και διαχρονικές.

Η εργασία αυτή επιχείρησε να εντοπίσει τους στενούς δεσμούς του μηδενισμού με φιλοσοφικά, αισθητικά, ιδεολογικά ρεύματα, με δραστηριότητες και

συμπεριφορές του ανθρώπου, του ιδεολόγου, του βιοπαλαιστή, του μεγαλοαστού, του παρία. Σε καμία περίπτωση δεν εξαντλείται η έρευνα αυτή. Ουσιαστικά γινόμαστε μάρτυρες των πολλαπλών και θεμελιωδών ζητημάτων που διανοίγονται μέσα από την μελέτη του μηδενισμού στο έργο του ιδιοφυή αυτού συγγραφέα, θαυμάζοντας και ταυτόχρονα συνειδητοποιώντας τον πλούτο και το ανεπανάληπτο της λόγου του. Μας συγκλονίζει η φωνή του γιατί πέρα και πάνω από όλους τους φιλοσοφικούς στοχασμούς που προκαλεί, μιλά για τις πιο βαθιές ανθρώπινες αγωνίες με τρόπο παρηγορητικό, εξομολογητικό και συγχωρητικό. Κι αυτό είναι σπάνιο και πολύτιμο, σαν προσευχή και φυλαχτό. Στο μεγαλοφυές έργο του *Το όνειρο ενός γελοίου*, ο Ντοστογιέφσκι έγραψε τούτα τα εκπληκτικά λόγια: «Μέσα στον άνθρωπο ζει ένα περιπαθές όνειρο παραδείσου, ένα όνειρο χαράς και ελευθερίας, ομορφιάς, ανήμερης δημιουργικής δύναμης, ένα όνειρο αγάπης. Μερικές φορές παίρνει τη μορφή μνήμης χρυσής εποχής του παρελθόντος. Άλλες φορές, εκφράζεται με τη μεσσιανική προσδοκία, που κατευθύνεται προς το μέλλον. Πρόκειται όμως για το ίδιο όνειρο, το όνειρο ενός πλάσματος που τραυματίστηκε από τον χρόνο και που επιθυμεί διακαώς να βγει έξω από τον χρόνο.»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bernhard, Tomas, *Αυτοβιογραφία*, μτφρ. Β.Τομάνας, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1995.

Dreyfus, H., “Heidegger on Gaining a Free Relation to Technology”, *Readings in the Philosophy of Technology*, edited by D.M.Kaplan, Rowan & Littlefield Publishers Inc, σ. 60.

Heidegger, Martin, *Νίτσε – Η βούληση για ισχύ ως τέχνη*, μτφρ. Γ.Ηλιόπουλος, Πλέθρον, Αθήνα 2011.

Mallarme, Stephane, *Ο Τγκιτουρ ή η τρέλα του Έλβενον*, μτφρ. Ν. Γ. Πεντζίκης, Εκδόσεις Άγρα, Θεσσαλονίκη 1947.

Μπερντιάεφ, Νικολάι, *Δοκίμιο Εσχατολογικής Μεταφυσικής*, μτφρ. Χ. Μαλεβίτση, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2010.

Μπερντιάεφ, Νικολάι, *Οι Δαίμονες της Ρώσικης Επανάστασης*, μτφρ. Δ.Β.Τριανταφυλλίδης, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2009.

Ντελέζ, Ζιλ, *Ο Νίτσε και η φιλοσοφία*, μτφρ Ζ.Σαρίκα, Πλέθρον, Αθήνα 2002.

Ντοστογιέφσκη, Φιόντορ, *Οι Δαιμονισμένοι*, μτφρ. Άρης Αλεξάνδρου, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 1947.

Ντοστογιέφσκη, Φιόντορ, *Το υπόγειο*, μτφρ. Κοραλία Μακρή, Εκδοσεις Γκοβόστη Αθήνα 2014.

Παπαγιώργη, Κωστή, *Ντοστογιέφσκι*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1990.

Παπαγιώργη, Κωστή, *Τρία μουστάκια – Ψυχία μηδενισμού*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2006.

Τουρνείζεν, Εδουάρδος, *Ντοστογιέφσκι – Τα ύστατα όρια του ανθρώπου*, μτφρ. Μάρκελλος Πιράρ, Εκδόσεις Δόμος, Αθήνα 2016.

Χάιντεγκερ, Μάρτιν, *Εισαγωγή στη μεταφυσική*, μτφρ. Χ. Μαλεβίτση, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2010.